G.A. ARBATOV

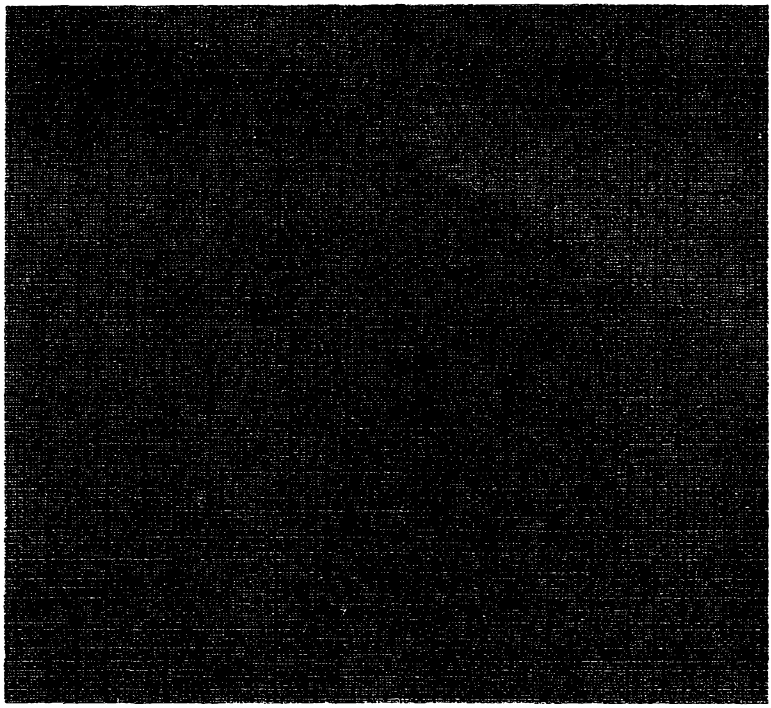

Nemzetközi politika és ideológiai harc

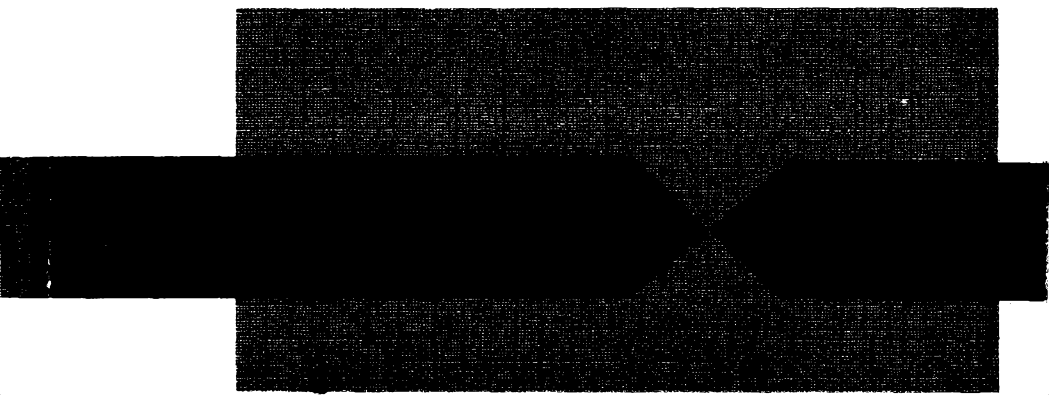

G. A. Arbatov

NEMZETKÖZI POLITIKA ÉS IDEOLÓGIAI HARC

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1972

AZ OROSZ EREDETI CÍME:
Г. А. АРБАТОВ
ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА
В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ
МОСКВА 1970

FORDÍTOTTA: KASSAI FERENC

Tartalom

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ [7]

BEVEZETŐ [11]

I. FEJEZET. MIÉRT NÖVEKEDETT MEG AZ IDEOLÓGIAI HARC SZEREPE A KÜLPOLITIKÁBAN? [26]

A tömegkommunikációs eszközök szerepe [29]
1. A két világrendszer kialakulásának ideológiai következményei [34]
A külpolitika új tényezői [44]
2. A néptömegek és a külpolitika [50]
Új külpolitika, új diplomácia [54]
A militarizmus dialektikája [59]
A szocialista országok nyílt diplomáciája [77]
3. A néptömegek szerepének növekedése és a modern burzsoázia [84]
Vita a titkos és a nyílt diplomáciáról [93]

II. FEJEZET. A POLGÁRI IDEOLÓGIA VÁLSÁGA [96]

1. A modern burzsoázia eszmei szegénysége [97]
Az imperializmus „bizalmi válsága" [100]
A kisajátított jelszavak stratégiája [108]
2. Az antikommunizmus – a gyöngék fegyvere [116]

Az antikommunizmus: az imperialista burzsoázia politikája és taktikája [118]
A kommunistaellenes ideológiai kampány főbb irányzatai [121]
Antikommunista központok, szovjetológusok [125]
Az antikommunizmus történelmi csődje [129]

III. FEJEZET. AZ IMPERIALIZMUS MAI KÜLPOLITIKAI PROPAGANDÁJA [136]

1. *Az imperializmus külpolitikai propagandájának doktrínája és módszerei* [136]
A burzsoá propaganda-teóriák kialakulása [138]
Az imperialista propaganda-doktrína lényege [143]
Az imperialista propaganda módszereiről [156]
A lélektani hadviselés [163]
2. *Az imperialista külpolitikai propaganda apparátusa* [172]
Az USIA, az amerikai katonai hatóságok és a CIA propagandatevékenysége [178]
3. *Az imperialista politika és propaganda stratégiája, taktikája* [191]
A mai burzsoázia két taktikai irányvonala [193]
Az új taktika a belpolitikában és a nemzetközi osztályharcban [197]
Az imperialista propaganda két koncepciója [212]

IV. FEJEZET. BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS ÉS IDEOLÓGIAI HARC [219]

1. *A békés egymás mellett élés lenini értelmezése, harc az opportunizmus ellen* [220]
2. *A békés egymás mellett élés koncepciójának burzsoá kritikája* [229]
3. *Miért nem terjedhet ki a békés egymás mellett élés az ideológia területére* [237]
4. *Az ideológiai harc és a lélektani hadviselés* [245]

Előszó a magyar kiadáshoz

Egy olyan könyvet, amelyik a jelennel foglalkozik, olykor nagyon nehéz befejezni. A szerző arra törekszik, hogy lépést tartson a rohanó eseményekkel, s ez arra készteti, hogy a kiadás minden szakaszában újra meg újra visszatérjen a szöveghez, kiegészítsen vagy átdolgozzon egyes részeket. De egyszer mégiscsak pontot kell tenni a mű végére.

Éppen ezért talán az a leghelyesebb, ha – a szöveg érintetlenül hagyása mellett – e helyütt teszünk említést azokról a fontosabb eseményekről, amelyek a mű orosz nyelvű kiadása, tehát 1970 óta történtek.

Elsőként említjük a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXIV. kongresszusát. E kongresszus határozatai és dokumentumai általánosították az SZKP, a testvérpártok, az egész kommunista és munkásmozgalom történelmi tapasztalatait, s ezzel jelentősen gazdagították a nemzetközi kapcsolatok marxi–lenini elméletét, hozzájárultak az ideológiai harc kérdéseinek a kidolgozásához.

A világtörténelem jelenlegi szakaszának elemzése alapján a kongresszus levonta a következtetést, hogy a nemzetközi küzdőtéren az erőviszonyok továbbra is a szocializmus javára tolódnak el, leleplezte az imperializmus változatlanul reakciós, agresszív természetét, s azt a törekvését, hogy a kizsákmányolás és az elnyomás kendőzöttebb formáinak alkalmazásával, részleges reformokkal, a tudományos és technikai fejlődés vívmányainak széles körű felhasználásával, az eszmei és politikai kontroll körmönfontabb módszereivel alkalmazkodjék a világban kialakult új helyzethez.

Mindeme következtetések szorosan kapcsolódnak könyvünk témájához, lehetővé teszik, hogy alaposabban megértsük, illetve értékeljük az imperializmus ideológiai mesterkedéseit, amelyek uralmának fenntartását szolgálják.

Nagy figyelmet fordított az SZKP XXIV. kongresszusa az ideológiai harc kérdéseire. Elsősorban az agitátoroknak és a propagandistáknak arra a feladatára mutatott rá, hogy idejében, határozottan és hatékonyan visszaverjék az imperializmus minden ideológiai támadását, s hogy az emberek százmillióival ismertessék meg az igazságot a szocialista társadalomról. A kongresszus dokumentumai hangsúlyozták továbbá, hogy az ideológiai harcban következetesen osztályharcos, elvi és ugyanakkor alkotó álláspontot kell elfoglalni. „Kárt okoz az ügynek, ha a régi formulákat ismételgetjük ott, ahol azok már idejüket múlták, ha képtelenek vagyunk vagy nem akarjuk új módon megközelíteni az új problémákat. Az ilyesmi további lehetőségeket teremt arra, hogy a marxizmus–leninizmus látszatát öltő revizionista hamisításokat terjesszék. Az elméletünk és gyakorlatunk ellen intézett burzsoá és revizionista támadások bírálatának meggyőző erejét nagymértékben fokozza, ha ez a bírálat a társadalomtudományok, a marxista–leninista elmélet tevékeny és alkotó fejlesztésére támaszkodik" – állapította meg beszámolójában Leonyid Brezsnyev.

Ezeknek a tételeknek is nagy jelentőségük van a kommunisták ideológiai harca szempontjából. De ami talán még fontosabb: az SZKP XXIV. kongresszusa óriási mértékben elősegítette ezt a harcot, mert programja – a gazdaság fellendítése, a népjólét emelése, a demokrácia és a társadalmi kapcsolatok fejlesztése, a harc a szocialista világ erősítéséért, a békéért és a békés egymás mellett élésért, az agresszió megfékezéséért, továbbá valamennyi nép felszabadító harcának támogatása – cáfolhatatlanul leleplezi az imperialista ideológiát és propagandát, s a szocializmus igazságát viszi hírül a világ minden dolgozójának.

Természetes, hogy én, szovjet kommunista, hangsúlyozottan szólok e helyütt pártom legutóbbi kongresszusáról. De ennek eszméi valamennyi kommunistának, az egész kommunista mozgalomnak az

eszméi. És mozgalmunknak ezek az eszméi méltóképpen kifejeződtek a testvérpártok kongresszusainak, egyebek között az MSZMP X. kongresszusának a dokumentumaiban is.

Végezetül hadd mutassak rá az elmúlt esztendő még egy sajátosságára, nevezetesen arra, hogy jelentős sikerek születtek abban a harcban, amelyet a Szovjetunió, az egész szocialista közösség vívott a nemzetközi feszültség enyhítéséért, a béke és a nemzetközi biztonság, s ezen belül az európai béke és biztonság megszilárdításáért. Valamennyien bízvást reméljük és hisszük, hogy ebben a küzdelemben az elkövetkező évek során még nagyobb győzelmeket fogunk aratni.

Ám a kommunisták jól tudják, hogy a háborús veszély elleni harc sikerei nyomán korántsem szűnnek meg az osztályösszeütközések, így a két társadalmi rendszer közti összecsapások sem. Ez a harc akkor is folyni fog, ha a gazdasági, a tudományos és technikai versengés, a politikai harc és az ideológia területén teljes győzelmet aratnak a békés egymás mellett élés eszméi. Ezért az ideológiai harc kérdéseire a kommunistáknak a jövőben is fokozott figyelmet kell fordítaniuk.

G. Arbatov

Bevezető

Nem volt még korszak, amelyet oly mélyreható s oly nagyarányú változások jellemeztek volna, mint a miénket. Törvényszerű ez, hiszen korunk fő tartalmát azok a gyökeres változások alkotják, amelyek a kizsákmányoló osztályok évezredes uralmából a szocializmusba, a kommunizmusba való átmenettel függnek össze. „Az emberiség olyan helyzetben lépett évszázadunk utolsó harmadába, amelyben éleződik a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek történelmi párharca. E párviadal küzdőtere az egész világ, a társadalom életének valamennyi fő területe: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra"[1] – állapította meg a kommunista és munkáspártok 1969. évi nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma.

A világban végbemenő gyökeres társadalmi átalakulásokkal párhuzamosan és e változások hatására kibontakozik a tudományos-technikai forradalom, amely ugyancsak mélyrehatóan befolyásolja a gazdasági életet, a politikát, a társadalom szellemi életét és a nemzetközi kapcsolatokat.

A korszak jellegét nemcsak a változások mérete határozza meg, hanem azok üteme is. Alig fél évszázada, hogy Lenin a világfejlődés roppant mértékű felgyorsulásáról[2] írt, s ez a gyorsulás még a múlt századhoz viszonyítva is óriási. De napjainkhoz képest már a néhány évtizeddel ezelőtti változások üteme is lassúnak tűnik.

A gyors és radikális változások a társadalmi élet minden terü-

[1] A kommunista és munkáspártok nemzetkozi tanácskozása, Moszkva 1969. Budapest 1969. 7. old.

[2] Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Budapest 1953. 346. old.

letére kiterjednek. Sok olyan jelenség figyelhető meg, amely korábban ismeretlen volt. Nem kivétel e tekintetben a külpolitika sem. A szocializmus megjelenése gyökerében változtatta meg a nemzetközi kapcsolatok társadalmi lényegét. Míg korábban a nemzetközi viszonyokat a különböző nemzetek egynemű (kizsákmányoló) osztályainak összecsapásai jellemezték, addig korunkban a nemzetközi porondra is átterjedt a jelenkor két alapvető osztálya, a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc. Míg néhány évtizede az ún. civilizált nemzetek kis csoportja volt a „nagypolitika" résztvevője s határozta meg a nemzetközi kapcsolatok fejlődésének menetét és fő irányát, addig a gyarmatbirodalmak széthullásával több tucat új állam kapcsolódott be egyre inkább a nagypolitika áramába, s a nemzetközi kapcsolatok immár nem egy kisebbséget, hanem az emberiség túlnyomó többségét érintik. Egyidejűleg hallatlanul megnőtt a néptömegeknek a külpolitikában betöltött szerepe. Az erőviszonyoknak a szocializmus javára történt eltolódása és a nukleáris-rakétafegyver megjelenése következtében teljesen új módon vetődik fel a háború és a béke problémája.

A változásokhoz tartozik és elválaszthatatlan tőlük a nemzetközi viszonylatban folyó ideológiai harc szerepének óriási, valóban minőségi jellegű növekedése is. A mai nemzetközi kapcsolatok egyik merőben új jelensége ez, amely a külpolitika új módszereit és eszközeit hívta életre, előtérbe helyezte a diplomácia új feladatait, új irányzatokat szült az államok külpolitikai tevékenységében.

A burzsoá politikusok és ideológusok nagy figyelmet fordítanak ezekre a változásokra. S nemcsak azok, akiket e téren „profiknak" tekinthetünk.[3] Az utóbbi években már azok is kezdik elismerni az

[3] Jack Martin amerikai kutató például ezt írja „Nemzetkozi propaganda" cimu konyvében: „Éppen a propaganda révén dől majd el sok jövőbeli nemzetközi konfliktusunk. A lélektani hadviselés – a szavak háborúja, az emberek agyáért vívott harc – a jelenkor és a jövő módszere." (*J. Martin:* International Propaganda Minneapolis 1958.) Egy másik amerikai specialista, W. Dizard, aki felelős tisztséget töltött be az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalában (USIA), így konkretizalja ezt a gondolatot: „Ha nem tor ki az ongyilkos nukleáris háboru, az erőviszonyok koztunk és a kommunisták kozott foként a világkozvéleményért vívott harc teruleten dőlnek majd el..." (*W. Dizard:* The Strategy of Truth. Washington 1961.)

ideológiai harcnak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepét, akik szívesebben hagyatkoznának a külpolitikában más, hagyományos eszközökre és módszerekre, elsősorban a katonai erőre. Példaként említhetjük az amerikai politikai tudomány szélsőjobbszárnyának tekintélyes képviselőit: R. Strausz-Hupét, W. Kintnert és S. Possonyt, akik „Az előretolt vonalak amerikai stratégiája" című könyvükben hangsúlyozzák, hogy „a pszichológiai stratégia és a propaganda rendszeres alkalmazása nagy és időnként döntő befolyást gyakorol majd a nemzetközi életre"[4].

Az efféle kijelentéseket még 20–30 évvel ezelőtt bizonyára a szerzők nagyfokú előrelátásának bizonyságaként üdvözölték volna. Ma már szinte banálisan hangzanak, hiszen tökéletesen nyilvánvaló jelenségekről van szó, olyan jelenségekről, amelyek korunk fontos sajátosságai közé tartoznak, s jól jellemzik a jelenkori nemzetközi kapcsolatokat, a külpolitika módszereit és eszközeit.

Talán a legszembeötlőbb ebben a vonatkozásban az, hogy minden nagy (valamint több közepes és kis) állam áttért a szervezett és rendszeres külpolitikai propagandára. Sokatmondó már az a tény is, hogy ez a kifejezés megjelent a politikai szóhasználatban.

Természetesen lehet vitatkozni a „külpolitikai propaganda" kifejezés tartalmáról. Könyvünkben azt a propagandát jelöljük ezzel a kifejezéssel, amelyik az ország határain túlra, idegen államok lakossága felé irányul. (Egyébként jogosan használják e kifejezést szélesebb értelemben is, az állam egész, a külpolitikával összefüggő propagandájának jelölésére.) Használunk más terminológiákat is („nemzetközi propaganda", „nemzetközi információ", „lélektani hadviselés" stb.), de ez nem változtat a lényegen, azon, hogy megjelent és gyorsan fejlődik a külpolitika és a diplomácia eme új eszköze.

Az egyes államok külpolitikai propagandája olyan méreteket öltött, ami nem is olyan régen még fantasztikusnak tűnhetett volna. A külpolitikai propaganda emberek tízezreinek lett a hivatása, foglalkozása, s a legnagyobb államok száz meg százmillió dollárt, sőt dollármilliárdokat költenek erre a célra. (Amikor Johnson elnök az Egyesült Államok propagandahivatalainak vezetőivel találkozott,

[4] *R. Strausz-Hupé, W. Kintner, S. Possony:* A Forward Strategy for America. New York 1961.

ezt jegyezte meg: „A kormány évente majdnem egymilliárd dollárt költ önökre, nos, dolgozzanak meg érte."[5])

Az ideológiai harc szükségleteihez idomultak a külpolitika „hagyományos" eszközei is, mindenekelőtt a diplomácia, amely új funkciókat vállalt magára. Mintegy fél évszázada az ilyesfajta funkciók is hihetetlennek tűntek volna. A dolognak erről az oldaláról írta Strausz-Hupé az ötvenes évek elején: „A diplomácia feladata már nem az, hogy előre lássa az ellenfél következő lépését, hanem az, hogy előre lássa, milyen tömegpszichológiai hatást gyakorol majd ez vagy az a lépés mind a saját, mind pedig az ellenfél országában. Ez a jelentősége a »közvetlen« és »nyílt« diplomáciának – a közvéleményért vívott harcnak, amelyben a propaganda technikájának, a kommersz reklámnak és az ehhez hasonló eszközöknek nagyobb fontosságuk van, mint a diplomáciai fogásoknak a szó tulajdonképpeni értelmében, és a konkrét diplomáciai problémáknak."[6]

A mai diplomácia, s kivált a „nyílt" diplomácia jellegének ilyesfajta értékelése természetesen leegyszerűsített és nagyon egyoldalú. Mégis rámutat azokra a fontos új mozzanatokra, amelyek valóban jellemzőek korunk diplomáciai tevékenységére: a különféle külpolitikai lépéseknek, az államférfiak és diplomaták beszédeinek, a diplomáciai okmányoknak, tárgyalásoknak, a nemzetközi konferenciák és szervezetek munkájának, sőt még a diplomáciai gyakorlat olyan hagyományos módszereinek is, mint amilyen az államok elismerése, a kapcsolatok megszakítása vagy helyreállítása stb., ma jelentős mértékben, néha pedig elsődlegesen az a céljuk, hogy befolyásolják mind saját országuk, mind más államok közvéleményét.

Korunkban egyre inkább összefonódik az ideológia és a külpolitika, a politikai kapcsolatok e két fontos szférája, amelyek azelőtt nem álltak ilyen szoros összefüggésben, kölcsönhatásban egymással.

E jelenség láttán sok nyugati kutató arra a következtetésre jutott, hogy az ideológiai harc az oka a nemzetközi konfliktusoknak. Ezzel nem lehet egyetérteni. Ma ugyanúgy, mint több évtizede, vagy évszázada, mindenekelőtt a hatalmon levő osztályok gazdasági és

[5] *T. White:* The Making of the President 1964. New York 1965.
[6] *R. Strausz-Hupé:* The Zone of Indifference. New York 1952.

társadalmi-politikai érdekei képezik a nemzetközi küzdőtéren kibontakozó harc és konfliktusok alapját. Más kérdés, hogy ezek a konfliktusok ma még gyakrabban, mint azelőtt, különféle ideológiai álarcban jelentkeznek („harc a kommunizmus ellen", „a nyugati civilizáció értékeinek védelme", „a szabadság és a demokrácia védelme"). Mindez csupán a monopóliumok nagyon is prózai érdekeinek álcázására hivatott.

De nemcsak arról van szó, hogy a burzsoázia a korábbinál jóval gyakrabban kényszerül hagyományos politikájának ideológiai álcázására. Korunk jellemző vonása, hogy a külpolitikát azoknak az eszméknek, eszmei vitáknak a nézőpontjából ítélik meg, amelyek a társadalmi tudat kialakulásában meghatározó szerepet játszanak. Ezért van az, hogy még az imperialista hatalmak olyan, a kizsákmányolók évszázados „hagyományainak" megfelelő akcióit is, mint amilyen a vietnami agresszió vagy az Egyesült Államok „kis" büntető expedíciója a Dominikai Köztársaság ellen, olyan jelenségként értékelik az emberek százmilliói, ami nemcsak Amerikára nézve szégyen, hanem a kapitalista külpolitika, a tőkés társadalmi rendszer egészére nézve is.

Korunkban a nemzetközi kapcsolatok sok problémája lényegében ideológiai problémává változott. Hiszen arról van szó, hogy a nemzetközi küzdőtéren a modern társadalom két alapvető, államilag szervezett osztálya ütközik össze: a tőkésosztály és a munkásosztály, s e két osztály nemcsak a gazdaság és a politika, hanem az ideológia területén is harcban áll. Az ideológiai harc, s még e harc formái is befolyást gyakorolhatnak a nemzetközi kapcsolatokra, sajátos politikai konfliktusokat okozhatnak, meghatározhatják egyes események menetét. Éppen elég példát szolgáltat erre a hidegháború tapasztalata.

A társadalmi élet más fontos jelenségeihez hasonlóan, az ideológiai harcnak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött növekvő szerepe is új feladatokat tűz a marxista–leninista társadalomtudomány elé. Az utóbbi években kedvező körülmények alakultak ki az elméleti kutatómunkához, s ez annak köszönhető, hogy leküzdötték a személyi kultusz által kitermelt dogmatikus tendenciákat, a szubjektivizmus megnyilvánulásait. A marxista elmélet általános fellendülésének lehetünk tanúi.

Az SZKP kongresszusainak határozatai, a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásainak dokumentumai megbízható alapot nyújtanak olyan kérdések további tanulmányozásához is, mint például az ideológiai harcnak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepe. E határozatok, dokumentumok számos aktuális elvi tételt fogalmaztak meg vagy konkretizáltak (ideológiai harc és békés egymás mellett élés; a haditechnikában és a háború jellegében bekövetkezett változások társadalmi-politikai következményei; a szocialista országok szerepe a forradalmi világfolyamatban; a kommunista pártok ideológiai munkájának fő feladatai stb.). Ugyanakkor e határozatok, dokumentumok nagy feladatok elé állították a kutatókat: a kommunista és munkáspártok 1969. évi nemzetközi tanácskozása hangsúlyozta, hogy elsőrendű figyelemben kell részesíteni az ideológia, az ideológiai harc kérdéseit.

Az utóbbi években a szovjet tudósok jelentős erőfeszítéseket tettek e feladatok megoldására, amit az ideológiai harc különböző oldalaival foglalkozó könyvek és cikkek sora is bizonyít. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy erőfeszítéseink még nem állnak arányban a fentebb vázolt problémák elméleti és politikai jelentőségével.

E mű természetesen nem tarthat igényt a mai nemzetközi kapcsolatokban megnyilvánuló ideológiai harc valamennyi problémájának kimerítő tárgyalására; e feladat sok kutató erőfeszítéseit követeli meg. A szerző a problémák korlátozott körére összpontosítja figyelmét; ama problémákra, amelyek kiváltképp fontosak mind az elmélet, mind a politikai gyakorlat szempontjából. Mindenekelőtt a következő kérdésekkel foglalkozunk:

a mai nemzetközi kapcsolatok elméletének azokkal a problémáival, amelyek az ideológiai harc megnövekedett külpolitikai szerepének új jelenségeihez fűződnek;

az imperializmus nemzetközi propagandájának legfontosabb sajátosságaival, a propaganda doktrinájával, módszereivel, szervezetével;

a szocialista országok ideológiai harcának néhány problémájával, többek között a békés egymás mellett élés politikájával összefüggésben.

A legfőbb figyelmet a két társadalmi rendszer, az imperializmus és a szocializmus eszmei harcára fordítjuk. Csakis korunk e fő eszmei konfliktusával összefüggésben érintjük a harc egyéb fontos aspektusait, amelyek a többi közt a gyarmatbirodalmak széthullásával és azzal a ténnyel kapcsolatosak, hogy új nemzetek, sokmilliós népek jelentek meg a történelem színpadán. Ugyanez vonatkozik részben az imperialista táboron belüli ideológiai harcra is. S bár érinteni kellett a forradalmi világmozgalomban jelentkező különbségeket, ez a témakör sem képezi e munka fő tárgyát.

A szocializmus és a kapitalizmus eltérő, úgy is mondhatjuk, ellentétes erőforrásokra támaszkodik az ideológiai harcban. A kapitalizmus erőfeszítéseit úgy értékelhetjük, mint olyan osztályét, amely történelmileg már túlélte önmagát, de még nagy anyagi lehetőségekkel és óriási tapasztalattal rendelkezik. A szocializmus ezzel szemben a társadalmi fejlődés objektív folyamatainak kifejezője. Ebből azonban nem következik, hogy a kommunista pártok és a szocialista országok a társadalmi fejlődés objektív folyamatainak automatizmusára hagyatkoznának az ideológiai harcban. Az ideológiai harc a társadalmi élet egyik olyan szférája, amelyben különösen sok függ attól, hogyan hasznosítják az objektív gazdasági és társadalmi-politikai folyamatokat. Ezért tulajdonítanak a kommunista pártok olyan fontosságot az ideológiai munkának.

*

Az eszmék harca együtt született az osztályokkal, az osztályharccal, az állammal; az ideológiai harc már évezredekkel ezelőtt is a társadalmi-politikai viszonyok egyik legfontosabb területe volt. A hatalmon levő osztályok már régóta igyekeznek felhasználni külpolitikai céljaik érdekében az ideológiát és a propagandát. De hosszú időn át csak egyes próbálkozásokról volt szó. Ahhoz, hogy az ideológiai harc a nemzetközi kapcsolatok részévé, mi több, fontos részévé váljék, meghatározott előfeltételekre volt szükség: a más országok lakosságára (vagy lakosságának egyes csoportjaira) gyakorolt ideológiai befolyás *szükségletére*, valamint az ilyesfajta befolyásolás gyakorlati *lehetőségére*.

Ma a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerét ez a szükséglet és ez a lehetőség jellemzi.

A szakirodalomban lényeges véleménykülönbségek vannak az általunk vizsgált jelenségek, többek között a külpolitikai propaganda megjelenésének időpontját illetően. Egyes kutatók hajlamosak arra, hogy mindenütt folytonosságot keressenek, s a nemzeti kapcsolatok területén folyó ideológiai harc megnövekedett méreteiben és szerepében csak mennyiségi fejlődést lássanak. Például A. Sturminger osztrák történész úgy vélekedik, hogy „a szervezett politikai propaganda (beleértve a külpolitikai propagandát. – *G. A.)*, méghozzá a szó modern értelmében, már több ezer éve létezik"[7]. Mások jóval későbbi időpontra teszik a szisztematikusan szervezett külpolitikai propaganda kezdetét: a napóleoni háborúk korára[8], vagy – még gyakrabban – az ún. nyílt diplomácia keletkezésének korszakára, azaz az első világháború végére.[9] Megint mások úgy vélekednek, hogy a nemzetközi kapcsolatokban megnyilvánuló ideológiai harc (eltekintve a háborús időktől) csak a második világháború után kezdődött igazán.[10]

Az érvek és ellenérvek részletes elemzése túlságosan megterhelné e könyvet. Fontosabb ennél annak megértése, milyen társadalmi és politikai körülmények között ölthetett az ideológiai harc már a múltban is nagyobb méreteket.

Azoknak az epizódoknak, amelyekre a propagandakutatók hivatkoznak, majdnem mindegyike három szituációba sorolható:

1. háborús helyzet, mégpedig olyan háborúé, amelyet viszonylag nagy hadseregek vívtak, s amelybe ilyen vagy olyan formában belesodródott a hadviselő országok, a szövetséges, sőt a semleges országok lakosságának többé-kevésbé jelentős része;

2. olyasfajta helyzet, amikor egy másik ország meghódításához szabályozni kellett az illető ország lakosságának magatartását, s a vele fenntartott kapcsolatokat (asszimiláció, függőség, uralom);

3. forradalmi helyzet, de nem bármilyen forradalomé, hanem min-

[7] *A. Sturminger:* 3000 Jahre Politische Propaganda. Wien–München, Verlag Herald 1960.

[8] Lásd *V. Packard:* The Hidden Persuaders. New York 1961.

[9] *W. Lippmann:* The Public Philosophy. New York 1955.; *S. Huddleston:* Popular Diplomacy and War. Rindge 1954.

[10] Lásd *R. Strausz-Hupé, W. Kintner, S. Possony:* Id. mű.

denekelőtt olyané, amely egy országban kezdődve a társadalmi problémák azonossága miatt gyorsan átterjedhet más országokra is (ami egyrészről arra készteti a szomszédos országok kormányait, hogy módot találjanak a forradalom elfojtására vagy legalábbis terjedésének megakadályozására, másrészről pedig arra készteti a forradalmi kormányokat, hogy a forradalmi eszmék terjesztésével befolyást gyakoroljanak ellenfeleik hátországára).

Ami az első szituációt, a háborúkat és a hódításokat illeti, elmondhatjuk: ezzel kapcsolatosak a külpolitikai propaganda felhasználásának legrégibb példái, még az antik időkből (a „pánhellenizmus" próféciája s felhasználása II. Fülöp és macedóniai Nagy Sándor által stb.), s kiváltképp a középkorból, amikor a vallás nemcsak a bel-, hanem a külpolitika eszközévé is vált. Erősen jellemző a külpolitikai propaganda a háborúk, főként olyan háborúk körülményei között, amelyek jelentős nemzetközi koalíciók létrehozását követelték meg, s a hivatásos vagy zsoldos hadseregen kívül, a lakosság széles rétegeinek részvételét is igényelték. (A legszemléletesebb példát erre a keresztes hadjáratok, azaz a keletre irányuló katonai-gyarmatosító hadjáratok szolgáltatták, amelyeket a XI–XIII. században szervezett számos európai feudális állam és a római pápa; ezenkívül a harmincéves háború és egyéb vallásháborúk stb.)

A háborúk ideológiai szentesítése mellett az eszmei harc a külpolitikában már a feudalizmus idején gyakran szolgált a meghódított területek valamiféle szellemi „kisajátításának" eszközéül. A lakosság „megdolgozása", a más országokba való ideológiai behatolás azt a célt szolgálta, hogy megkönnyítse leigázásukat. A korszak két legnagyobb vallása – a kereszténység és az iszlám – a lehető legalkalmasabb volt e funkció betöltésére (pontosabban: alkalmassá tették rá, miután államvallássá vált). A „pogányok" és az „idegenhitűek" megtérítése – ha kellett, erőszakos eszközökkel – hatalmas erejű agresszív ideológiai fegyverré válhatott, hiszen a térítés szétzúzta a régi lelki kapcsolatokat, kultúrákat, erkölcsi alapelveket, s elnyomta az ellenállás morális forrásait.

Igen nagy szerepet játszott a vallás a gyarmatok népeinek leigázásában. E szerepét jelentékeny mértékben megóvta a kapitalizmusban is, beleértve a fejlődés imperialista szakaszát. Itt mindenek-

előtt arra a hittérítői tevékenységre gondolunk, amelyet az illető kormányok közvetlen irányításával folytattak. Éppen a keresztény hittérítés toborozta a gyarmatosítók helyi ügynökségét. Sok gyarmati országban a kereszténység elterjesztése szolgált hatékony eszközül a helyi lakosság szellemi leigázásához.

Míg a felsorolt példák az első két politikai szituációt (a háborút, valamint a hódítások megszilárdulását) illusztrálják, addig a XVIII. századi polgári demokratikus forradalmak korszaka az ideológiai eszközök felhasználásának harmadik esetére nyújt példákat.

Ezek a forradalmak olyan időben zajlottak le, amikorra már kialakult a nemzetközi kapcsolatok fejlett rendszere, s bármely nagyobb változás a fennálló erőegyensúly megbomlásához vezetett, a külpolitikai következmények egész láncolatát vonta maga után. Éppen ezek miatt az okok miatt váltak a XVIII. század polgári demokratikus forradalmai, inkább, mint addig bármikor, nemzetközi jelenséggé, csomópontba gyűjtve a bel- és a külpolitikai problémák egész komplexumát.

Egyrészről a sikeres forradalom, amely egy országban leszámolt az abszolutizmussal, más országokban is ösztönözte a forradalmi folyamatok érlelődését, s ezzel ott is fenyegette a régi uralkodó osztályok érdekeit. Ezen a talajon egyesült a régi világ a forradalom ellen, s nemcsak ellenforradalmi háborúkra, hanem a bárhol jelentkező forradalmi eszmék elfojtására is.

Másrészről az új osztály, amely a forradalom eredményeként került hatalomra, mindenképpen kötelességének érezte a forradalmi eszmék más országban való elterjesztését, s ezt a kötelezettséget az elnyomottakkal vállalt szolidaritása diktálta.

Nem kétséges, az európai népek felszabadításának jelszavát, amelyet a nagy francia polgári forradalom hirdetett meg, a Konvent 1792. november 19-i dekrétumát arról, hogy a tirannusai ellen lázadó minden népnek segítséget kell nyújtani (e dekrétum a forradalmi eszmék széles nemzetközi propagandáját bontakoztatta ki), az a törekvés diktálta, hogy világszerte segítséget nyújtsanak a szabadság és a demokrácia eszméinek győzelemre viteléhez. Ebben a korszakban alakul ki az internacionalista forradalmár típusa. Ilyen forra-

dalmár volt a francia Lafayette és a lengyel Kosciuszko – mindketten az amerikai forradalom győzelmét segítették elő –, ilyen internacionalista volt a német Klootz, a francia forradalom tevékeny résztvevője, az angol Thomas Paine, aki kiemelkedő szerepet játszott az amerikai függetlenségi háborúban, majd a francia forradalomban. S ha Robespierre kijelentette, hogy Franciaország az egész világ felszabadításáért harcol, nincs okunk kétségbe vonni szavainak őszinteségét.

Világos azonban, hogy a forradalom égető politikai érdekei, a forradalom védelmének érdekei is megkövetelték a nemzetközi forradalmi propagandát. A fiatal francia burzsoázia azzal vívta ki a tömegek lelkesedését, hogy forradalmi jelleget adott védelmi háborújának. Ez a lelkesedés biztosította a győzelmet a katonai tekintetben erősebb ellenség fölött. Lenin szavai szerint: „Az egész népet és különösen a tömegeket, vagyis az *elnyomott* osztályokat, határtalan forradalmi lelkesedés töltötte el; a háborút *mindenki* igazságos, védelmi háborúnak tartotta, s az *valóban* az is *volt*."[11] A háború és az egész külpolitika forradalmi jellege tette lehetővé, hogy a francia burzsoázia érzékeny csapást mérjen ellenségeinek hátországára is, amivel nagymértékben meggyöngítette őket.

Nagy szerepet játszott a külpolitikai propaganda az amerikai polgári demokratikus forradalomban: a függetlenségi háborúban is, bár ennek forradalmi jellege nem ütközött ki olyan nyilvánvalóan. Ezzel összefüggésben emlékeztethetünk Benjamin Franklin 1776-os franciaországi küldetésére, amelynek célja az volt, hogy francia támogatást biztosítson az elszakadó gyarmatok függetlenségi harcához. A mai amerikai propagandaszakértők joggal értékelik ezt a küldetést „diplomáciai sikerként, s ugyanakkor a nemzetközi propaganda lenyűgöző vállalkozásaként"[12].

A XVIII. és a XIX. század fordulója nyújtja lényegében az első történelmi példát az eszmei harc eszközeinek széles körű, tervszerű és szervezett külpolitikai felhasználására, ami a külpolitikai propagandát az állami tevékenység fontos alkotórészévé tette. Napóleon tényked ésére gondolunk. Napóleon újítóként mutatkozott be a pro-

[11] *Lenin* Összes Művei. 34. köt. Budapest 1967. 197. old.
[12] *W. Dizard:* Id. mű.

paganda, többek között a külpolitikai propaganda területén. Erre a megállapításra jutott sok neves kortársa, köztük Metternich. Szerinte Napóleon volt az első, aki a katonai és a politikai irányítás eszközeként használta fel a sajtót. „Új tény a történelemben – írta –, hogy az uralkodó gyakorta és közvetlenül a nyilvánossághoz fordul. Napóleon vezette be ezt a módszert, s ezzel nagy előnyökre tett szert."[13]

Franciaországot, hála a forradalmár elődöknek, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméivel azonosították. Napóleon felismerte ezeknek az eszméknek az erejét, s felhasználta őket saját érdekében, monarchista ellenfeleivel vívott harcában. Ezért terjesztette külföldön a felvilágosítók műveit, amelyek magában Franciaországban – ugyancsak az ő erőfeszítései nyomán – már kimentek a divatból; ezért leplezte az Oroszország elleni rablóhadjáratot Lengyelország és a jobbágyok felszabadításának jelszavával, ezért spekulált az általa eltaposott forradalom eszmei tőkéjével.

A napóleoni háborúkból az európai uralkodók azt a következtetést vonták le, hogy könyörtelen harcot kell indítaniuk a forradalmi eszmék ellen. Így született meg a Szent Szövetség, amely szintén fontos történelmi példaként szolgál a bennünket érdeklő területen, hiszen e szövetség formájában különleges nemzetközi szervezeteket hívtak életre a más országokban jelentkező „felforgató" eszmék elleni harcra.

A polgári történetírás az első világháború idejére teszi a külpolitikai propaganda céljait szolgáló hivatalos kormányapparátusok kialakulását. A Lord Bieberbroock vezette angol tájékoztatásügyi minisztérium, az amerikai Társadalmi Tájékoztatási Bizottság – az ún. Creel-bizottság –, az antanthatalmak egyesített propaganda-erőfeszítéseit szolgáló Szövetséges Nemzetközi Bizottság, a német Katonai Sajtóhivatal – az ilyen és ehhez hasonló szervezetek, hivatalok lényegében előhírnökei voltak az imperialista propaganda korszerű szervezeti formáinak.

Fő vonásaiban kialakult a propaganda technikája, kialakultak

[13] Idézi *R. Wüst:* La guerre psychologique. Lausanne 1954.

módszerei és fogásai. Ez a propaganda elsősorban más országok hadseregét és lakosságát vette célba: nemcsak az ellenséges országokét, hanem a semlegesekét és a szövetségesekét is.

Egyszóval sok tény tanúskodik amellett, hogy az első világháború valóban fontos határkő volt a külpolitikai propaganda fejlődésében. De a burzsoá kutatók szem elől tévesztik, hogy ebben nem maga a háború játszotta a fő szerepet, hanem a társadalmi-politikai változások egész komplexuma; e változások abból eredtek, hogy a kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszába lépett, s megkezdődött az általános válság korszaka.

Az a tény, hogy a fizikai erőszak mellett a tömegek szellemi elnyomása is a politika egyik igen fontos eszközévé vált, éppen az imperializmussal függ össze, azzal, hogy a hatalmon levő burzsoázia minden vonalon fordulatot tett a reakció felé. A XIX. század végén, a XX. század elején a kapitalista országok többségében megfigyelhető a szólás- és a sajtószabadság mind drasztikusabb korlátozása, a cenzúra fokozódó nyomása, a „más gondolkodásúak" elleni repressziók szaporodása. S ami különösen jellemző, soha nem látott méreteket öltött a hatalmon levő osztályok szervezett propagandája, amelynek érdekében latba vetették az összes eszközöket: a sajtót, az iskolát, az egyházat, a különféle reakciós szervezeteket.

Ugyanebben a periódusban megváltozik a burzsoáziának az ideológiai harcról alkotott felfogása is. A burzsoázia lemond a korlátozott beavatkozás korábbi, liberális elveiről, és aktív harcot kezdeményez a gondolatok, a közvélemény felett gyakorolt minél teljesebb és átfogóbb ellenőrzésért. Ennek megfelelően alakulnak ki az imperialista propagandaelmélet alapjai. Természetes, hogy a hatalmon levő burzsoázia által vívott kolosszális méretű eszmei harc már nem szorítkozhatott a tőkésországokra.

Az ilyen irányú ideológiai aktivitás egyik fő célja az imperialisták agresszív külpolitikájának igazolása volt. Az expanzió, a hódító háborúkra való felkészülés minden eddiginél nagyobb helyet foglalt el a burzsoá államok egész politikájában.

Az imperializmus elválaszthatatlan a háborúktól, a világ felosztásáért és újrafelosztásáért vívott harctól, a népek elnyomásától. Érthető, hogy az imperialista államoknak gondoskodniuk kellett e

politika eszmei alátámasztásáról. Ez fejeződött ki belső propagandájukban, amellyel agresszív külpolitikájukat próbálták megindokolni, a soviniszta bujtogatásban, a más népek iránti gyűlölet felkeltésében, a háború dicsőítésében, a militarista szellem terjesztésében.

Az első világháború sajátos katalizátorként meggyorsította ezeket a folyamatokat, s egyúttal kedvező körülményeket teremtett azoknak a terveknek a gyakorlati végrehajtásához, amelyeket még békeidőben főztek ki a katonai és a diplomáciai hivatalok mélyén. A fegyveres összeütközés a lehető legnyilvánvalóbb módon bizonyította be, hogy az imperialista politika nem nélkülözheti az ideológiai eszközöket. Jack Martin írja az első világháborúról: „Akkor derült ki, hogy a totális háborúban nemcsak az emberek testét, hanem a lelküket is meg kell ostromolni."[14]

A burzsoá szakirodalomban egymástól eltérő véleményeket találunk az első világháború idején kifejtett imperialista propaganda hatékonyságáról. A háború után azt a legendát terjesztették Németországban, hogy a szövetséges (főként az angol) propaganda majdhogynem döntő szerepet játszott az antanthatalmak győzelmében. Ez azonban még a komolyabb polgári történészek szerint sem állja meg a helyét, s csak azt a német militaristák terjesztette mítoszt kívánta alátámasztani, miszerint a német hadsereget nem győzték le a harcmezőn, s Németország vereségét az okozta, hogy „hátba támadták".[15] Általános vélemény szerint Ausztria–Magyarországon lényegesen kedvezőbb talajra talált az antanthatalmak propagandája.

Az első világháború után feloszlatták a külpolitikai propagandaapparátusokat. Egy időre, úgy rémlett, visszaállt a korábbi helyzet. De ez csak látszólag volt így. Folytatódott az ideológiai harc a külpolitika különféle területein, mindenekelőtt az imperializmus és a szocializmus között, de az imperialista államok közötti, valamint az imperialista államok és a gyarmati népek közötti harc területén is. A hírközlő eszközök fejlődésével békeidőben először jött létre kormányszintre emelt külpolitikai propagandaapparátus.

1927-ben megkezdte a gyarmatok részére szánt rövidhullámú adá-

[14] *J. Martin:* Id. mű.

[15] Lásd pl. *L. Fraser:* Propaganda. London 1957.

sait Hollandia. 1931-ben Franciaország is követte példáját. 1932-ben megindította külföldi adásait a BBC. 1933-ban Németország, 1935-ben Olaszország, 1939-ben az Egyesült Államok is bekapcsolódott az aktív nemzetközi rádiópropagandába.[16]

A nácizmus példa nélkül álló „totális propaganda"-rendszert és -gépezetet alakított ki, amelyre – amerikai szakértők véleménye szerint – évente legalább 500 millió dollárt költött.[17] Ennek jelentős része a külpolitikai propagandára jutott, amelyet közvetlenül a nemzetiszocialista párt Rosenberg vezette külpolitikai hivatala és a külügyminisztérium ellenőrzött.

A második világháború idején más imperialista országokban is nagy külpolitikai propaganda-apparátusokat létesítettek. Angliában például megalakult a tájékoztatásügyi minisztérium és a Lélektani Hadviselés Bizottsága, az Egyesült Államokban a Külföldi Tájékoztatási Szolgálat, majd a Katonai Tájékoztatási Hivatal. Aktív propaganda-tevékenységet folytattak a katonai parancsnokságok is, amelyek közvetlen felelősséggel tartoztak a harcmezőn, valamint a megszállt területek lakossága körében kifejtett taktikai propagandáért.

A második világháború hatalmas szerepet játszott a jelenlegi formájában ismert imperialista propaganda kialakításában. Eltérően az első világháborútól, a főbb imperialista országok (a vereséget szenvedett országokat kivéve) a háború után sem szüntették be propaganda-tevékenységüket, s külpolitikai propaganda-apparátusukat sem oszlatták fel, csupán átszervezték. Ebben a vonatkozásban rendkívül rövidnek bizonyult a béke. Az imperialisták már két-három évvel a második világháború befejezése után megindították a hidegháborút, amelynek a külpolitikai propaganda volt az egyik fegyvere.

Ettől az időponttól kezdve a külpolitikai propaganda már nemcsak a katonai válságok, egy-egy rendkívüli állapot idejére jellemző, hanem állandó és törvényesített eszközzé válik minden nagy tőkésországban.

[16] *J. Martin:* Id. mű.

[17] Lásd If Men Want Peace. J. Harrison, L. Mander és mások kiadása. New York 1947.

I. FEJEZET

Miért növekedett meg az ideológiai harc szerepe a külpolitikában?

Napjainkban az államok külpolitikai tevékenységében olyan jelentőségre tett szert, olyan méreteket öltött és olyan lendületet vett az ideológiai harc, hogy a burzsoá teoretikusok már valamiféle lényeges, minőségi változásokat vélnek felfedezni a nemzetközi kapcsolatokban, azok „ideologizálásáról", vagy – egyes polgári teoretikusok kifejezésével élve – „emocionalizálásáról" beszélnek.[1] E változások tényét és jelentőségét általánosan elismerik. Gordon, Falk és Hodapp amerikai kutatók azt a következtetést vonják le az ideológiai harc megnövekedett jelentőségéből, hogy „az utóbbi negyven évben radikálisabb változáson mentek át a nemzetközi kapcsolatok, mint valamennyi előző évszázadban . . . A történelemben először adódik olyan helyzet, amelyben egyetlen kormány sem hanyagolhatja el a tömegek meggyőzését."[2]

Hasonló megállapításokat találunk felelős tisztségviselők nem egy megnyilatkozásában, sok hivatalos dokumentumban. Példaként említhetjük a külföldön folytatott információs tevékenység elnöki bizottságának (Mansfield–Sprague-bizottság) jelentését az Egyesült Államok elnökének. A dokumentumot az Eisenhower-kormányzat utolsó hónapjaiban terjesztették elő. Idézünk belőle: „Bizonyos történelmi periódusokban mélyreható változásokon megy át a diplomácia rendeltetése és stílusa. Minden jel szerint most éppen ilyen periódusban élünk . . . Ma elismerik, hogy amennyiben a kormányok

[1] Lásd Martini nyugatnémet szociológus és publicista „A külpolitika emocionalizálásáról" c. munkáját (Aussenpolitik, 1954. július.)

[2] *G. Gordon, J. Falk, W. Hodapp:* The Idea Invaders. New York 1963.

nem képesek hatékonyan propagálni politikájukat és cselekedeteiket a külföldi lakosság politikailag befolyásos köreiben, programjaik kudarcot vallhatnak, biztonságuk veszélybe kerülhet."[3]

Benton szenátor, aki azelőtt államtitkár-helyettes volt, egyenesen a nemzetközi kapcsolatok és a diplomácia fejlődésének új szakaszáról beszél. „A régi diplomáciában – jelenti ki – az erő, a katonai hatalom húzódott meg a legtöbb tárgyalás mögött, s ez eléggé nyilvánvaló volt. Az utóbbi években mind jelentékenyebb szerephez jutottak a gazdasági megfontolások. Ma új tényező születik, s ez: a közvélemény diplomáciája. Valójában ez a diplomácia már kézzelfoghatóan létezik." Benton véleménye szerint a nemzetközi kapcsolatok új típusának megjelenéséről van szó, amely a diplomácia új, „totális" típusát hívta életre. E diplomácia fő célja, hogy „meghódítsa az emberek agyát". Ahhoz, hogy ez a diplomácia totális lehessen – folytatja Benton –, „legfontosabb elemként magában kell foglalnia az egy-egy egész népre irányított lélektani ráhatás arzenálját: a pszichológiai diplomácia folytatására hivatott gyakorlati lépéseket, mind a közvetleneket, mind a közvetetteket."[4] Hasonló nézeteket olvashatunk a Republikánus Párt Koordinációs Bizottságának hivatalos dokumentumaiban is, amelyeket 1968-ban publikáltak mint a párt választási platformjának alapját. Az egyik dokumentum, amelyet Robert Hill volt külügyminiszter-helyettes készített, erre a következtetésre jut: „A XX. században a pszichológiai műveletek a politika hagyományos eszközeinek – a diplomáciai, a katonai és a gazdasági eszközöknek – a színvonalára emelkednek."[5]

Az ilyesfajta problémafolvetés párosul azzal a törekvéssel, hogy választ adjanak arra a kérdésre: milyen okok miatt növekedett meg az ideológiai harc szerepe a külpolitikában?

A Mansfield–Sprague-bizottság jelentésében például ez áll: „A végbemenő változások a közlekedés és a hírközlés műszaki fejlődését, valamint a közvéleménynek a világeseményekben játszott növek-

[3] The Department of State Bulletin, 1961 február 6

[4] Congressional Record, 96. kot. 1950 március 22.

[5] Choice for America. Republican Answers to the Challenge of Now. Reports of the Republican Coordinating Committee 1965–1968 Washington 1968.

vő szerepét fejezik ki." Másutt: „A közvéleménynek a világeseményekben játszott növekvő szerepe nyilvánvaló a föld minden részén . . . Ez a növekvő szerep a művelődésügy, a kultúra fejlődésével, az eddigieknél szélesebb, új kommunikációs csatornák feltalálásával és a demokratikus eszmék terjedésével függ össze."[6]

Hasonló következtetéseket találunk a Republikánus Párt Koordinációs Bizottságának már említett dokumentumaiban is. Az első tényező, ami a szerzők véleménye szerint a „pszichológiai" eszközöket egy sorba állította a diplomáciai, a katonai és a gazdasági eszközökkel, azok „a forradalmi vívmányok, amelyeknek révén lehetővé vált az eszmék és információk óriási sebességű elterjesztése nemcsak a nemzet vezetői, hanem valamennyi ország egész lakossága körében is".

A politika irányítóinak fel kell ismerniük – állapítja meg a továbbiakban a dokumentum –, hogy a kommunikációs eszközök agresszív és okos felhasználása gyakorta lehet a legrövidebb és leghatékonyabb út a specifikus külföldi feladatok megvalósításához."[7]

Gordon, Falk és Hodapp „Ideológiai intervenciósok" című könyvükben ehhez hasonló, bár valamivel bővebb választ adnak a fenti kérdésre. Három „életbevágóan fontos" változásról beszélnek, amelyek először a „nyugati", majd a „keleti" világban is lejátszódtak.

„Az első változás a tömegkommunikációs eszközök feltalálása volt. Ez tette lehetővé a szavak és az elképzelések olcsó és hatékony elterjesztését nagyobb számú ember között, mint korábban bármikor a történelemben. Az érintett emberek száma egyenes arányban nőtt a kommunikációs eszközök tökéletesítésével és tömeggyártásával, a könyvnyomtatástól a filmig, a rádióig és a televízióig.

A második változás már a XIX. század elején kezdetét vette, s mintegy melléktermékeként volt az ingyenes, általános oktatás demokratikus eszményének: mind több ember tanult meg olvasni. A nyomtatott betű hatóköre ily módon kiszélesedett.

A harmadik változás szintén a demokratikus idealizmus következménye volt: az emberek egyre nagyobb tömege vált alkalmassá a

[6] The Department of State Bulletin, 1961. február 6.

[7] Choice for America . . .

nemzeti és nemzetközi politikai tevékenység eszközének szerepére, a politikai és a diplomáciai manőverekben egyre lényegesebb tényezővé vált a közvélemény. Semmiféle jelentősége nem volt annak, mit gondolt erről vagy arról a problémáról a középkori jobbágy: politikailag erőtlen volt, nem tudta megváltoztatni a sorsát irányító erőket sem nemzeti, sem pedig nemzetközi méretekben. Amikor a jobbágy műveltséghez és politikai hatalomhoz jutott, megkapván a szavazati jogot, amikor megtanították az egyenlőség és a demokrácia eszméire, akkor döntő fontosságra tett szert, mit is gondol, s az is kiderült, hogy majdnem bizonyosan akad valaki, aki helyette próbál gondolkozni."[8]

A hosszadalmas részletet a mai burzsoá professzori bölcsesség tipikus példájaként idéztük: a kényszerű beismerések tendenciózus megfogalmazásokkal párosulnak benne (a szerző végkövetkeztetésében nem a tömegeknek mint a politika és a történelem alkotóinak megnövekedett szerepéről beszél, hanem a tömegeket csupán a politika eszközeinek tartja). Azt mutatja ez a példa, hogy a külpolitika területén zajló ideológiai küzdelem szerepének megnövekedése a nyugati kutatók szerint két alapvető okra vezethető vissza: technikai és társadalmi okokra.

A tömegkommunikációs eszközök szerepe

Vitathatatlan a *híradástechnika* és a *tömegkommunikációs eszközök* óriási mértékű fejlődése, s kétségtelen az itt vizsgált jelenségekben betöltött szerepük is. Bár a történelemből több olyan széles körben és szisztematikusan folytatott propaganda-tevékenységet ismerünk, amelyik még nem támaszkodott a tömegkommunikáció korszerű eszközeire (legfőként ilyen az egyház propagandája), teljesen nyilvánvaló, hogy az ideológiai harc nem ölthetett volna ilyen méreteket megfelelő technikai eszközök híján. Különösképpen vonatkozik ez a külpolitikai propagandára.

Az utóbbi évtizedekben fölöttébb hatékony tömegkommunikációs eszközök álltak a propaganda szolgálatába, olyanok, mint a rádió, a film, a televízió. Ezek az eszközök egyre inkább tökéletesednek,

[8] *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.

Ország, körzet	Lakosság 1967-ben (millió)	Rádiókészülékek száma		Százalékos növekedés 1955–1967 között	Ezer főre jutó rádiókészülékek száma 1967-ben	Közvetítőállomások száma 1967-ben (ezer)	Tv-készülékek száma (ezer)
		1955 (ezer)	1967 (ezer)				
1	2	3	4	5	6	7	8
EURÓPA							
Ny.-Európa	382	65 308	125 800	93	329	2 480	60 680
SZU, európai szoc. országok	338	20 260	66 300	227	196	3	1 623
Közel-Kelet, Eszak-Afrika	138,4	2 200	15 800	618	114	38 332	34 090
AFRIKA							
Dél-Afrika	18,7	875	3 400	288	187	14	–
Más afrikai országok							
AZSIA	223,7	360	6 700	1 762	29	148	137
Japán	101	12 000	32 000	167	317	1 500	20 000
KNK	750	1 000	8 000	700	11	7 000	100
India	510	1 000	6 500	550	13	–	5
Más ázsiai országok	459,9	1 800	18 200	911	40	716	1 111
Ausztrália, Óceánia	20,5	2 760	9 500	244	463	0,350	3 507

NYUGATI FÉLTEKE							
USA	200	111 000	263 000	137	1 315	–	75 000
Kanada	20,6	5 500	16 500	200	810	–	5 700
Latin-Amerika	245	12 600	37 400	197	153	4,6	11 850
Nyugat-India	8,6	189	1 700	799	198	55	600
A világon (megközelítő adatok szerint)	3417	237 000	611 000	158	179	50 300	214 400

Forrás: BBC Handbook, 1969. London

mind szélesebb közönséget teremtenek a propagandistáknak, s lehetővé teszik a nemzeti határok, a térbeli távolságok leküzdését. Ezeknek a lehetőségeknek a bővüléséről tanúskodik mindenekelőtt a rádió- és televíziókészülékek számának gyors növekedése az egyes országokban, a világ különböző körzeteiben. (Lásd táblázatunkat a 30–31. oldalon.)

Igen nagyot fejlődtek a többi kommunikációs eszközök is, köztük a film. Az UNESCO legutóbbi adatai szerint 246 500 állandó filmszínház működik a világon, 74,5 millió férőhellyel.[9] Rendkívül gyors ütemben emelkedik a könyvek, újságok, folyóiratok példányszáma. 1965-ben 450 000 művet adtak ki (szemben az 1955-ös 285 000-rel), 8000 lap jelent meg, s egyszeri átlagpéldányszámuk 341 millió.

Nagy lehetőségeket nyitottak a külpolitikai propaganda folytatásához az új tudományos és műszaki vívmányok (félvezetők, lézertechnika, a nyomtatott szövegek reprodukálásának és sokszorosításának új módszerei). Különleges helyet foglalnak el a távközlő mesterséges holdak.

Az amerikai *Echo–1* távközlő műhold felbocsátásával a hatvanas évek elején messzemenő tervek kidolgozásához, a világűrnek tv-közvetítésekhez való felhasználásához láttak hozzá az Egyesült Államokban. Mint ahogyan ezt akkoriban John Pirs, a Bell Telephone System társaság kutatórészlegének igazgatója elismerte, sok washingtoni politikus megfogalmazása szerint a világűr „a hidegháború sajátos harcmezeje", s a távközlő műholdak felhasználását úgy vették számba, mint „az oroszok ellen vívott propagandaháború egyik lehetőségét".

Kétségtelenül ilyesfajta megfontolások játszottak közre abban, hogy 1964-ben megalakult az *Intelsat,* a távközlő műholdak nemzetközi konzorciuma, amelynek jelenleg több mint 60 ország a tagja. Jellemző, hogy nem olyan régen Leonard Marxot, az USIA volt igazgatóját nevezték ki az amerikai delegáció vezetőjévé az Intelsat-konferencián. 1969-ben négy *Intelsat–3* műholdat bocsátottak fel, amelyeknek mindegyike négy televíziós program egyidejű közvetíté-

[9] UNESCO Statistical Yearbook, 1966. Párizs 1968.

sére alkalmas. Fontos lépésnek szánták ezt a „globális távközlőrendszer" kialakításának útján.

1967 augusztusában Johnson elnök létrehozta a kommunikációs politika kormánybizottságát, s azzal a feladattal bízta meg, hogy tegyen javaslatokat távközlési mesterséges holdaknak az állami politika érdekében való szélesebb körű felhasználására.

Az új lehetőségek azonban nem merülnek ki a tömegkommunikációs eszközök technikai tökéletesítésében. Rendkívül nagy figyelmet fordítanak az emberi pszichikumra gyakorolt hatékonyabb és megbízhatóbb ráhatás eszközeinek finomítására. A propaganda agyafúrt módszerei már-már védtelenné teszik befogadójukat.

A korszerű tömegkommunikációs eszközök megjelenése, az e téren megnyilvánuló óriási fejlődés vitathatatlanul nemcsak technikai, hanem elvi változást is előidézett az ideológiai harcban. Lényegében arról van szó, hogy a propagandaeszközök a politikai hatalom leghatékonyabb fegyverévé változtak, az osztályuralom fenntartását szolgáló politikai mechanizmus különlegesen fontos elemévé.

Az utóbbi évtizedek történelmi tapasztalata világosan megmutatta, hogy *a propaganda eszközeinek monopóliuma nem kevésbé fontos az osztályharcban, mint a hagyományos hatalmi eszközök: az erőszak mechanizmusa felett gyakorolt monopólium, beleértve a hadsereget, a rendőrséget, a börtönöket, a bíróságokat stb.* Innen kapja új jelentését a demokratikus mozgalom néhány olyan régi jelszava, mint amilyen a szólás- és a sajtószabadságé; ezek jegyében ma harc folyik a reakciós osztályok monopóliuma ellen a propagandaeszközök terén. S ez teszi különösen fontossá, hogy *a győztes munkásosztály és pártja megőrizze a tömegkommunikációs eszközök felett gyakorolt ellenőrző szerepét.* Jó néhány ország tapasztalata bizonyítja, hogy a proletárdiktatúrának ez a feladata éppoly fontos, mint az erőszakszervezetek és az államapparátus feletti ellenőrzés feladata.

A tömegkommunikációs eszközök technikai fejlődésének jelentőségét illetően nincs vitánk a burzsoá szerzőkkel, s úgyszintén aligha vitatható, hogy az írástudás elterjedése nagy szerepet játszott a propaganda hatókörének bővülésében. Más kérdés, hogy miben is keresendők az ideológiai harc megnövekedett külpolitikai jelentőségének társadalmi okai.

Határozottan ellenzünk viszont minden olyan beállítást, hogy a tömegek csupán „eszközei" annak a politikának, amely mindenható „manipulátorok" által működik saját önkénye szerint; csakhogy most e „manipulátoroknak" egy új tényezőt, a közvéleményt is figyelembe kell venniük.

A tömegek szerepének ilyetén való megközelítését a modern burzsoázia osztályérdekei diktálják. Nem tekinthető véletlennek, hogy a dolog lényegét a szavazati jogra és más olyan formális jogokra korlátozzák, amelyek igen jól belefférnek a polgári demokrácia kereteibe. Az ilyesfajta értelmezés lényegében csak azt a célt szolgálja, hogy kicsinyítse azoknak a mélyreható és visszavonhatatlan társadalmi-politikai változásoknak a jelentőségét, amelyek világszerte a szocializmus, a munkásosztály javára billentik az erőviszonyokat. Pedig ezekben kell keresni a nemzetközi kapcsolatokban végbemenő változások elsődleges okát, többek közt ez magyarázza meg a néptömegek, a közvélemény növekvő befolyását a külpolitikára.
E kérdésekről szól könyvünknek ez a fejezete.

1. A KÉT VILÁGRENDSZER KIALAKULÁSÁNAK IDEOLÓGIAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az a körülmény, hogy az ideológiai harc ma már új szerepet játszik a nemzetközi kapcsolatokban, mindenekelőtt a két világrendszer kialakulásával függ össze. Ez az óriási fontosságú történelmi esemény határozta meg korszakunk nemzetközi kapcsolatainak fő ellentmondását, konfliktusát, ez adta neki a két, államokká szerveződött osztály, a burzsoázia (mindenekelőtt a monopolista burzsoázia) és a munkásosztály közötti összecsapás és harc jellegét.

Természetesen azelőtt sem egyszerűen nemzetek, népek ütköztek össze a nemzetközi porondon, hanem meghatározott államok. Bizonyos esetekben ezek az államok a nemzeti érdekek védelmezőiként léptek fel, más esetekben a nemzeti érdekek ellenében, az uralkodó osztály érdekeitől és céljaitól függően. A nemzetközi viszonyok min-

dig osztályviszonyok voltak. A dolog sajátossága abban rejlett, hogy míg az ellentétes osztályokra tagolódott társadalmon belül a társadalmi viszonyok meghatározó vonása mindig az ellentétes, antagonisztikus osztályok harca volt, addig a nemzetközi küzdőtéren az államok viszonyát az elmúlt korszakokban rendszerint társadalmilag egynemű osztályok harca határozta meg. Ez alól a szabály alól természetesen voltak kivételek, például a polgári forradalom Franciaországának viszonya feudális-abszolútista szomszédaihoz. Ám e kivételek erősítik a szabályt.

Csak a mi korszakunkra jellemző, hogy *a társadalom két alapvető osztálya közötti ellentmondás a nemzetközi kapcsolatok területén is a fő ellentmondássá válik.*

Tudnivaló, a nemzetközi kapcsolatok napjainkban sem merülnek ki a kapitalista és a szocialista rendszer közötti ellentétben. Ezzel párhuzamosan vannak más ellentmondások is: az imperialista hatalmak és a gyarmati elnyomás alól felszabadult vagy nemzeti felszabadulásukért harcoló népek közötti ellentmondás, valamint az imperialista nagyhatalmak és a kevésbé erős tőkésállamok közötti ellentmondás, végül az imperialista hatalmak közötti ellentétek.

Mind nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi kapcsolatokban az együttműködésnek az az új típusa, amely a szocialista közösségen belül, valamint a szocialista országok és a gyarmati elnyomás alól felszabadult fiatal nemzeti államok között alakult ki. A tapasztalatok szerint a kezdeti szakaszokban támadhatnak bizonyos ellentmondások a szocialista rendszerben is, s jelentékeny mértékben ki is éleződhetnek, ha egyik-másik ország vezetősége eltávolodik a szocialista internacionalizmus elveitől.

A fő ellentmondás azonban, amely meghatározza a jelenlegi nemzetközi kapcsolatok alapjait, továbbra is a két társadalmi rendszer közötti ellentmondás.[10]

[10] Ezt a következtetést vonják kétségbe a mai kínai vezetők, amikor az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai népek antiimperialista harcát tüntetik fel az ellentmondások „fő csomópontjaként". Ezt a célt szolgálják a „közbülső zónáról", valamint a „nemzetközi város" és a „világfalu" közti ellentmondásról kifejtett koncepcióik stb. Mint arra marxista–leninista pártok rámutattak, e koncepciók mélyén Pekingnek az a törekvése húzódik meg, hogy megszerezze a hegemóniát a harmadik világban.

Lenin már azokban a napokban felhívta a figyelmet erre, amikor az első szocialista állam – Szovjet-Oroszország – megjelenésével éppen csak kezdetét vette az imperializmussal szemben álló szocialista rendszer kialakulása. „... a mostani világhelyzetben, az imperialista háború után – hangsúlyozta Lenin –, a népek kölcsönös viszonyát, az államok egész világrendszerét az a harc határozza meg, amelyet az imperialista nemzetek kis csoportja folytat a szovjet mozgalom és a szovjet államok ellen, amelyek élén Szovjet-Oroszország áll. Ha ezt szem elől tévesztjük, akkor egyetlen nemzeti vagy gyarmati kérdést sem tudunk majd helyesen felvetni, még ha a világ legtávolabbi zugáról volna is szó. Mind a civilizált, mind pedig az elmaradott országok kommunista pártjai csak ebből a szempontból kiindulva képesek helyesen felvetni és megoldani a politikai kérdéseket."[11]

Az a tény, hogy a külpolitikai harc centrális kérdése a modern társadalom két antagonisztikus osztályát megtestesítő két világrendszer ellentéte, meghatározza e harc tartalmát is. E harc lényegében antagonisztikus jellegű, s nem a két rendszer közeledéséhez vagy összenövéséhez vezet, mint ezt a konvergencia-elmélet hívei állítják, hanem a haladóbb: a szocialista rendszer győzelméhez, s *ezt követően a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerének átépítéséhez, az új társadalom életének és fejlődésének törvényeivel összhangban.*

A fő ellentmondás antagonisztikus osztályjellege azonban egyáltalán nem teszi elkerülhetetlenné a korábbinál élesebb nemzetközi konfliktusok kitörését, sem a harc erőszakos eszközeinek szélesebb körű alkalmazását.

Az államok közötti külpolitikai harc formáit – beleértve az erőszak szélsőséges megnyilvánulásait: a háborúkat, a megszállást, az annexiót, a gyarmatosítást stb. – a magántulajdonon és a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendszer termelte ki és törvényesítette. Világosan bizonyítja ezt a nemzetközi kapcsolatok egész története, beleértve mindkét világháború történetét. Ugyanakkor éppen a szocializmusnak a nemzetközi küzdőtéren való megjelenésével hallatla-

[11] *Lenin* Művei. 31. köt. Budapest 1951. 240. old.

nul kibővültek a világháború megakadályozásának lehetőségei, az agresszióval és a gyarmatosítással szembeni ellenállás lehetőségei.

Itt ütközünk a mai nemzetközi kapcsolatok egyik legfőbb elméleti és politikai problémájába: mi a két világrendszer történelmileg elkerülhetetlen harcának tartalma és formája? E probléma megoldásának egyetlen helyes megközelítési módja van: a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének a szocialista országok javasolta politikája.

A marxisták–leninisták álláspontja szerint: bár az államok külpolitikájának tartalmát a mai nemzetközi kapcsolatok alapvető ellentmondása határozza meg, ezt az ellentmondást nem a külpolitika szférájában kell feloldani; nem azáltal, hogy mondjuk az államok egyik csoportja erőszakos eszközökkel más államokra kényszeríti saját társadalmi rendszerét. A döntő szerepet az osztályharc belső folyamatai játsszák, amelyek a társadalmon belül bontakoznak ki a fejlődés objektív törvényei alapján. Éppen ebben áll a mai nemzetközi kapcsolatok marxista–leninista megközelítésének lényege. Ez lehetővé teszi, hogy világosan meghatározzuk a szocialista külpolitika kiindulópontjait, s megvilágítsuk a társadalmon belül, valamint a nemzetközi küzdőtéren játszódó osztályharc közös természete mellett e két jelenség specifikus különbségeit is.

A modern társadalom két alapvető osztálya közötti ellentmondás a nemzetközi kapcsolatokban is döntő szerephez jutott, s ez mélyreható fordulatot idézett elő a nemzetközi kapcsolatok területén, sok új elemet vitt a külpolitikába. Az ilyen új jelenségek közé tartozik többek között az is, amit a nemzetközi kapcsolatok „ideologizálásának" neveznek. Tökéletesen érthető, hogy attól kezdve, amikor a nemzetközi kapcsolatok döntő tényezőjévé a modern társadalom két szemben álló osztályának harca, konfliktusa lett, új jelentőséget kaptak az ideológiai kérdések. Hiszen ettől fogva a nemzetközi kapcsolatok az osztályharc küzdőterévé változtak, s az osztályharc egyik formája az ideológiai harc is. Két osztály ütközik össze a külpolitikában, mindegyiknek megvan a maga ideológiája, mindegyiknek megvannak a maga nézetei a világról, a politikáról, a fontos társadalmi problémákról. Más szavakkal: *a két világrendszer kialakulásával nemcsak az egyes, különálló társadalmak és államok, hanem*

maguk a nemzetközi kapcsolatok is a két, egymással szemben álló osztály ideológiájának küzdőterévé változtak.

Tulajdonképpen csak ezután öltött valóban ideológiai jelleget a külpolitika területén vívott eszmei harc. Hiszen korábban inkább az eszmei harc meghatározott eszközeinek felhasználásáról lehetett szó, az emberek befolyásolásának meghatározott módszereiről olyasfajta konfliktusokban, amelyek csak igen ritkán öltötték a két ellentétes ideológia összeütközésének jellegét. A propaganda a külpolitika segédeszköze volt, de ez a külpolitika rendszerint nem függött össze közvetlenül a társadalom alapvető társadalmi, következésképpen eszmei konfliktusaival. Ma viszont korunk alapvető ideológiai problémái állnak a nemzetközi kapcsolatok középpontjában, s ezek, a két világrendszer kialakulása után, mindinkább áthatják a külpolitikát.

A nemzetközi kapcsolatok olyan változásairól van szó, amelyek *objektíven*, az emberek és a kormányok akaratától függetlenül keletkeztek. A világban kibontakozó osztályharc törvényszerűségei folytán a különböző társadalmi rendszerű államok között akkor is ideológiai harc folyna, ha ezek az államok, tegyük fel, „lemondanának" a harc olyan formájáról, mint a külpolitikai propaganda. Hiszen lényegében az osztályharc internacionalizálódásáról van szó, olyan helyzetről, amikor szervesen összefonódik az alapvető osztályoknak a társadalmon belül, valamint a nemzetközi küzdőtéren vívott harca, amikor minden osztálynak a saját országabeli sikerei vagy vereségei haladéktalanul visszhangot váltanak ki más országokban, amikor mindkét osztály már nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi erőként is fellép.

A nemzetközi kapcsolatok fentebb említett változásai rendkívül sajátos probléma elé állították a polgári teoretikusokat. Egyrészről nem kerülhették meg az ideológiai harc megnövekedett külpolitikai szerepének nyilvánvaló tényét, annál kevésbé, mert az imperialista állam gyakorlati szükségletei megkövetelték ennek az új jelenségnek a számbavételét a nemzetközi kapcsolatokban. Másrészről: e jelenség tárgyilagos elemzésének elkerülhetetlenül a fentebb említett változások objektív jellegének elismeréséhez kellett vezetnie, beleértve

a két világrendszer kialakulását, s e tény mélyreható kapcsolatát a kapitalista társadalmon belül folyó osztályharccal.

Éppen ezért a polgári irodalom a külpolitikában (s hasonlóképpen a belpolitika területén) vívott ideológiai harc kérdéseit rendszerint a valódi osztályfogalmak, ideológiai kategóriák körén kívül tárgyalja. Az egyik ilyen közkedvelt, már megszokottá vált értelmezés az, hogy az ideológia fogalmát felcserélik a *közvélemény* fogalmával.

A politikai elméletben jogosult a közvélemény fogalmának használata. De egy dolog az, ha közvéleményen a társadalmi tudat reális helyzetét értjük, amely több tényező hatására alakult ki (a különböző osztályok és rétegek életkörülményei, a rájuk gyakorolt ideológiai és egyéb hatások, információ, társadalmi-lélektani tényezők stb.), és megint más dolog az, ha olyasfajta megfoghatatlan, áttetsző fenomént látunk a közvéleményben, amelyet a polgári szerzők lényegében az ideológiával és az osztálytudattal próbálnak szembeállítani. A polgári politikusok és nemritkán teoretikusok ajkán a „közvélemény" fogalma egyszerű politikai banalitássá változik, amelynek semmiféle reális tartalma nincsen: rendszerint tisztán utilitárius célok érdekében emlegetik, hogy igazoljanak vagy megcáfoljanak valamiféle eszmét, intézkedést, követelményt. (Ilyesmiket hangoztatnak például: a nyugati közvélemény nem fogadja el a kommunizmust; vagy ellenkezőleg: a közvélemény támogatja ennek vagy annak a burzsoá kormányzatnak a politikáját.)

Az ideológiai harc természetesen korántsem mindig a két szemben álló világnézet – a proletár és a burzsoá világnézet – közvetlen összeütközésében fejeződik ki. Nagyon gyakran konkrétabb, s így lokálisabb kérdések körül bontakozik ki, legyen az a nemzetközi kapcsolatok valamelyik válsága, a leszerelés problémája, különféle államok vagy rendszerek elismerése stb. De ma minden ilyen kérdés túlnő a lokális kereteken, s elkerülhetetlenül a világ egészének összefüggéseibe tartozik.

Ez korunk nemzetközi kapcsolatainak fontos sajátossága, amely a két világrendszer kialakulásának a következménye.

Az ideológiai harc külpolitikai jelentősége azonban nem merül ki a dolognak ebben a – mondhatnánk – passzív oldalában, abban,

hogy a nemzetközi, a külpolitikai jelenségeket és eseményeket a közvélemény mindinkább a két szemben álló ideológia kontextusában fogja fel. *Az eszmék, az ideológiák rendkívül aktív erővé válnak; olyan erővé, amely befolyással van a politikára és eszköz a politikai harcban.*

Ez a körülmény nem kerülhette el a burzsoá kutatók figyelmét. Sok polgári teoretikus megpróbálta értelmezni, a többi közt Hans Morgenthau professzor, a „politikai realizmus" iskolájának vezéralakja. Morgenthau koncepciója szerint „a politikában az emberek hatalomra törnek, s konfliktusba kerülnek másokkal, akiket ugyanez a cél vezet. Hogy törekvéseiket elleplezzék, erkölcsi igazolást keresnek, ami a harc éleződéséhez, fokozódásához vezet."[12]

Ez a koncepció, mint látjuk, elég pontosan tükrözi a modern burzsoá ideológia egyik fontos sajátosságát, azt a törekvését, hogy *leplezze, álcázza osztályának igazi céljait.* De e koncepció elméleti tartalmáról szólván: nyilvánvalóan arra történik ezzel kísérlet, hogy az ideológiai harcot lényegében individuális (vagy csoport-) szférába tereljék át, egy olyan „szabad" szférába, ahol semmi sem determinálja az egyéneknek vagy csoportoknak a hatalomért vívott harcát, s ahol e harc elszakad az osztályoktól, az osztályviszonyoktól.

Morgenthau jeles polgári tudós, aki látja az ideológia és a politika közötti összefüggést, bár mindkettőt elszakítja az osztályviszonyoktól. Más polgári szakértők az elméleti általánosítás ilyen fokára sem jutnak el, s megelégszenek üres banalitásokkal.

Közéjük tartozik a fentebb már idézett osztrák történész, Sturminger. Íme egy idézet a propaganda történetéről szóló könyvéből: „Az emberi természetben gyökerezik az a vonás, hogy az élet általános dolgainak értékelésénél feltétlenül különböző, gyakran ellentmondó nézetek és eszmék keletkeznek. Minél inkább kifejlődött az emberi gondolkodás és minél differenciáltabbakká váltak az államszövetség összetevő részei, annál inkább megnyilvánultak az effajta véleménykülönbségek. Ebből keletkezik az a kívánság és szükségszerűség, hogy elképzeléseinket és meggyőződésünket megosszuk

[12] Így fogalmazza meg Morgenthau nézeteit *K. Thompson* Political Realism and the Crisis of World Politics című könyvében. Princeton 1960.

más emberekkel, befolyást gyakoroljunk rájuk ... Éppen ezért azóta, hogy létezik társadalom, létezik a politikai propaganda is."[13]

Nyilvánvaló, az ideológiai harc gyakorlatának semmi köze sincs ahhoz az idillikus képhez, amelyet Sturminger rajzol róla.

Az ideológiai harcnak mint az osztályharc egyik formájának problémáját, az ideológiai és a politikai harc összefüggésének, kölcsönhatásának a problémáját a marxista–leninista elmélet oldotta meg.

A marxizmus–leninizmus feltárta, hogy *a szemben álló osztályok ideológiai harca természetes szükségszerűség*, ugyanúgy, ahogy természetesen (bár nem ösztönösen) minden osztálynak kialakul a maga fogalmi rendszere, világfelfogása, a társadalomban elfoglalt helyzetének, érdekeinek és céljainak tudata, valamint az e célokért és érdekekért folytatott harc útjainak felismerése. Az antagonisztikus osztályok ilyesfajta eszme-rendszerei mindig különbözőek, ellentétesek, összeegyeztethetetlenek, s kialakulásuk után már csak egy viszonylatban lehetnek egymással: a harc viszonylatában. S itt korántsem pszichológiai tényezőről van szó: az eszmei türelmetlenségről, amely egyes polgári ideológusok szerint az emberi természet sajátja, s arra késztet, hogy mindenkit a magáéhoz hasonló gondolkodásra bírjon. Az ilyesfajta türelmetlenség, a dolog lényegét tekintve, nem pszichológiai, hanem politikai, osztályjelenség. Az ideológiai harc, az eszmék, nemcsak az osztályviszonyok termékei, hanem az osztályharc fontos fegyverei is.

A marxizmus–leninizmus a társadalmi tudatot, az eszmék világát másodlagosnak tekinti a társadalmi léttel, a dolgok világával szemben, de ezzel semmivel sem kisebbíti az eszméknek a társadalom életében betöltött szerepét, hanem a keletkezésükre ad tudományos magyarázatot. Ami az eszmék szerepét és általában az emberek tudatos tevékenységét illeti, a marxizmus–leninizmus mindig fontos helyet tulajdonít nekik a társadalmi életben, a politikában.

Éppen az eszmék, az ideológiai harc közvetítésével jut minden egyes osztály arra a felismerésre, hogy a társadalom külön osztályát alkotja, amelynek különleges céljai és érdekei vannak, nem is szól-

[13] *A. Sturminger:* Id. mű.

va arról, hogy ezeknek az eszméknek a segítségével dolgozza ki a konkrét társadalmi-gazdasági, politikai stb. problémákra vonatkozó közös álláspontját. Éppen ezzel veszi kezdetét az osztályharc, bármelyik osztályról vagy formációról legyen is szó.

Továbbá: az eszmék és az ideológiai harc hatalmas szerepet játszanak a politika olyan központi feladatának megoldásában, mint a nagy tömegek támogatásának biztosítása. A tömegek, természetesen, objektív okok hatására szállnak harcba, s ezek az okok létfeltételeikben keresendők. De az eszmék, az ideológiai harc szükségszerű elemként kapcsolódnak ebbe az objektív folyamatba.

A dolognak ezt az oldalát már Marx kiemelte, amikor rámutatott arra, hogy „az elmélet anyagi erővé válik, mihelyt hatalmába keríti a tömegeket". Nemegyszer beszélt erről Lenin is, aki szüntelenül harcolt az eszmék és az eszmények lebecsülése ellen. Ez utóbbi azokra jellemző, akik a marxizmust gazdasági determinizmusra korlátoznák. Lenin így írt róluk: „Igazságosság – üres szó, mondják az intellektuelek és azok a ripőkök, akik hajlamosak arra, hogy marxistáknak nyilvánítsák magukat azon a fennkölt alapon, hogy a gazdasági materializmusnak »a *hátulját* szemlélgették«.

Az eszmék erővé válnak, amikor hatalmukba kerítik a tömegeket. És a bolsevikok, vagyis a forradalmi proletár internacionalizmus képviselői, éppen most változtatták politikájukkal hús-vér valósággá azt az eszmét, amely az egész világon a dolgozók beláthatatlan tömegeit mozgatja meg."[14]

A marxista–leninista elméletnek ezek a tételei elvi jelentőségűek mindannak megértéséhez, amit az ideológiai és a politikai harc összefüggéséről és kölcsönhatási mechanizmusáról tudni kell.

Az ideológiai harcban mindegyik osztály alapvető célja az, hogy a lehető legszélesebb tömegekre terjessze ki eszméinek befolyási körét, s kiragadja a tömegeket az osztályellenfél eszmei befolyásának hatóköréből.

E feladat megoldása elkerülhetetlenül azzal kezdődik, hogy mindegyik osztály elsősorban saját tömegeit igyekszik eszmei hatókörébe vonni; enélkül nem tömörítheti erőit az érdekeiért és céljaiért vívott

[14] *Lenin* Összes Művei. 34. köt. 332. old.

harcban. Az osztály: sok ezer, sőt sok millió ember, mégpedig olyan emberek, akik az ország különböző részein élnek, különböző dolgokkal foglalkoznak, s gyakran fel sem ismerik helyzetük és érdekeik azonosságát. Különösen vonatkozik ez az olyan osztályra, amely még csak harcol a hatalomért. Az ilyen osztály számára az ideológia fő dologgá válik, egy meghatározott fokon pedig ez az egyetlen szervező elem, az osztályerők tömörítésének és kiválogatásának eszköze, amely megelőzi az egyesülés más, többek között politikai eszközeinek létrehozását. Éppen az ideológiai egyesüléssel, a saját osztályán *belül* kifejtett propagandával kezdte a hatalomért vívott harc döntő szakaszát mind a burzsoázia, mind a proletariátus.

Az ideológiai harcot ugyanakkor arra is felhasználják, hogy aláássák az osztályellenfél eszmei egységét, s a lehető legszélesebb eszmei befolyásra tegyenek szert az ellenfél soraiban. A fölemelkedő osztály lehetőségei természetesen ebben a tekintetben korlátozottak, amennyiben az ellenfél, amellyel dolga van, már jól felismerte céljait és érdekeit, s ezek védelmében kellő szervezettségre tett szert. Itt legfeljebb a másik osztály egyes, leghaladóbb képviselőinek eszmei befolyásolásáról lehet szó, azokéról, akik felül tudnak emelkedni szűk osztályérdekeiken. Nemcsak a forradalmi polgárság toborzott híveket magának az arisztokrácia soraiból; a munkásosztály is a maga oldalára vonta a polgárság leghaladóbb képviselőit. E példák jól ismertek, ám inkább kivételek az osztályharcban.

Másképpen áll a dolog a hatalmon levő osztály ellenfeleinek az eszmei befolyásolásával. Az ilyesfajta befolyásolásnak igen nagyok a lehetőségei, s az ilyen erőfeszítések az ideológiai harc rendkívül fontos részét képezik. Ma is helytálló az a marxi tétel, miszerint az uralkodó osztály eszméi a társadalom uralkodó eszméi. Különösen nyilvánvalóvá válik ez, ha a modern polgári társadalom példáját tekintjük. Az uralkodó burzsoázia legfőbb ideológiai erőfeszítései arra irányulnak, hogy biztosítsák a munkásosztály feletti szellemi befolyást, megosszák a munkásosztályt, elterjesszék sorai között az antikommunizmus, a reformizmus eszméit, a vallásos ideológiát, a nacionalizmust és a sovinizmust.

S végül az ideológiai harc célja, hogy biztosítsa a közbülső osztályok és társadalmi rétegek tömegeinek támogatását. A harc ala-

kulása még a fejlett polgári társadalomban is, ahol a munkásság a lakosság hatalmas tömegét – néhány országban többségét – alkotja, jelentékeny mértékben attól függ, kinek az oldalára állnak a közbülső osztályok és rétegek: a parasztság, a városi kispolgárság, az alkalmazottak, az értelmiség. Hatványozottan vonatkozik ez azokra az országokra, ahol még nem alakultak ki fejlett kapitalista viszonyok, s ahol nem az egymással szemben álló alapvető osztályok alkotják a lakosság többségét.

A nemzetközi kapcsolatoknak természetesen megvannak a maguk sajátosságai. Mint már fentebb megjegyeztük, a legfontosabb ilyen sajátosság az, hogy *a külpolitikai harc* egész történelmi korszakok során, ritka kivételekkel, a saját országukban hatalmon levő, *egynemű társadalmi osztályok között* zajlott. Ez határozta meg az ideológiai harc specifikumát is.

A külpolitika új tényezői

A két világrendszer kialakulásával gyökeresen megváltozott a helyzet. *A két rendszer harca olyan korszakban zajlik, amikor a tömegek egyre nagyobb politikai aktivitást fejtenek ki, egyre növekvő befolyással vannak a politikára: nemcsak a bel-, hanem a külpolitikára is.* És ami nem kevésbé fontos: *a nemzetközi síkon vívott harc szorosan egybefonódik az egyes országok társadalmán belül folyó osztályharccal.* Összefonódik, elsősorban társadalmi tartalmát tekintve. Mert mindkét jelenségnél a két társadalmi rendszernek, a szocializmusnak és a kapitalizmusnak, korunk két alapvető osztályának, a munkásosztálynak és a burzsoáziának a harcáról van szó. Összefonódik a két jelenség ideológiai kifejeződési formáját tekintve is. Hiszen az alapvető konfliktus mindkét esetben ideológiai mezben jelentkezik, amelyet a két osztályálláspont, a szocialista és a burzsoá világnézet harca határoz meg.

Ilyen körülmények között *ledől sok olyan válaszfal, amely évszázadok során elválasztotta egymástól a kül- és a belpolitikát,* s mind szorosabbá válik az egyes országok társadalmában, valamint a nemzetközi porondon vívott osztályharc.

Egyes burzsoá szerzők sem tagadják ezeknek a változásoknak a tényét. Így például A. Hölzle nyugatnémet történész a két világrendszer kialakulásával kapcsolatos problémákkal foglalkozó művében arra a következtetésre jut, hogy kezdetét vette „a világméretű ideológia évszázada", amelyben lehullottak a bel- és a külpolitika közötti határok, „a belpolitikai eszmék és formák pedig, mint amilyenek a demokrácia (így nevezi a szerző a kapitalizmust) és a kommunizmus, világméretű külpolitikai ideológiákká változtak".[15] J. Gibson amerikai tudós kijelenti, hogy az ideológiai harc élességét a két világrendszer kialakulása okozta, az a tény, hogy „két életforma áll egymással szemben. Két diametrálisan ellentétes államigazgatási módszer, két különböző gazdasági rendszer verseng egymással."[16]

Korántsem minden polgári teoretikus köti össze ezeket a változásokat a két világrendszer kialakulásával, de az ideológiai harc megváltozott szerepét már úgyszólván senki sem tagadja. *Az ideológia és az ideológiai harc hatalmas erejű betörése a nemzetközi kapcsolatok területére napjainkban általánosan elismert tény.* Erősen megoszlanak viszont a vélemények az új jelenség mélységéről és fontosságáról, a külpolitikára gyakorolt hatásáról. A későbbiekben még lesz alkalmunk részletesebben elemezni egyes burzsoá teoretikusok abbeli nézeteit, hogy az ideológia, az ideológiai nézeteltérések váltak korszakunkban a nemzetközi ellentmondások és konfliktusok fő okává. Az ilyesfajta nézetekkel semmiképpen sem lehet egyetérteni. S nemcsak azért nem, mert azt a káros illúziót keltik, mintha csak az ideológiai harcot kellene beszüntetni, csak „az eszmék békés egymás mellett éléséhez" kellene hozzájárulni, hogy a nemzetközi kapcsolatokban béke és általános egyetértés uralkodjék. Ezek a nézetek lényegükben hibásak, mert az ideológiai harc, bármilyen szerepet tölt is be, nem oka, hanem következménye a gyökeres társadalmi-politikai ellentmondásoknak és konfliktusoknak, így a külpolitikai konfliktusoknak is.

[15] *A. Hölzle:* Die Revolution der zweigeteilten Welt; Eine Geschichte der Mächte 1905–1929. Hamburg 1963.

[16] *J. Gibson:* Ideology and World Affairs. Boston 1964.

Másrészt a jelenlegi körülmények között gyakran találkozunk olyasfajta kísérletekkel, hogy ideológiai látszatot adjanak különféle politikai akcióknak és konfliktusoknak, amelyeknek valójában gazdasági vagy katonapolitikai motívumaik vannak. Jellemző fogása ez az imperialista politikának, amely minduntalan a „szabadság" és a „demokrácia" védelmének, a „kommunista összeesküvések" elleni védekezésnek jelszavával leplezi céljait. Az ilyesfajta gyakorlat viszont azt a koncepciót erősíti, hogy az ideológiának és az ideológiai harcnak önmagában véve nincs szerepe a nemzetközi kapcsolatokban, inkább csak afféle spanyolfalként szolgál, amely mögött ma is ugyanazok a politikai motívumok és realitások rejlenek, mint évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt.

Ilyen nézeteket védelmeztek hosszú időn át az amerikai politikai tudományban az ún. *realista iskola* hívei. Álláspontjuk szerint változatlanul az erő, mindenekelőtt a katonai erő kivívása a lényege mindenfajta nemzetközi kapcsolatnak. „Az államférfiak és a népek – állítja Hans Morgenthau – végső soron kivívhatják a szabadságot, a biztonságot, a felvirágzást vagy magát a hatalmat. Meghatározhatják céljaikat, vallási, filozófiai, gazdasági vagy társadalmi eszmények képében... De ha a külpolitika segítségével törekednek céljaik megvalósítására, mindig az erőért harcolnak... A világpolitikában a fegyveres erő... az a legfontosabb anyagi tényező, amelyik kialakítja az állam politikai erejét... Az erő megszerzéséért vívott harc univerzális térben és időben."[17]

Nem vitás, hogy Morgenthau nagyon hitelesen jellemzi az imperialista politika lényegét, azét a politikáét, amely hosszú időn át majdnem kizárólag a katonai erőre támaszkodott, s ezt igyekszik tenni ma is. Ám a probléma lényege éppen az, hogy korunkban bonyolultabbak és tágabb körűek a külpolitikai erőtényezők, amelyeknek egyike éppen az ideológia, az eszmék harca.

Eszmék és eszmék között természetesen különbség van. (Gordon, Falk és Hodapp amerikai propagandakutatók jogosan jegyzik meg ezzel kapcsolatban, hogy „az eszmék lehetnek tehetetlen gondolatok,

[17] *H. Morgenthau:* Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. London 1964.

föltételezések, álmok, de lehetnek a cselekvés ösztönzői, a dinamittöltet gyújtózsinórja is"[18].) Korszakunk egyik sajátossága éppen abban rejlik, hogy *a két világrendszer kialakulásával az ideológiai erő, az eszmei befolyás új és fontos forrásává vált az államok nemzetközi hatalmának és befolyásának.*

Nem tagadhatják ezt ma a katonai erő és más „anyagi" erőforrások vitathatatlan prioritásának legelszántabb hívei sem. Természetesen távol áll tőlük, hogy ezt az új erőtényezőt a világban végbemenő mélyreható társadalmi folyamatokkal, s mindenekelőtt korunk két alapvető osztályának harcával kapcsolják össze. Inkább arról van szó, hogy az ideológiai küzdelmet új és hatékony erőtényezőnek tekintik az államok közötti harc szempontjából.

1967-ben közzétett cikkében Morgenthau így írt: „Az Egyesült Államok és a Szovjetunió nemcsak két olyan nagyhatalomként állnak egymással szemben, amelyek a hagyományos módon harcolnak a fölényért. Szemben állnak egymással úgy is, mint két ellentétes és összeegyeztethetetlen ideológia, két igazgatási rendszer, két életforma képviselői, amelyek közül mindegyik arra törekszik, hogy kiterjessze politikai értékeinek és intézményeinek hatókörét, s megakadályozza ellenfelét ugyanebben a ténykedésében. Ilyenformán a hidegháború nemcsak a két világhatalom konfliktusa volt, hanem két világvallás versengése is." Morgenthau véleménye szerint különösen fontos az a tény, hogy az ideológiai harc eszközei lehetővé teszik a más országok belügyeibe való beavatkozást. Az ideológiai harc „dinamikus erő", amelynek segítségével „a beavatkozás politikáját gyakorolják mindenütt a világon, néha titokban, néha nyíltan, időnként a diplomácia és a propaganda elfogadott módszereivel, máskor kétséges eszközök – aknamunka vagy leplezetlen erőszak – latba vetésével."[19]

A *külpolitika új tényezőinek* elismerése sok tekintetben azzal függ össze, hogy számos nyugati államférfi és teoretikus az utóbbi évek során csalódott a katonai erő lehetőségeiben. Ez utóbbit sokáig a külpolitika mindenható fegyverének tartották. Ma, az ame-

[18] *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[19] Foreign Affairs, 1967 április.

rikai agresszió vietnami kudarcainak tanulságai nyomán gyakran kétségbe vonják a katonai erő mindenhatóságát. Néhány nyugati kutató már évekkel ezelőtt hasonló következtetésre jutott, még mielőtt nyilvánvalóvá lett volna, hogy a katonai erő hatékony alkalmazása mind szűkebb keretek közé szorul. „A legtöbben közülünk – írja S. Melmann „Kimerült társadalmunk" című könyvében – egyetértettek Voltaire-ral abban, hogy az Isten mindig az erősebb ezredek oldalán áll. Ha igaz volna, hogy a katonai vonatkozásban legerősebb állam mindig érvényre juttathatja álláspontját, akkor az Egyesült Államok, amely a világ legnagyobb nukleáris fegyverkészletével rendelkezik, képes arra, hogy más országokra kényszerítse akaratát. De valójában ez nem következik be. Napjainkban a katonai erő egyre kevésbé hatékony eszköze a külpolitikának."[20]

Régóta ilyen nézeteket hangoztat Fulbright szenátor is. Rámutat arra, hogy sok régi formula értelmét veszti a tudomány és a technika által napvilágra hozott hatalmas pusztító erők előtt, s kijelenti, hogy „teljes aránytalanság" van a háború mint politikai eszköz, s lehetséges céljai között. „A nukleáris fegyver alkalmatlanná tette az erőt a nemzeti politika eszközének szerepére."[21] Sokkal részletesebben, s már a vietnami háború tapasztalatainak felhasználásával fogalmazza meg nézeteit „Az erő arroganciája" című, 1966-ban megjelent könyvében.

Érdekes következtetésekre kezd jutni sok más, pacifizmussal korántsem vádolható amerikai politikus is. Rendkívül jellemző ebben a tekintetben Kissingernek az a kijelentése, miszerint „az erő ma nem egyenlő automatikusan a politikai befolyással".[22]

Az *új külpolitikai erőtényezők* kérdése egyébként önálló elemzés tárgya. Bennünket most csak az a vonatkozása érdekel, amely az *ideológiával* kapcsolatos. Megjegyezzük, hogy e tényező jelentőségét a marxisták jóval a nukleáris fegyver megjelenése előtt konstatálták és értékelték. A szovjet hatalom első éveiben írta Lenin: „Bizonyos mértékig ingatag egyensúlyt értünk el. Gazdasági és katonai

[20] *S. Melman:* Our Depleted Society. New York 1965.
[21] *W. Fulbright:* Old Myths and New Realities. New York 1964.
[22] Agenda for the Nation. Washington 1968.

tekintetben anyagilag mérhetetlenül gyengék vagyunk, erkölcsileg azonban – persze nem az elvont morál szempontjából, hanem valamennyi állam valamennyi osztálya reális erőinek viszonya szempontjából – mindenkinél erősebbek vagyunk. Gyakorlatilag bebizonyosodott, nem szavakkal, hanem tettekkel bizonyítottuk be, egyszer már bebizonyítottuk és bizony, ha úgy fordul a történelem, nemegyszer be fogjuk még bizonyítani."[23]

Leninnek azok a szavai, hogy „gazdasági és katonai tekintetben anyagilag mérhetetlenül gyengék vagyunk", természetesen egy meghatározott történelmi periódusra vonatkoztak. Napjainkban jól ismert a Szovjetunió óriási gazdasági és védelmi ereje. De ez nem csökkenti a szocializmus ideológiai és erkölcsi fölényének a jelentőségét.

Összefoglalólag:

A két világrendszer kialakulása a legfőbb oka és legfontosabb tényezője a nemzetközi kapcsolatok területén vívott ideológiai harc megnövekedett szerepének. A nemzetközi kapcsolatokat egyre inkább korunk két alapvető, államokká szerveződött osztályának ellentétei és küzdelme határozzák meg: a munkásosztályé és a burzsoáziáé – mindenekelőtt az imperialista burzsoáziáé.

Ugyanakkor a nemzetközi küzdőtéren kibontakozó összeütközések, konfliktusok elsődleges okát nem az ideológiai harcban kell keresni. Ez csak a nemzetközi kapcsolatok területén vívott osztályharc egyik formája, amelyik jelentős külpolitikai erőtényezővé válik.

Az imperialista uralkodó körök kénytelenek számolni ezzel az erővel. Mert az a tény, hogy az ideológiai harc betört a külpolitika, a nemzetközi kapcsolatok szférájába, óriási jelentőségű problémákat vet fel, amelyek már nemcsak a hagyományos külpolitikai célokért vívott harccal, hanem a történelmi fejlődés egész további menetével is összefüggenek.

[23] *Lenin* Művei. 33. köt. 138. old.

Annak, hogy az ideológiai harc a nemzetközi kapcsolatok nagyon lényeges elemévé vált, még egy fontos oka van: *a néptömegeknek mind nagyobb a befolyásuk a külpolitikára.*

Ezt a tényt a marxisták–leninisták konstatálták először. A polgári tudósok a második világháború után kezdtek fölfigyelni rá.

Már az ötvenes években magukra vonták a figyelmet a burzsoá szerzőknek azok a művei, amelyek a tömegek megnövekedett külpolitikai szerepével foglalkoztak. Ezek szenzációhajhász s ugyancsak rosszindulatú módon tárgyalták a tömegeknek a társadalmi életre gyakorolt növekvő befolyását.

„A tömegek véleménye évszázadunkban növekvő hatalommá válik – írta Walter Lippmann, az ismert amerikai publicista. – Veszedelmes erővé vált, olyan döntések meghatározójává, amelyektől élet és halál függ."[24] Korszakunk a tömegeknek a társadalmi életre gyakorolt hatalmas befolyásával különbözik a megelőző korszakoktól" – mondja Huddleston külpolitikai szemleíró, az Angol–Amerikai Sajtótársaság egykori vezetője, majd így folytatja: „Semmi sem maradt az Isten kegyelméből uralkodó királyokból, valamint a választott képviselőkből, akik a tömegek szemében osztoztak valamelyest ezekben az isteni jogokban. Ma a nép, azaz a tömeg e jogok természetes örököse, és jaj annak, aki a tömegek akaratát keresztezi."[25]

A tömegek új politikai szerepe a burzsoá szakirodalomban nem szenzáció többé: mind több nyugati szociológus és politikai teoretikus beszél róla mint reális tényről. Eléggé tipikus véleményt hangoztat a már említett Gibson. Ezt írja: „A közvéleményt minden országban figyelembe kell venniük a vezetőknek bel- és külpolitikájuk kialakításánál. Néhány évtizeddel ezelőtt még kizárólag a kormányok és a diplomaták hozták meg a legfontosabb külpolitikai döntéseket. Az ország népének javarészt semmi befolyása nem volt a

[24] *W. Lippmann:* Id. mű.
[25] *S. Huddleston:* Id. mű.

nemzeti politikai irányvonal kidolgozására. Ma az átlagember megköveteli, hogy hallgassanak rá."[26]

Az ilyesfajta kijelentéseket természetesen kellő óvatossággal kell kezelni. Helyesen állapítják meg a mai nemzetközi kapcsolatok egyik jellemző vonását, de a közvélemény figyelembevételének fontosságára, az „átlagember" akaratára való hivatkozások gyakran csak azt a célt szolgálják, hogy elleplezzék: a tömegek megnövekedett szerepe ellenére a kapitalista államok bel- és külpolitikáját továbbra sem ezek a tömegek határozzák meg, hanem a hatalmon levő burzsoázia és politikai képviselői. Mindazonáltal még az imperialista kormányoknak is egyre inkább figyelembe kell venniük cselekedeteikben a társadalmi-politikai életnek ezt az új tényezőjét: vagy úgy, hogy megfelelőképpen *manipulálják a közvéleményt,* vagy pedig úgy, hogy *manővereznek* és *engedményeket tesznek,* ha a dolgozó tömegeknek az imperialista politikával való szembenállása túlságosan erős.

A polgári teoretikusok, miközben elismerik a néptömegek fokozottabb külpolitikai szerepét, természetesen saját szájuk íze szerint tárgyalják e jelenség okait. Az egyik legelterjedtebb változat a demokrácia „eltorzulásával" kapcsolja össze a külpolitikának a nép véleményétől való fokozódó függését. Eszerint ez a „torzulás" vezet oda, hogy a „tömeg" önhatalmúlag jogot formál az államügyekbe való beavatkozásra, s a demokratikus szabadságjogokat arra használja fel, hogy befolyásolja a diplomáciai döntéseket.

Ebben foglalható össze a többi között Walter Lippmann álláspontja. Lényegében hasonló nézeteket vall néhány más szerző is, akik azonban, Lippmann-nal ellentétben, tartózkodnak e jelenség elmarasztalásától. Fentebb már idéztünk egyes olyan nézeteket, amelyek szerint a közvélemény megnövekedett politikai befolyásának egyik legfőbb oka „a demokratikus eszmék elterjedésében", a választójog bővülésében stb. keresendő.

Vitathatatlan, hogy még a formális, megnyirbált demokratikus szabadságjogok is megkönnyítik a dolgozó tömegek, valamint pártjaik és szervezeteik politikai tevékenységét, lehetővé teszik számukra, hogy hatékonyabban befolyásolják az állam politikáját (beleértve a

[26] *J. Gibson:* Id. mű.

külpolitikát), és megnehezítsék a monopolista burzsoázia terveinek végrehajtását. Éppen ezért – a történelmi tapasztalatok szerint – az imperialista államok háborús, agressziós előkészületeinek elválaszthatatlan része a nép demokratikus szabadságjogai ellen intézett frontális támadás, a reakció megerősödése az ország belpolitikai életében.

Ám helytelen csak a demokratikus szabadságjogok meglétével magyarázni a közvélemény megnövekedett külpolitikai befolyását, bármilyen nagy jelentősége van is a kapitalizmus körülményei között a választójognak és más demokratikus szabadságjogoknak. Nem ezek idézik elő a tömegek politikai szerepének növekedését, éppen ellenkezőleg: ettől a szereptől függ a kapitalizmusban, hogy milyen demokratikus szabadságjogokat élveznek a tömegek. Ezeket a szabadságjogokat sohasem ajándékként kapták a dolgozók, kitartó harcban kellett őket kivívniuk. Éppen e harc eredményeként alakult ki a burzsoá állam egyes intézményeinek és elveinek olyannyira agyondicsért „demokratizmusa".

Még a XVIII. századi forradalmi francia polgárság sok vezetője sem tűzte ki célul a forradalom győzelme után a köztársaság létrehozását – pedig a francia polgárságnak igazán sokat köszönhet a burzsoá demokrácia „– s nem volt ellenvetésük a monarchiával mint igazgatási formával szemben. Ez a forma sokáig megbízhatóan képviselte a vagyonos osztályok érdekeit. És csak az alsóbb társadalmi rétegek, többek között a fiatal francia proletariátus harcának eredménye volt, hogy a francia burzsoáziát, Lenin szavaival élve, *„átgyúrták* köztársaságpártivá, átnevelték, átképezték, átalakították"[27]. Így jöttek létre azok az igazgatási formák, amelyek a polgári demokrácia példaképei lettek.

Még inkább vonatkozik ez a mai imperialista burzsoáziára. Ennek már régóta nincsenek illúziói társadalmi rendjének sérthetetlenségéről és magasabbrendűségéről, s fölismerte, hogy csakis akkor tarthatja meg a hatalmat, ha sikerül kordában tartania a társadalom elnyomott többségét. Ilyen körülmények között még a hagyományosnak tekintett polgári demokratikus elvek, intézmények is állandó

[27] *Lenin* Összes Művei. 21. köt. Budapest 1969. 81. old.

harc tárgyát képezik. Nehéz megmondani, mi maradt volna a munkásosztály, a dolgozók harca nélkül a választójogból, a formális állampolgári jogokból és a polgári demokrácia egyéb attribútumaiból, amelyek – állítólag – megnövelték a tömegek társadalmi-politikai szerepét. Tehát *nem a polgári demokrácia nyitott utat a tömegeknek a politikához, hanem éppen ellenkezőleg: a néptömegek megnövekedett társadalmi szerepének és aktivitásának eredményeként fejlődtek ki a polgári demokratikus elvek és intézmények.*

Más polgári szerzők nem a demokrácia, hanem a modern diplomácia „eltorzulásával" magyarázzák a tömegek fokozódó külpolitikai befolyását. Tipikus e tekintetben Huddleston álláspontja: szerinte az első világháború után új, „nyílt", illetve „népi" diplomácia váltotta fel a régi, hagyományos diplomáciát, s ez az új diplomácia ébresztette fel a „tömeg" fokozott külpolitikai érdeklődését.

Mindenekelőtt természetesen azt kell tisztázni, mit értsünk „nyílt", „népi" diplomácián a burzsoá országok külpolitikájáról szólva. Mint Huddleston könyvéből kiderül, a dolog lényege az, hogy a diplomácia kénytelen a közvéleményre, a tömegekre apellálni, azaz tevékenyen bekapcsolódik az ideológiai harcba. De itt megint az ok és az okozat felcserélésével állunk szemben. A valóságos ok a néptömegek megnövekedett külpolitikai szerepe, s a diplomácia jellegének megváltozása: ez a következmény. Ez utóbbinak az a lényege, hogy a diplomácia ma már nem maradhat meg a kormányközi kapcsolatok hagyományos keretei között; befolyást kell gyakorolnia a közvéleményre is.

Azok az okok, amelyekkel a polgári szakirodalom megpróbálja magyarázatát adni a néptömegek megnövekedett külpolitikai szerepének, elégtelenek és nem helytállóak. Egyike ez azoknak a kérdéseknek, amelyekben a burzsoázia osztályérdeke az objektív kutatás elháríthatatlan akadályává válik. A valódi okok feltárása ebben a kérdésben is azoknak a mélyreható társadalmi-politikai változásoknak az elemzését követelné meg, amelyek a kapitalizmus hanyatlásával és az új osztály: a proletariátus, az új társadalmi rendszer: a szocializmus fölemelkedésével s a történelmi fejlődés egész menetére gyakorolt befolyásával függnek össze. Éppen ezekkel a vál-

zásokkal függ össze a néptömegek fokozódó befolyása a politikai életben általában, s a külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban kiváltképpen.

Új külpolitika, új diplomácia

A materialista történelemfelfogás egyik sarkalatos tétele, hogy az emberi társadalom fejlődésének meghatározó erői nem az egyes kiemelkedő személyiségek, hanem a néptömegek. A marxista–leninista társadalomtudománynak ez a tétele annak a szerepnek az analízisére épül, amelyet a *néptömegek töltenek be a társadalmi élet valamennyi fő területén:* a társadalmi termelésben, a szellemi életben, a politikában. Bennünket most elsősorban ez utóbbi terület érdekel.

Az évszázadok során rendkívül sajátságos helyzet alakult ki ebben a szférában. A kizsákmányoló rendszer léte csak úgy képzelhető el, ha a politikát a kizsákmányoló osztályok, s nem a néptömegek határozzák meg. Azonban ilyen körülmények között is: a tömegekről mint a történelem alkotóiról szóló marxista tanítás kiterjed a társadalmi élet olyan fontos területére, mint a politika.

Mindenekelőtt arról van szó, hogy a történelem döntő szakaszaiban, a társadalmi forradalmak periódusaiban mérhetetlenül megnő a néptömegek alkotó politikai szerepe: a tömegek válnak a forradalmi cselekvés fő erejévé, amely szétzúzza a társadalmi haladás béklyóit, szétzúzza a régi termelési viszonyokat, a régi társadalmi és államrendszert. Nemhiába nevezte Lenin a forradalmat „az elnyomottak és kizsákmányoltak ünnepének"[28]. Forradalom nélkül lehetetlen volna az egyik társadalmi-gazdasági formáció felváltása a másikkal, vagyis a társadalmi haladás.

Ami a kizsákmányoló társadalom fejlődésének „békés", „normális" periódusait illeti, a tömegek természetesen nem vesznek részt közvetlenül a hivatalos politika kialakításában (a törvényhozásban, a kormányrendeletek kidolgozásában stb.), s a hatalmon levő osztá-

[28] *Lenin* Összes Művei. II. köt. Budapest 1966. 94. old.

lyok arra törekednek, hogy minden eszközzel kizárják őket a politikai életből általában. Az ilyen periódusokban egyetlen módon gyakorolhatnak befolyást a dolgozó tömegek: az uralkodó osztályok politikájával szembeni ellenállásukkal.

A helyzet csak a szocialista forradalom után változik meg, amikor *a dolgozó tömegek a politika tárgyából a politika teljes rangú szubjektumává változnak.* A szocializmus nem „megengedi", hanem egyenesen föltételezi a tömegek történelmi aktivitását, mert enélkül nem tudja megoldani a társadalom előtt álló gigászi feladatokat, enélkül nem győzhet és nem fejlődhet normálisan. Ezért van az, hogy a szocializmusnak az összes megelőző társadalmi rendszerektől eltérően, győzelme után is létérdeke a dolgozó tömegek alkotó forradalmi energiájának teljes kibontakoztatása, a társadalmi-történelmi fejlődésben betöltött meghatározó szerepük maximális érvényre juttatása. A szocializmus ezen az úton nem tűrhet meg semmiféle akadályt, így a személyi kultusz gyakorlatát sem. A szocialista forradalom nemcsak abban az értelemben nyitja meg a társadalom fejlődésének minőségileg új szakaszát, hogy lehetővé teszi a tömegek alkotó energiájának életre keltését, hanem azáltal is, hogy ennek az energiának életre hívása szükségletként jelentkezik.

Lenin meghatározása szerint: „A történelmet most önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói"[29].

A tőkés társadalomban a néptömegeknek a politikai életben betöltött szerepe mindenekelőtt az érdekvédelem lehetőségétől, a hatalmon levő burzsoázia hivatalos politikájával szembeni ellenállás mértékétől, más szavakkal: a dolgozók osztályharcának színvonalától függ.

Ezek a lehetőségek korunkban szélesebbek, mint bármelyik megelőző társadalmi formációban voltak, hiszen az osztályharc porondján megjelent a munkásosztály, a társadalom történetének legöntudatosabb, legszervezettebb, legforradalmibb osztálya, amelynek megvannak a maga politikai pártjai, szakszervezetei és egyéb szervezetei, megvan a maga tudományosan megalapozott programja, s amely a harc formáinak, módszereinek és taktikai eszközeinek gazdag tárházával rendelkezik.

[29] *Lenin* Művei. 27. köt. Budapest 1952. 152. old.

Különösen vonatkozik ez a kapitalizmus fejlődésének jelenlegi szakaszára, mélyülő általános válságának korára, melyet a nemzetközi osztály-erőviszonyok gyökeres megváltozása jellemez. A néptömegek társadalmi-politikai szerepének növekedése, amely korunk alapvető sajátosságaival függ össze (ilyen sajátosság: a dolgozók győzelme számos országban, az, hogy a szocialista világrendszer a nemzetközi fejlődés tényezőjévé vált, a proletariátus osztályharcának fellendülése a kapitalista államokban, az általános demokratikus mozgalmak kiterebélyesedése, a gyarmati elnyomás alól felszabadult sokmilliós népek megjelenése a nemzetközi porondon), nemcsak a világ egész politikai térképét változtatta meg, hanem hallatlanul meggyorsította a társadalmi fejlődés ütemét is.

1918-ban írta Lenin: „Akkor, száz-egynéhány évvel ezelőtt, egy maroknyi nemes és néhány burzsoá intellektuel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás- és parasztтömegek feje fölött. Akkor a történelem, éppen ezért, csak szörnyű lassúsággal cammoghatott."[30] Egyik, 1922-ben írt művében Lenin hangsúlyozta, hogy a mozgalom és a harc tartalmát tekintve egy évtized egy évszázaddal ért fel, és ezzel összefüggésben rámutatott arra, hogy a föld lakosságának többsége „most felébredt és mozgásba jött, s ezt a mozgást nem képesek megállítani a legerősebb és »leghatalmasabb« hatalmak sem".[31]

Az utóbbi évtizedekben lejátszódó mélyreható társadalmi-politikai változások határozták meg tehát a dolgozó tömegek befolyásának növekedését mind a bel-, mind a külpolitikában, a nemzetközi kapcsolatokban. Ez utóbbi körülmény különösen éles kontrasztként jelentkezik a múlttal, s nemcsak a kapitalizmus előtti korszakokkal, hanem a kapitalizmus történetének megelőző periódusaival szemben is.

A külpolitika sokáig a hivatásos politikusok és diplomaták „védett területe" volt: szigorúan őrizték a tömegek elől, titokzatosságba burkolták, elrejtették a külpolitika valódi mozgatórugóit. Így a

[30] Ugyanott, 151–152. old.
[31] *Lenin* Művei. 33. köt. 347. old.

háborúk valódi forrásait és okait is, a háborúkét, amelyekért mindenekelőtt a dolgozók fizettek szörnyű árat.

A változások első jelei csak akkor mutatkoztak, amikor a munkásosztály megjelent a történelem színpadán. Az osztályharc növekedésével a néptömegeknek nagyobb lehetőségeik nyíltak rá, hogy a külpolitikát befolyásolják.

Ezekre az új lehetőségekre Marx mutatott rá. Még a XIX. század hatvanas éveiben megírta, hogy azok a bűnök, amelyeket a reakciós osztályok követnek el a külpolitika területén, megtanították a munkásokat „arra a kötelességükre, hogy behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba; hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét; hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák . . ."[32]

A munkások osztályharcában látta meg Marx azt az erőt, amely szembeszegülhet az elnyomókkal, meghiúsíthatja bűnös külpolitikai cselszövéseiket. Már azoknak az éveknek az eseményei meggyőzték arról, hogy ez az erő reális; meggyőzte erről többek között az angol proletariátus harca az amerikai polgárháborúba való beavatkozás ellen. (Mint ismeretes, az angol burzsoázia a délieket akarta támogatni ebben a háborúban.)

A kapitalizmus története néhány más példával is szolgál a dolgozó tömegeknek a külpolitikai problémákba való aktív beavatkozására. Ám hosszú ideig az ilyen példák inkább csak kivételnek számítottak. Ahogy Lenin írta, „a legfontosabb kérdéseket: a háború, a béke kérdését, a diplomáciai kérdéseket maroknyi kapitalista dönti el, akik nemcsak a tömegeket csapják be, hanem gyakran még a parlamentet is félrevezetik"[33].

E téren csak az utóbbi évtizedekben következett be gyökeres fordulat, amikor a kapitalizmus az általános válság korszakába lépett. Döntő szerepet játszott e tekintetben, hogy *elvileg új külpolitika és diplomácia jelent meg a történelmi küzdőtéren:* a szocialista országok külpolitikája és diplomáciája, amely nemcsak kifejezi a világ széles néptömegeinek érdekeit és akaratát, hanem tudatosan céljául

[32] *Marx–Engels* Művei. 26. köt. Budapest 1969. 10. old.
[33] *Lenin* Művei. 30. köt. Budapest 1953. 494–495. old.

tűzi is ki a dolgozó tömegek külpolitikai befolyásának növelését.

Nagy jelentősége volt továbbá annak, hogy – főként a második világháború után – a tőkésországokban is nagyobb lehetőségek nyíltak a dolgozó tömegek előtt a külpolitikai érdekeikért és követeléseikért vívott harcban, azzal együtt is, hogy a hatalom a monopolista burzsoázia kezében összpontosul, s az állam ennek az osztálynak az uralmi eszköze.

Végül igen nagy jelentőségű az a tény, hogy Ázsia, Afrika, Latin-Amerika sokmilliós, az emberiség túlnyomó többségét alkotó népei az önálló államiság, az önálló politizálás útjára léptek. Ez a többség nemrég még az imperializmusnak volt kiszolgáltatva. A fiatal nemzeti államokban természetesen korántsem mindenütt alakulnak ki olyan társadalmi feltételek, amelyek aktív politikai szerephez juttatnák a dolgozó tömegeket. Mindazonáltal a külpolitikát sok fiatal nemzeti államban a tömegek érdekeinek és törekvéseinek kisebb-nagyobb mértékű figyelembevételével alakítják ki; tekintetbe veszik többek között béketörekvésüket, a nemzeti függetlenségre irányuló óhajukat, azt a vágyukat, hogy baráti kapcsolatokat tartsanak fenn a szocialista közösség országaival.

Korunknak – a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korának – egyik sajátossága abban rejlik, hogy bizonyos fokig a nemzetközi kapcsolatoknak is „átmeneti" a jellegük. E kapcsolatok rendkívül bonyolult képet mutatnak, benne keresztezik egymást, harcolnak és kölcsönhatásban vannak egymással mind az új, mind a régi elemek: mind a szocializmus és az új, szocialista külpolitika, mind a kizsákmányoló osztályok és államok hagyományos külpolitikájának elemei.

A dolgozó tömegek harcának aktivitása és arányai a politika befolyásolásának reális lehetőségein kívül attól is függnek, mennyire érdekeltek a tömegek az egyes külpolitikai problémák megoldásában. A dolgozó tömegek érthetően csak akkor lépnek fel nagy erővel az elnyomókkal szemben, ha valóban a létérdekeiket érintő követelésekről van szó. Persze az egyes külpolitikai kérdések megoldásához fűződő objektív érdekek mellett az is fontos, hogy a tömegek *felismerjék saját érdekeiket*. A múltban a dolgozók nemegyszer éppen azért maradtak az események passzív szemlélői, mert nem is-

merték fel az elnyomó kormányzatok ilyen vagy olyan külpolitikai akcióinak igazi jelentőségét vagy következményeit.

A kapitalizmus általános válságának korszaka mindkét említett, döntő momentum szempontjából igen fontos változásokat hozott, kivált a második világháború után. Az egyik ilyen változás a hadviselés új formáival és eszközeivel kapcsolatos, többek között a tömegpusztító nukleáris rakétafegyver megjelenésével, a másik pedig a szocialista országok nyílt diplomáciájával.

A militarizmus dialektikája

A múltban gyakran éppen a háborúk idején aktivizálódott a különböző államoknak a nemzetközi küzdőtéren vívott ideológiai harca. Első pillantásra ez paradoxonnak tűnhet. Hiszen ha a külpolitikai célokért vívott harc összes módszerei és eszközei közül éppen a katonai eszközöket választják, akkor a dolgok logikája szerint a többi módszernek – beleértve a meggyőzés módszereit is – háttérbe kellene szorulniuk. Miért nem ez történt? Miért kényszerültek az államok arra, hogy előnyben részesítve a politika katonai eszközeit, ugyanakkor aktivizálják a saját népük és más népek meggyőzését célzó ideológiai és propaganda-erőfeszítéseiket? A választ abban kell keresnünk, hogy az összes külpolitikai problémák közül éppen a háború érintette a legerősebben és legközvetlenebbül a dolgozó tömegek létérdekeit. Másrészről a háború abban különbözik a külpolitika összes többi eszközétől, hogy a lakosság többé-kevésbé jelentékeny hányadának aktív részvételét követeli meg.

A hadviselés eszközeinek és módszereinek, a háború jellegének és következményeinek megváltozása természetesen mélyen érintette mind a dolgozó tömegek külpolitikai érdekeltségét, mind a politikára gyakorolt befolyásuk lehetőségeit.

Az utóbbi években a polgári szerzők is kezdik elismerni a haditechnikában és a háború jellegében beállt változások összefüggését az ideológiai harccal. Többek közt a nukleáris fegyver megjelenésére hivatkoznak, mint ama tényezők egyikére, amelyek meghatározták az ideológiai harc megnövekedett külpolitikai jelentőségét.

Mit értenek ezen?

Mindenekelőtt azt a körülményt, hogy a tömegpusztító fegyver megjelenése alkalmatlanná, vagy legalábbis „kevéssé praktikus" harci eszközzé teszi a korlátlan nukleáris háborút arra, hogy vele az imperialista külpolitika alapvető célját, a szocialista országok szétzúzását elérjék. Ilyen körülmények között természetszerűen megnő a külpolitika más, többek között ideológiai eszközeinek jelentősége.

Ez a vélemény nemcsak azért terjedt el Nyugaton, mert megjelent a nukleáris fegyver, s megjelentek a rakéták. Egy ideig, amíg az imperialista hatalmaknak monopóliumuk vagy legalábbis jelentős fölényük volt ezen a téren, nem így vetették föl a kérdést. A helyzet csak azután változott meg, hogy nyilvánvalóvá lettek a nukleáris fegyver és a korszerű célba juttató eszközök (többek között a rakéták) gyártásában elért szovjet sikerek. Akkor, tehát *az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején kezdődött meg az imperializmus katonapolitikai doktrínáinak „kínzó átértékelése"; akkor váltotta fel a „felszabadítás" és a „tömeges megtorlás" öngyilkos koncepcióit a „rugalmas reagálás" doktrínája.* A politika olyan eszközeit kezdték keresni, amelyek sikerrel kecsegtettek anélkül, hogy az általános rakéta-nukleáris konfliktus veszélyét hordoznák magukban.

Azokban az években kezdte elismerni a nyugati politikai irodalom a nemzetközi kapcsolatok új realitásait. Jellemző véleményként idézhetjük Ch. Donnelly megállapításait: „A fegyveres erők továbbra is fontos eszközei a nemzeti külpolitikának, de a felhasználásukban rejlő veszély ma arra készteti a világhatalmakat, hogy nemzeti céljaik elérése érdekében gyakrabban vegyenek igénybe más eszközöket. Ezek az eszközök magukban foglalják a politikai és a diplomáciai nyomást, a gazdasági rendszabályokat, mint amilyenek a kölcsönök, az előnyös kereskedelmi egyezmények, a műszaki együttműködés, valamint az olyanfajta pszichológiai módszereket, mint a propaganda, a fenyegetés, a külországok közvéleménye irányában tett belpolitikai gesztusok."[34]

Mindinkább tért hódított az a nézet, miszerint a fegyver már nem

[34] An American Foreign Policy Reader. H. Ransom kiadása. New York 1965.

a világháború kardja, hanem az a pajzs, amelynek védelmében a külpolitika más eszközei érvényesülnek.

Vajon milyen lehetőségei vannak a szocializmus elleni harcnak az *„atomzsákutca"* föltételei között? E kérdést elemezve sok nyugati szerző arra a következtetésre jut, hogy ebben a harcban az ideológiai befolyásolás módszereit, a külpolitikai propagandát illeti az első hely. Így veti fel a kérdést például Gordon, Falk és Hodapp. „A propaganda ma a diplomácia eszköze – írják. – Minden modern állam energikusan törekszik az ideológiai behatolásra. Az atomháborútól való félelem vákuumában a szavak háborúja élethalálharc lehet."[35] Erről a vákuumról beszél W. Joyce, a „Printer's jink" című folyóirat szerkesztője is. Folyóiratát egyébként az utóbbi években erős külpolitikai érdeklődést tanúsító amerikai reklám-business hivatalos orgánumának tekintik. „Hazugság a propagandában" című könyvében, a kommunizmus elleni ideológiai háború mindenáron való fokozását követelve, Joyce így ír: „Politikai apokalipszishez közeledünk. A kommunisták és a szabad világ katonai lehetőségei gyakorlatilag semlegesítik egymást, annál az egyszerű oknál fogva, hogy mindkét félre nézve értelmetlen az atomháború." A következtetés: mindenekelőtt az ideológiai harcra kell támaszkodni, ennek kell alárendelni az egész politikát. „Hacsak nem vagyunk készek egy általános támadó háborúra a kommunisták ellen – írja Joyce –, úgy aligha találunk nemzeti célt, amelyben ne a lélektani vonatkozások dominálnának."[36]

Az ilyesfajta kérdésfölvetésben a kommunisták által már javasolt békés egymás mellett élés néhány alapfeltételének elismerését üdvözölhetjük. De a kommunisták már jóval a nukleáris fegyver megjelenése előtt javasolták, hogy minden állam mondjon le a háborúról, s az ideológiai harc, valamint a gazdasági versengés keretei között vívja meg a két rendszer történelmileg elkerülhetetlen harcát. A háború, a haditechnika jellegének megváltozása, a korábban ismeretlen hatóerejű tömegpusztító fegyverek megjelenése még néhány fanatikus kommunistagyűlölőt is arra késztetett, hogy felismer-

[35] *G. Gordon, I. Falk* és *W. Hodapp:* Id. mű.

[36] *W. Joyce:* The Propaganda Gap. New York 1963.

je e javaslatok célszerűségét. Más kérdés, hogy ezek az engedmények rendkívül korlátozottak és kétértelműek, s magukon viselik az imperialista politika bélyegét.

A háború jellegében és a haditechnikában bekövetkezett változások következményei ugyanakkor nem merülnek ki abban, hogy az imperialista hatalmak több figyelmet kénytelenek fordítani a szocializmus ellen vívott harc *nem-katonai* eszközeire, beleértve az ideológiát. Ezek a változások közvetlenül érintik a néptömegek és a külpolitika bennünket érdeklő problémáját.

Az utóbbi években néhány, önmagát marxistának nevező politikus kétségbe vonta az új fegyverfajtáknak a politikai viszonyokra gyakorolt hatását. A *Mao-csoportról* van szó, amely fellépett a kommunista pártok ama következtetése ellen, miszerint a modern tömegpusztító fegyver megjelenésének politikai következményei is vannak. Eközben a mai kínai vezetés éppen a tömegek történelmi szerepéről szóló marxista–leninista tanításra hivatkozik.

Peking egyik vitaindító cikkében ez állt: „Nem hiszünk a nukleáris fegyver mindenhatóságának elméletében. Sohasem hittük, hogy a nukleáris fegyver dönti el az emberiség sorsát. Mély meggyőződésünk, hogy a történelem fejlődésében a néptömegek jelentik a döntő erőt, csak a néptömegek határozhatják meg az emberiség történelmi sorsát."

Ami a „nukleáris fegyver mindenhatóságának elméletét" illeti, ez a kifejezés itt csak amolyan lelkiismeretlen vitafogás. (Annál is inkább, hiszen éppen a pekingi vezetők adtak prioritást a kínai atomfegyver létrehozásának, s szorították evégett háttérbe az ország összes többi problémáját, jóllehet nem volt szükségük atomfegyverre: az imperializmus elleni védelmet megbízhatóan szavatolja a szocialista közösség.) Soha semmiféle marxista nem dolgozott ki és nem támogatott hasonló „elméletet". De mi az igazság a néptömegek történelemformáló szerepéről?

Vitathatatlan, hogy végső soron a néptömegek határozzák meg a történelem menetét: termelési tevékenységükkel, a kulturális értékek közvetett és közvetlen létrehozásával, s meghatározott formákban, a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszaiban, politikai tevékeny-

ségükkel is. De vajon ebből az következik-e, hogy a néptömegek és csakis ők döntik el az osztálytársadalomban minden egyes politikai esemény kimenetelét? Természetesen nem. A kizsákmányoló osztálytársadalom lényege éppen az, hogy a legfőbb politikai kérdésekben nem a dolgozó tömegek döntenek, hanem a hatalmon levő osztályok. Így volt ez a múltban, s így van a kapitalista országokban ma is, jóllehet kétségtelenül növekszik a tömegek társadalmi-politikai szerepe. Ellenkező esetben nem volna kizsákmányolás és elnyomás, nem volnának hódító háborúk.

A marxisták–leninisták mindig rossz forradalmároknak tartották azokat, akik nem ismerték föl ezt a realitást, s akik úgy vélték, hogy a dolgozó tömegek bármelyik pillanatban és bármilyen körülmények között saját akaratuk szerint irányíthatják az események menetét. Lenin ilyesfajta nézeteikért tette nevetség tárgyává az orosz narodnyikokat, akik irreális, utópisztikus harci terveket dolgoztak ki abból kiindulva, „mintha az erő már a dolgozóknak vagy azok ideológusainak oldalán lenne, és most már csak azokra a »legközvetlenebb«, »legcélszerűbb« stb. módszerekre kell rámutatni, amelyek révén ez az erő felhasználható". Az ilyen álláspont, hangsúlyozta Lenin, „émelygős képmutatás"[37].

A néptömegekről mint a történelem alkotóiról szóló marxista–leninista tételt, mint ismeretes, azoknak az idealista nézeteknek a megcáfolására dolgozták ki, amelyek szerint a történelmet nem a tömegek, hanem a kiemelkedő személyiségek – királyok, hadvezérek, filozófusok, törvényhozók stb. – alkotják. De ebből a tételből nem következik, hogy a tömegek bármilyen körülmények és bármilyen feltételek között mindent elérhetnek, amit csak akarnak.

A néptömegek szerepéről szóló tétel nem helyezi „hatályon kívül" azt a tényt, hogy a tömegek is csak az objektív lehetőségek keretei között tevékenykedhetnek, s ezek a körülmények határozzák meg a politikára gyakorolt befolyásukat is.

Ami a fegyvereket illeti, a *katonai erő* az osztálytársadalomban nem pusztán haditechnika kérdése, hanem a *társadalmi viszonyok fontos anyagi tényezője is.*

[37] *Lenin* Összes Művei. 1. köt. Budapest 1963. 378. old.

Az államhatalom egyik fő ereje mindig is a fegyveres erő volt. A fegyveres erőt azonban nemcsak a katonai szervezet jelenti. Óriási jelentősége van az elsőrendű haditechnikának is – annak a fegyvernek, amellyel az uralkodó osztály rendelkezik, de amelyet a tömegek nélkülöznek. Emlékezzünk Lenin szavaira: „Az *elnyomó* osztály minden osztálytársadalomban – akár rabszolgaságon, akár jobbágyságon, vagy, mint most, bérmunkán alapszik ez a társadalom – fel van *fegyverkezve*. Nemcsak a mai állandó hadsereg, hanem a mai milícia is – még a legdemokratikusabb burzsoá köztársaságokban is, mint például Svájcban – a burzsoázia felfegyverkezését jelenti a proletariátus *ellen*. Ez olyan elemi igazság, hogy aligha szükséges bővebben foglalkozni vele."[38]

A haditechnika ilyenformán az *osztályerőszak legfontosabb eszköze*. Márpedig az antagonisztikus társadalomban éppen az erőszak a politika legfontosabb eszköze.

A *haditechnika* és a *politika összefüggésének* ezt a logikáját már a marxizmus–leninizmus kalasszikusai fölismerték. Tudjuk, hogy miként értékelte Marx és Engels a tűzfegyver feltalálását. Marx ezt írta róla „Bérmunka és tőke" című művében: „Egy új hadiszerszámnak, a lőfegyvernek a feltalálásával szükségképpen megváltozott a hadsereg egész belső szervezete, megváltoztak azok az arányok, amelyekben egyének hadsereget alkothatnak és hadseregként működhetnek, megváltozott a különböző hadseregek egymáshoz való aránya is."[39] E változások társadalmi tartalmáról jegyezte meg Engels az „Anti-Dühring"-ben: „. . . a tűzfegyverek bevezetése nemcsak magára a hadviselésre hatott forradalmasítóan, hanem a politikai uralmi és szolgasági viszonyokra is"[40].

Felvetődhet a kérdés: ha a marxistáknak ez az álláspontjuk, akkor mi különbözteti meg őket azoktól a burzsoá szociológusoktól, akik minden társadalmi és politikai jelenség magyarázatához a technika, többek között a haditechnika fejlődésében keresik a kulcsot? A különbség gyökeres.

[38] *Lenin* Művei. 23. köt. Budapest 1951. 79. old.
[39] *Marx–Engels* Művei. 6. köt. Budapest 1962. 396. old.
[40] *Marx–Engels* Művei. 20. köt. Budapest 1963. 164. old.

A burzsoá szociológusok *közvetlen* összefüggésbe hozzák a technikát a politikával, s eközben figyelmen kívül hagyják a társadalmi, az osztályviszonyokat, amelyek pedig minden esetben meghatározó szerepet játszanak. A marxisták viszont csak a gazdasági és a politikai viszonyok *egyik* anyagi elemeként vizsgálják az új technikát és hatását, amelyet a különböző osztályok helyzetére és egymás közötti viszonyára gyakorol.

Hogy illusztráljuk ennek a megközelítési módnak a lényegét, térjünk vissza a fenti Engels-idézethez, amelyben megvilágítja a haditechnika hatását „a politikai uralmi és szolgasági viszonyokra". Engels ezt írta: „Lőpor és tűzfegyverek megszerzéséhez ipar és pénz kellett, és mindkettő a városi polgárok birtokában volt. A tűzfegyverek ennélfogva kezdettől fogva a városok és a városokra támaszkodó, emelkedőben levő monarchia fegyverei voltak a feudális nemesség ellen. A nemesi urak eladdig megközelíthetetlen kőfalai leomlottak a polgárok ágyúi előtt, a polgári kézipuskák golyói átütötték a lovagi vérteket. A nemesség páncélos lovasságával együtt a nemesi uralom is összeomlott."[41]

Marxnak és Engelsnek a tűzfegyver megjelenéséről adott elemzése alapján természetesen nem lehet közvetlen történelmi párhuzamot vonni, hiszen a nukleáris fegyver megjelenése a kapitalista társadalomban nem vezetett az osztályerők átcsoportosításához. (Jegyezzük meg azonban, hogy a tudományos-technikai forradalom s a haditechnika fejlődése rányomta bélyegét a politikai erőviszonyokra az imperialista hatalmak, és mindenekelőtt az Egyesült Államok vezető köreiben. Ezzel függ össze többek között a hadiipari komplexum, az ún. új technokrata elit befolyásának megerősödése stb.) Ez az elemzés azonban mindmáig megőrzi módszertani jelentőségét, hiszen rámutat azokra a messzemenő politikai és társadalmi következményekre, amelyekkel egy tisztán technikai jellegű újítás, adott esetben egy új fegyverfajta feltalálása járhat.

Ugyanakkor az „Anti-Dühring"-ben olyan oldalakat is találunk, amelyek nemcsak módszertani szempontból őrizték meg mindmáig időszerűségüket. A *militarizmusról* adott jellemzésre gondolunk. Engels kimutatja a militarizmusról, hogy a burzsoá társadalom osztály-

[41] Ugyanott.

viszonyainak, az uralkodó burzsoázia politikájának terméke, amely a XIX. század végére társadalmi jelenséggé vált, és mint Engels rámutatott, fejlődésének önálló dialektikája van.

Figyelemre méltó, hogy elemzése során Engels szintén a *haditechnika változásaiból* (a gyorstüzelő puskák, géppuskák, új tüzérségi fajták és hadihajók megjelenéséből), valamint a *katonai szervezet változásából* (a zsoldos vagy hivatásos hadsereg átalakulása tömeghadsereggé) *indult ki.* Engels így írt ezekről a változásokról: „A hadsereg az állam fő célja, öncél lett; a népek már csak arra valók, hogy a katonákat szolgáltassák és etessék. A militarizmus uralma alatt tartja és elnyeli Európát. De ez a militarizmus magában hordozza saját pusztulásának csíráját is."[42]

Lenin a haditechnika és a hadszervezet új színvonalának megfelelően fejlesztette tovább Marx és Engels eszméit. Az államok közötti háborúk, mutatott rá „csak akkor szűnnek meg, amikor megszűnik a kapitalista rend, illetőleg, amikor a haditechnikai fejlődés okozta tengernyi ember- és pénzáldozat, valamint a népeknek a fegyverkezés feletti felháborodása e rendszer megszüntetéséhez vezet"[43]. Nagyezsda Krupszkaja tanúsága szerint Lenin még 1918 elején megjegyezte, hogy „a korszerű technika ma mindinkább a háború pusztító jellegének kedvez. De eljön az idő, amikor a háború olyannyira pusztítóvá lesz, hogy teljességgel lehetetlenné válik"[44].

A katonai területen lezajlott változások közül a történelmi tapasztalat fényében a *tömeghadseregek* megjelenése volt a legfontosabb. A XIX. század utolsó harmadától az ilyen hadseregek állandó jellegűvé váltak.

Miben rejlik ennek a ténynek az elvi jelentősége? Mindenekelőtt abban, hogy a burzsoázia kénytelen volt áttérni a tömeges katonai kiképzésre, s kénytelen volt fölfegyverezni osztályellenfeleit: a munkásokat és a parasztokat.

Az utóbbi évszázad során az agresszív burzsoázia által kitervelt

[42] Ugyanott, 167. old.
[43] *Lenin* Összes Művei. 17. köt. Budapest 1968. 174. old.
[44] *N. K. Krupszkaja:* Leninről. Moszkva 1960. 40–41. old.

nagy háborúk egész sorát kísérték a munkásosztály vezette dolgozó tömegek hatalmas erejű forradalmi megmozdulásai. Az 1870–1871. évi francia–porosz háború egyik következménye a párizsi kommün volt. Az orosz–japán háború nemcsak a portsmouthi békével ért véget, hanem az 1905–1907-es orosz forradalommal is. Az első világháború azzal fejeződött be, hogy egy sor országban demokratikus és szocialista forradalom tört ki, Oroszországban pedig győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A második világháborúért is megbűnhődött az imperializmus: egy sor európai és ázsiai ország népei rázták le a burzsoázia uralmát s léptek a szocializmus útjára. Fellendült a nemzeti felszabadító mozgalom, amely rövid idő alatt szétzúzta a legfőbb gyarmatbirodalmakat.

Így tehát meghatározott kölcsönhatással állunk szemben: a tömeghadseregek mind több burzsoá országban fenyegetik pusztulással a kapitalista rendszert. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a szocialista forradalmak oka a háború. (Ezt hangsúlyozni kell, mert *a maoisták tudatosan eltorzítják e problémát,* amikor úgy tüntetik fel a háborút, mint a forradalomnak ha nem is egyetlen, de a legfőbb okát. A valóságban ilyen oksági kapcsolat nem létezik! Sok olyan háború volt, amely nem vezetett forradalmi robbanáshoz, sőt ellenkezőleg, a reakciós uralkodó osztályoknak volt segítségére a forradalmi mozgalmak letörésében. A háború által lángra lobbantott sovinizmus és nacionalizmus az uralkodó osztályok szövetségese. Kiváltképpen fontos aláhúzni, hogy a háború csak abban az esetben ösztönzi a kizsákmányoltak forradalmát, ha a dolgozó tömegek előtt nyilvánvalóvá válik: a háború igazi bűnösei a kizsákmányoló osztályok, s a forradalmárok pártja következetesen és kitartóan harcol a háború ellen. Ha a forradalmárok követnék Mao tanácsait és a háború híveivé válnának, ez ellenük, nem pedig a kizsákmányoló osztályok ellen hangolná a tömegeket.)

A háború jellegében bekövetkezett változások tehát jelentős mértékben *fokozták az uralkodó osztályok függését a dolgozó tömegektől.* Mindez *új,* reális *tényezővé* vált, amelyet nem lehet többé figyelmen kívül hagyni. „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a

csatatéren vérüket ontják... Az a körülmény, hogy a tömegek ismerik a háború céljait és okait, óriási jelentőségű és biztosítja a győzelmet"[45] – állapította meg Lenin.

A burzsoázia első ízben kénytelen számolni a katonai vereség lehetőségén kívül a hátországi forradalmi megmozdulások reális lehetőségével is. A tömegeknek a háborút illető álláspontja ilyenformán nemcsak elsőrendű fontosságú katonai kérdés, hanem fontos politikai tényező is, amelytől a tőkés rendszer léte függ.

Az imperialistákra nézve egyre kockázatosabb a háború. Hatalmuk, kiváltságaik forognak kockán. Elegendő, ha emlékeztetünk az „El a kezeket Oroszországtól" jelszóra, amely az intervenció éveiben lényegesen befolyásolta az uralkodó osztályok politikáját. S éppen a dolgozó tömegek várható reagálása tartotta vissza az imperializmust a szocialista országok elleni agressziótól közvetlenül a második világháború után is, amikor az imperializmus még birtokában volt az atommonopóliumnak.

A tömegek hangulata késztette abban az időben Washingtont a leszerelés meggyorsítására. „Leszerelést hajtottunk végre – írta Acheson –, de inkább azt mondhatnánk: maga a nép szerelte le önmagát."[46] Az egyszerű amerikaiak a tengelyhatalmak felett aratott győzelem után nemcsak a nagy hadseregek fenntartásának, hanem az általános hadkötelezettségnek sem látták értelmét. Truman erre vonatkozó állhatatos követeléseit a Kongresszus elutasította. Mint Marshall tábornok, amerikai vezérkari főnök írta 1945 őszén: „Jelenleg, az amerikai népet magával ragadó érzelmi válság körülményei között, a leszerelés lényegében nemcsak fegyveres erőinket ásta alá, hanem a békéért érzett felelősségünk koncepcióit is."[47]

Mindez természetszerűleg nem tudta rákényszeríteni a monopolista burzsoáziát agresszív külpolitikájának megváltoztatására. Ugyanakkor azonban nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül a lezajlott változásokat: mint más fontos kérdésekben, e téren is kénytelen volt alkalmazkodni a korszak új realitásaihoz, mindenekelőtt az új

[45] *Lenin* Művei. 31. köt. 131. old.
[46] *D. Acheson:* A Democrat Looks at His Party. New York 1955.
[47] Idézve *H. Finer:* America's Destiny. New York 1947.

háború politikai és ideológiai előkészítésében. A dolgozók szabadságjogai ellen intézett támadás ezért *a közvélemény fokozott megdolgozásával járt együtt.*

Történtek kísérletek arra, hogy felszámolják azt a függőséget, amelybe az imperialista kormányzatok kerültek a tömeghadseregek fennállásának puszta tényével. A burzsoá politikusok, katonai szakértők és teoretikusok nagyon gyorsan megértették, milyen veszélyeket rejt magában ez a függőség. Az imperialista stratégák már közvetlenül az első világháború után fölvetették, hogy *a tömeghadseregeket olyan mechanizmusokkal kellene felváltani, amelyeket kis létszámú hivatásos hadsereg irányítana.* Emlékeztetünk az olasz Douhet és Mitchell amerikai tábornok „légiháború"-doktrínájára, vagy Fuller angol és Guderian német tábornok „harckocsiháború"-elméletére.

Ugyanebben az irányban kísérleteztek a burzsoá haditechnika kialakítói is. Makacsul keresték a *„szuperfegyvert"*, a *„totális fegyvert"*, s ezt a törekvésüket nemcsak az diktálta, hogy biztosítsák katonai fölényüket a külső ellenség fölött, hanem mindenekelőtt az, hogy a „belső" ellenségtől, a dolgozó tömegektől szerették volna biztonságban érezni magukat. Ám – ahogy ezt a második világháború megmutatta – sem a harckocsik, sem az egyéb, ma már „hagyományosnak" nevezett fegyverfajták nem hozták meg e tekintetben a kívánt eredményt.

1945 augusztusában ledobták az atombombát. Az azóta eltelt évtizedekben gyors ütemben fejlődtek tovább a tömegpusztító fegyverek különféle fajtái. Egyre korszerűbb célba juttató eszközök jelentek meg, először a sugárhajtású repülőgépek, majd a rakéták.

Ezek volnának azok a fegyverek, amelyekről annyi éven át álmodoztak a reakciós politikusok és generálisok? Ez volna az a bizonyos „gombnyomásos" háború, amely végül is sakkfigurákká változtatná a népeket?

Jól ismert tény, hogy nem egy nyugati katonai és politikai személyiség ilyesfajta illúziókban ringatta magát. De igen hamar kijózanodtak. A Szovjetunió eredményei nyomán az Egyesült Államok atommonopóliuma semmivé vált. Ugyanakkor a katonai szakértők arra a következtetésre jutottak, hogy a tömeghadseregekre tovább-

ra is feltétlenül szükség van. De a *fő* dolog: *a korszerű tömegpusztító fegyver feltalálásának és fejlesztésének társadalmi és politikai következményei.*

A háború és béke kérdései a haditechnika és a hadszervezet fejlődése következtében már a múltban is a legszélesebb tömegek számára létfontosságúakká váltak. A külpolitikai problémák központi helyet foglaltak el a dolgozók politikai harcában. Engels, majd Lenin ezzel kapcsolatban aláhúzta a militarizmus gazdasági és politikai következményeinek jelentőségét. Rámutattak többek között arra, hogy a hadikiadások óriási mértékű növekedése még a gazdag hatalmak gazdasági gépezetét is szétbomlással fenyegeti, s terhük legfőként a dolgozók vállára nehezedik. Az események későbbi menete teljességgel igazolta a marxizmus–leninizmus klasszikusainak megállapításait.

Hogy fogalmat alkothassunk a háború okozta anyagi veszteségekről, idézzük B. Endrucks nyugatnémet mérnök számításait. Endrucks sok évet szentelt e probléma tanulmányozásának, s adatait leszerelési tervének indokolásában használta fel. Az alábbi számokat sorolta fel:

„Az első világháború előkészítésére 52,6 milliárd dollárt költöttek. Maga a háború és az általa okozott károk 260 milliárd dollárjába kerültek az emberiségnek. A második világháború ára ennek kb. tizenkétszerese, 3300 milliárd dollár volt. A háború utáni első hét évben, 1945-től 1952-ig 776,6 milliárd dollárt költött az emberiség hadicélokra. 1900-tól 1951-ig a háborúk és a háborús előkészületek fantasztikus összeget, 7000 milliárd dollárt raboltak el az emberiségtől."[48]

A szerzőt talán jogosan vádolhatják háborúellenes „elfogultsággal". A hivatalos adatok azonban nem sokkal maradnak alatta az általa felsoroltaknak. Az Egyesült Államok fegyverkezési és leszerelési ellenőrző bizottságának gazdasági irodája 1968-ban szemlét tett közzé, amelyben 4000 milliárd dollárra becsülte az 1900 és 1967 között hadikiadásokra fordított összeget. A dokumentum hangsú-

[48] *B. Endrucks:* Das Ende Aller Kriege. München 1959.

lyozta: „Ha a hadikiadások a jelenlegi szinten maradnak, ez az összeg a legközelebbi húsz évben megkétszereződik."[49]

Jerome Davis amerikai kvéker pacifista érdekes számítást készített ezeknek az összegeknek a reális értékéről. Adatai szerint csak a második világháborúra költött összegek elegendőek lettek volna arra, hogy földünk minden egyes lakosa számára ötszobás házat építsenek. S elegendő pénz maradt volna még arra is, hogy minden, ötezernél több lakost számláló településen kórházat építsenek, s valamennyit tíz éven át üzemeltessék. A második világháború által felemésztett anyagi eszközökből tehát tökéletesen felszámolhatták volna bolygónk két legnagyobb problémáját: a lakáshelyzet és az egészségügyi ellátás nehézségeit.[50]

Az ilyesfajta problémák azonban nem túlságosan foglalkoztatják a burzsoá államok politikáját irányító monopolista vezető réteget. Részint azért, mert kevéssé érdekli őket az ügy erkölcsi oldala, részint pedig azért, mert a monopóliumok egészen más könyvelési szabályok szerint számítják ki tőkeberuházásaik hatékonyságát: nem azt a közvetlen és közvetett kárt veszik tekintetbe, amelyet a társadalomnak okoznak, hanem azt a profitot, amire a hadiköltségvetések alapján tesznek szert. A hadiköltségvetés az a szivattyú, amelyen át a társadalom gazdagsága az ipar- és pénzbárók páncélszekrényeibe áramlik át.

A hadiköltségvetések hatalmas nemzeti kincseket raboltak el, ám ugyanakkor erősítették az uralkodó burzsoázia gazdasági pozícióit, hozzájárultak a konjunktúra fenntartásához, és nem fenyegették a kapitalista rendszer stabilitását. Ezt a helyzetet azonban nem lehetett vég nélkül fenntartani.

A tudományos-technikai haladás fantasztikus vívmányainak felhasználása maga után vonta a hadikiadások minden képzeletet felülmúló emelkedését, s ennek a ténynek óhatatlanul minőségi jellegű gazdasági következményekkel kellett járnia.

A „US News and World Report" sokatmondó adatokkal illusztrálta a haditechnika megdrágulását. Míg egy amerikai repülőgépanyahajó a második világháború idején 55 millió dollárba került,

[49] World Military Expenditures and Related Data. Calendar Year, 1966. Washington 1968.

[50] Lásd *J. Davis:* Peace, War and You. New York 1952.

addig egy ma épülő atommeghajtású anyahajó nem kerül kevesebbe 545 millió dollárnál. A második világháború idején 4,7 millió dollárba került egy tengeralattjáró, 1968-ban pedig már 200 millió dollárba. A negyvenes évek bombavetője 218 000 dollárba került, 1961-ben egy B–52-es bombázó előállítási költsége 7,9 millió dollárra rúgott. Minden egyes korszerű interkontinentális ballisztikus rakéta több mint 2 millió dollárba kerül.[51]

Az új fegyverrendszerek egészen hihetetlen összegeket emésztenek föl, márpedig éppen ezek jelentik ma a fegyverkezés legfontosabb irányát. Amerikai adatok szerint egy (igen kétséges hatékonyságú) rakétaelhárító rendszer kiépítése 30–60 milliárd dollárba kerül. Az Egyesült Államokban 1968-ban került hatalomra a republikánus adminisztráció, s az azóta eltelt időszakban kb. 100 milliárd dollárt költöttek az új fegyverrendszerek kiépítésére.

A haditechnika mai fejlődési üteme mellett könnyen elképzelhetők olyasfajta fegyverrendszerek, amelyeknek a létrehozása néhány év alatt tönkreteheti a leggazdagabb s gazdasági tekintetben legfejlettebb országot is. Az utóbbi években az amerikai gazdaság is kezdte megérezni a veszély reális szimptómáit: Olyan súlyos nehézségek mutatkoznak, amelyek már nem a gazdasági hanyatlással kapcsolatosak, mint azelőtt, hanem – éppen ellenkezőleg – a gyors és folyamatos gazdasági fellendüléssel. Az Egyesült Államok inflációval küzd, növekednek az államadósságok, pénzügyi és valutaválság van, az állam képtelen pénzt fordítani a megoldásra érett szociális problémák leküzdésére.

1968-ban az Egyesült Államok nemzeti adóssága 442 milliárd dollárra rúgott, szemben az 1960. évi 306 milliárd dollárral. Ugyanakkor kereskedelmi aktívája az 1967. évi 3,5 milliárd dollárról 1968-ra 1 milliárd dollárnál kevesebbre csökkent. Fokozódott az arany kiáramlása. 1967 novemberétől 1968 decemberéig 13 milliárd dollárról 10,9 milliárd dollárra csökkent az ország aranytartaléka.[52]

Ezek a nehézségek, amelyek jelentékeny részben a fegyverkezési hajsza és a vietnami háború következményei, kiélezték a belpoliti-

[51] US News and World Report, 1969 február.

[52] Survey of Current Business, 1969. május; 1969. február; The Financial Times. 1968. április. 8. sz.

kai helyzetet, létszámbelileg megnövelték és aktivizálták az ellenzéki erőket, többek között a négerek és a fehér bőrű lakosság legszegényebb rétegeinek tömegmozgalmát. Viharos erejű ifjúsági megmozdulások rázták meg az országot.

Olyan helyzet alakult ki, amelyben az amerikai dolgozóknak a legközvetlenebb érdekeiért vívott harca is kezdte túlnőni a tisztán gazdasági kereteket, s nagy erejű politikai megmozdulásokhoz vezetett. Nagy tömegek tiltakoztak a kormány agresszív külpolitikája ellen.

Hasonló a helyzet más, olyan tőkésországokban is, amelyeknek kormánya aktívan bekapcsolódott a fegyverkezési hajszába és a háborús előkészületekbe.

Az anyagi kiadások azonban nem az egyedüli és nem is a legsúlyosabb következményei a háborúnak. Hasonlíthatatlanul szörnyűbb az a véráldozat, amellyel a népeknek kell megfizetniük a háborút. S ez az ár egyenes arányban növekszik a haditechnika, a hadszervezet fejlődésével. Urlanisz szovjet demográfus a gazdasági fejlődés periódusai szerint összesítette az európai háborúk áldozatainak számát:[53]

Periódusok	Évek	A háborúk áldozatainak száma (millió)	A periódus időtartama (években)	A háborús áldozatok évi átlaga (ezer)
1. Klasszikus kapitalizmus A kapitalista termelési mód kialakulása	1600–1699	3,3	100	33
	1700–1788	3,9	89	44
Ipari kapitalizmus	1789–1897	6,8	109	62
2. Imperializmus	1898–1959	több mint 40*	62	kb. 700

* A második világháború adata, beleértve a nem európai országok és a polgári lakosság áldozatait.

[53] *B. C. Urlanisz:* A háborúk és Európa népessége. Moszkva 1960.

S még ezek a mérhetetlen veszteségek is eltörpülnének egy esetleges atomháború következményei mellett. Egy ilyen háború egész népeket fenyegetne fizikai létükben, több száz millió ember életét követelné, s a radioaktív romokon nemcsak azoknak a létezése válna problematikussá, akik esetleg túlélnék a nukleáris háborút, hanem utódaiké is, sok nemzedéken át.

Ilyenformán *a korszerű tömegpusztító fegyver megjelenése sokszorosára növelte azoknak a momentumoknak a súlyát, amelyek már századunk elejétől kezdve a dolgozók legszélesebb tömegei számára központi kérdéssé tették a háború és a béke, a külpolitika problémáit.* A béke a néptömegek létkérdésévé, létérdekévé vált, harcuk középpontjába került.

Levonhatjuk a következtetést: a haditechnika forradalma, *a modern tömegpusztító fegyver megjelenése* – Engels szavaival élve – *fordulatot idézett elő a militarizmus egész dialektikájában.*

Először is, ha az imperializmus rászánná magát a nukleáris világháború kirobbantására: *a néptömegek elsöpörnék, mint e rémtett okozóját.* Ezt a tényt ma még a legharciasabb burzsoá teoretikusok közül is többen felismerik. Például Hermann Kahn, a Hudson Intézet igazgatója „A termonukleáris háborúról" című könyvében kénytelen volt a háború egyik legveszélyesebb következményeként elismerni azt a tényt, hogy „a háború előtti kormányt megdöntik, s lehetséges, hogy erre a sorsra jutnak a háború előtti eszmények és intézmények is"[54].

Sőt: míg korábban a forradalom mintegy az imperializmus háborús bűntetteinek megtorlása volt, a társadalmi élet objektív logikája ma *megelőző eszközzé* változtathatja az emberiség feje fölött függő veszedelem elhárítására. Ebben áll a tömegpusztító fegyverek megjelenésének egyik következménye.

A termonukleáris világkatasztrófa megakadályozása, a tömegharcnak ez a motívuma elegendő a legaktívabb politikai megmozdulások kibontakozására, beleértve – meghatározott körülmények között – a *forradalmat* is! A népek fizikai fenyegetettsége ebben a vonatkozásban nem kisebb jelentőségű, mint a politikai jogfosztottság,

[54] *H. Kahn:* On Thermonuclear War. Princeton 1961.

a nemzeti elnyomás, egyszóval azok az okok, amelyek a dolgozók millióit mozgósították forradalmi harcra.

A jelenlegi politikai helyzetnek ezek az új mozzanatai talán még nem tudatosodtak kellő mértékben. De már hatnak, ha másképpen nem, olyan tényezőkként, amelyek fékezik az imperialista köröket, manőverekre és lavírozásra kényszerítik őket, s így észrevehetően befolyásolják a nemzetközi helyzetet.

Másodszor, az emberiség felett függő veszedelem az *önvédelem hatalmas társadalmi erőit hívta életre,* s ezek az erők nemcsak a termonukleáris háború ellen kelnek harcra, hanem mindenfajta agresszív háború ellen, a militarizmus és végső soron az imperializmus agresszív külpolitikája ellen is.

Rendkívül jellemző e tekintetben a jelenlegi amerikai helyzet. Az Egyesült Államok vezető körei már a hatvanas évek elején arra a következtetésre jutottak, hogy ha csakis a termonukleáris háborúra és az atomzsarolásra építenek, ezzel leszűkítik erőpolitikájuk lehetőségeit. *A „tömeges megtorlás" doktrínáját felváltotta a „rugalmas reagálás" doktrínája, amely az erőnek „korlátozott" és „lokális" háborúkra való adagolását irányozta elő.*

Így akarták megnyugtatni a „belső frontot", magát az amerikai közvéleményt, Washington agresszív külpolitikájának modernizált változatával. Az új katonai és politikai doktrínák gyakorlati kipróbálásának terepévé Vietnam lett.

És teljesen nyilvánvaló, hogy az amerikai imperializmus, miután nem tudta kicsikarni a katonai győzelmet, súlyos politikai vereséget szenvedett saját országában. Ezt megmutatta többek között a nagy méretű tiltakozó tömegmozgalom.

A vietnami háború „korlátozottsága" és „helyi" jellege ellenére, amerikaiak millióit ébresztette rá arra, mennyire tarthatatlan és megengedhetetlen az a helyzet, amelyben a vezető körök veszélyes kalandokba ránthatják az országot. Különösen elfogadhatatlan egy ilyen helyzet a termonukleáris fegyverek korszakában. A vietnami háború elleni tiltakozás így az agresszív politika elleni tiltakozássá vált: a fegyverkezési hajsza, a hadiipari komplexum agresszivitása, a militarizmus elleni tiltakozássá.

A háború utáni években először kezdték élesen bírálni a Penta-

gont, a hadiipari köröket, éspedig nemcsak a baloldal, hanem a kongresszusi képviselők jelentős része, liberálisok, sok polgári sajtóorgánum is. A militarizmussal való szembenállás széles tömegmozgalommá dagadt.

1969 nyarán John Galbraith cikket publikált a „Harper's Magazine" című folyóiratban, s ebben megfogalmazta a hadiipari komplexum és a militarizmus ellen vívott harc liberális programját. „Amikor néhány hónappal ezelőtt dolgozni kezdtem cikkemen – írta Galbraith –, föltételeztem, hogy a katonai komplexum ugyanolyan reakciót szül a társadalomban, mint a vietnami háború. Ma már nem kételkedem ebben... Egy dolog világos: a társadalomnak a háborúkat és azok ipari szövetségeseit illető álláspontja lényegében változik..."

Természetesen csak a jövő mutatja meg, mennyire lesz erős és hatékony ennek az antimilitarista mozgalomnak a befolyása, meg tudja-e ingatni az „aranyzsinórosok" és a hadiiparosok pozícióit. Ez utóbbiak ugyanis alaposan beásták magukat az Egyesült Államok gazdaságába és politikájába. De maga az a tény, hogy a közvélemény hangulata ilyen irányban változott meg, súlyos politikai és társadalmi összeütközések árnyékát vetíti előre Amerikában, abban az országban, amely már régóta a modern imperializmus védőbástyája, legfőbb támasza.

A haditechnika és a hadügy forradalma olyan új erőket hívott életre, amelyek mind elszántabban szállnak síkra a háború, a militarizmus ellen, s ez a harc elkerülhetetlenül átnő a militarizmust és a háborút szülő társadalmi rendszer, tehát az imperializmus elleni harcba.

A nemzetközi kapcsolatokban tehát nagy horderejű változások zajlanak. S e változások egyik fontos oka a néptömegek szerepének növekedésében keresendő. Ez a megnövekedett szerep annak tulajdonítható, hogy ma a tömegek – jobban mint valaha – érdekeltek a háború és a béke, a külpolitika kérdéseiben.

A külpolitika évszázadokon át a kizsákmányoló uralkodó osztályok tevékenységének egyik legféltettebb területe volt, amelyet különös titoktartás övezett. Elrejtették, elbarikádozták az „utca embere", a dolgozó tömegek elől.

E titokzatosság nélkülözhetetlen kelléke volt a kizsákmányoló uralkodó osztályok politikájának, csak ennek a leple alatt lehetett előkészíteni a háborúkat, lelkiismeretlenül kufárkodni a népek érdekeivel, szabadságával és függetlenségével. Kiváltképpen vonatkozik ez az imperialista diplomáciára. Lenin joggal hasonlította ezt olyan labirintushoz, amelyet „olykor még mesterségesen is előidéznek és átláthatatlanabbá tesznek olyan emberek, osztályok, pártok és csoportok, amelyek szeretnek vagy kénytelenek a zavarosban halászni"[55].

Hogy véget lehessen vetni ennek a helyzetnek, mindenekelőtt a titokzatosság leplét kellett lerántani a külpolitikáról, segíteni kellett a dolgozókat, hogy eligazodjanak benne, meg kellett tanítani a néptömegeket, hogyan szegülhetnek szembe hatékonyan az elnyomók külpolitikai kalandjaival.

Annál is inkább szükség volt erre, mivel a kizsákmányoló osztályok ama törekvését, hogy elszigeteljék a tömegeket a külpolitikától, segítették az objektív körülmények is. Így az a tény, hogy egy ideig a külpolitika kevésbé érintette a dolgozók közvetlen érdekeit, mint a belpolitika. Továbbá: az osztályviszonyok a külpolitikában nem közvetlen, hanem leplezett formában jelentkeznek, eltérően a belpolitikától, s tudatosan álcázzák őket a „nemzeti" és „állami" érdekek jelszavával, ami tartós illúziók és tévelygések forrása.

E titokzatosság szétoszlatására csak akkor nyílt lehetőség, mikor megjelent a történelem színpadán a munkásosztály, a maga tudományos világnézetével. A szervezett munkásmozgalom, Marx útmutatásait követve, már régen abban látta egyik legfőbb kötelességét, hogy segítse a munkásosztályt a külpolitika „rejtelmeinek" leleplezésében, *arra tanította a munkásosztályt, hogy kísérje figyelemmel*

[55] *Lenin* Művei. 27. köt. 366. old.

a kormányok tevékenységét, és szükség esetén minden eszközzel szegüljön vele szembe.

Mindennek nagyban megnőtt a jelentősége az imperialisták által kirobbantott bűnös háborúk idején. A háborús előkészületek leleplezése, a militarista propagandával szemben kifejtett ellenpropaganda igen fontos feladatává vált a munkáspártoknak. Az első világháború teljes nagyságában mutatta meg ezt a feladatot a munkásosztály politikai pártjainak. Ismeretes, milyen hatalmas munkát végeztek e téren Lenin s az orosz bolsevikok. Az egész Európára, majd az Egyesült Államokra is kiterjedő soviniszta viharban a bolsevikok antiimperialista propagandája, az a felhívásuk, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni: a munkásosztály és a dolgozók legjobbjai előtt érthetővé tette a lejátszódó események jellegét, és világos akcióprogrammal fegyverezte föl őket. És bár abban az időben lehetetlen volt megakadályozni a háborút, mindez hatalmas szerepet játszott néhány évvel később, amikor egyik európai országot a másik után ragadták magukkal a forradalom hullámai.

Örökre beírták nevüket a munkásmozgalom történetébe a militarista barbárság ellen küzdő önfeláldozó, lánglelkű harcosok: Karl Liebknecht, Jean Jaurès, Eugen Debs és sokan mások, akik fáradhatatlan leleplezői voltak az imperialista külpolitikának, s nem háttráltak meg a rágalom, a megtorlások, a rendőrterror előtt sem.

A munkásmozgalom legjobb képviselőinek ezek az erőfeszítései kétségkívül nagy szerepet játszottak az imperialista külpolitikával szembeni tömeges ellenállás megszervezésében. Ám az ilyesfajta propaganda lehetőségei egy ideig korlátozottak maradtak. Mindaddig, amíg a munkásosztálynak legalább egy országban nem volt meg a maga külpolitikája, diplomáciája, a dolgozók csak igen nehezen avatkozhattak be a nemzetközi politikába, nemigen befolyásolhatták a kormányok külpolitikáját. Gyökerében változott meg a helyzet azután, hogy megszületett az első szocialista állam, amely kialakította új, szocialista diplomáciáját. E diplomácia alapelveinek kidolgozásában nagy szerepe volt Leninnek.

Az egyik ilyen alapelv szerint a szocialista államnak az a küldetés jutott osztályrészül, hogy a *kormányközi* kapcsolatokat valóban *nemzetközi* kapcsolatokká változtassa.

Korántsem „taktikai" lépés volt ez, amelyet a minden oldalról körülkerített fiatal szovjetköztársaság rendkívül nehéz nemzetközi helyzete diktált. Olyan alapelvről volt szó, amely a későbbiekben meghatározta a történelem első szocialista államának külpolitikáját, diplomáciáját. Nem véletlen, hogy ezt az alapelvet a lenini *Békedekrétum* hirdette meg, a szocialista állam első külpolitikai okmánya. „Mi nem akarunk titkokat. Mi azt akarjuk, hogy a kormány mindig saját országa közvéleményének ellenőrzése alatt álljon"[56] – mondotta Lenin.

A szovjethatalom első külpolitikai okmányában megjelölte azoknak a konkrét intézkedéseknek a programját, amelyek abban az időben megkönnyíthették a dolgozók, a népek számára, hogy beléphessenek a külpolitika addig titkolt területére. A Békedekrétumban ez állt: „A titkos diplomáciát a kormány megszünteti és a maga részéről annak a határozott szándékának ad kifejezést, hogy minden tárgyalást teljesen nyíltan, az egész nép előtt folytat, és hogy haladéktalanul hozzáfog a . . . titkos szerződések teljes nyilvánosságra hozásához."[57]

A *titkos szerződések publikálása* kiteregette az első világháború szennyesét, azét a háborúét, amelyet valamennyi harcoló ország kormánya igazságosnak, védelmi jellegűnek igyekezett feltüntetni. A szovjet kormánynak ez a történelmi jelentőségű lépése hatalmas mértékben ösztönözte a háborúellenes hangulatot, s hallatlanul nagy szerepet játszott a háborúellenes harcban.

A nyílt szocialista diplomácia szakított a kizsákmányoló államok sok évszázados diplomáciai tradícióival, *a szovjet diplomácia új korszakot nyitott a nemzetközi kapcsolatok történetében.*

A nyílt diplomácia hatalmas erőnek bizonyult. Éppen ezért fogadták leplezetlen nemtetszéssel a szocializmus ellenségei.

Az események menetét azonban nem lehetett sem megállítani,

[56] *Lenin* Művei. 26. köt. Budapest 1952. 253. old.
[57] Ugyanott, 249. old.

sem visszafordítani. Ekkor az imperialista hatalmak fogcsikorgatva bár, megpróbáltak alkalmazkodni az új körülményekhez.

Rendkívül jellemző ebben a vonatkozásban Wilson hírhedt 14 pontjának története. A burzsoá történészek ezt ma úgy tüntetik fel, mint a nemzetközi kapcsolatok történetének legfontosabb határkövét, majdhogynem a „nyílt diplomácia" korszakának kezdetét. De jó néhány dokumentum tanúsítja, mi is volt a helyzet valójában. Többek között annak a Sissonnak az emlékiratai, aki 1917–1918-ban az amerikai propagandahivatalt képviselte Oroszországban.[58]

Emlékirataiban többek között beszámol arról, hogy nem sokkal az októberi forradalom után táviratozott Washingtonba és javasolta, hogy az Egyesült Államok elnöke „erősítse meg antiimperialista háborús céljait és Amerika demokratikus, békés követeléseit". Ez a javaslat azt mutatta, hogy Sisson megértette, milyen óriási hatással van a dolgozó tömegekre a szovjetország békeszerető külpolitikája és nyílt diplomáciája, amely lerántotta a leplet az első világháború híveiről.

Sisson kezdeményezése támogatásra talált, és néhány hónappal később Wilson elnök az Egyesült Államok Kongresszusához intézett üzenetében megfogalmazta 14 pontját. Mellesleg Sisson tanúsága sem kell ahhoz, hogy megítélhessük e dokumentumot. Tartalma semmiféle kétséget nem hagy eredetének valódi okai felől. Nézzük például azt a pontot, amelyben az Egyesült Államok bejelenti készségét, hogy véget vet a titkos diplomáciának. Vagy a külföldi csapatoknak az orosz területekről való kivonását illető nyilatkozatot, s azt a kijelentést, hogy az Oroszországhoz való viszony az államok jóakaratának próbaköve. Ezek a tételek világosan elárulják, hogy Wilson 14 pontja válasz volt arra a kihívásra, amelyet a forradalmi Oroszország külpolitikája és diplomáciája jelentett. Az amerikai zsurnalisztika fejedelme, Walter Lippmann, aki annak idején részt vett a 14 pont szövegének kidolgozásában, nyíltan kijelentette: „Úgy vélem, hogy a 14 pont, helyesebben a 14 pont közül nyolc, kísérlet volt a titkos szerződések semlegesítésére; segítségükkel meg

[58] *E. Sisson:* One Hundred Red Days. A Personal Chronicle of the Bolshevik Revolution. London 1931.

akarták szabadítani a szövetségeseket azoktól a kötelezettségektől, amelyek az 1917-es forradalom után hatalomra került bolsevikok által felderített és nyilvánosságra hozott szerződésekből reájuk hárultak."[59]

A szovjet hatalom nyílt diplomáciája arra késztette Washingtont, hogy elfogadja e kihívást, az imperialista diplomácia történetében első ízben közvetlenül a világközvéleményhez forduljon, s legalábbis szavakban, bizonyos engedményeket tegyen neki. (Mellesleg ezek az engedmények elégedetlenséget keltettek a 14 ponttal szemben az antantországok és az Egyesült Államok befolyásos köreiben is.)

Számos, Nyugaton megjelent könyv is elismeri, hogy a wilsoni program a lenini békedekrétum megválaszolására tett kísérlet volt. Például Mayer amerikai történész kijelenti, hogy miután Wilson belefoglalta a 14 pontba a lenini békedekrétum és a breszti tárgyalásokra vonatkozó szovjet javaslatok bizonyos tételeit, ezzel „elismerte a bolsevik diplomácia eredményeit". Ez a polgári történész tehát lényegében megerősíti a 14 pontról adott lenini értékelést abban a tekintetben is, hogy „a liberális-progresszív ideológia" kísérletét látja bennük a dolgozó tömegeknek a forradalomtól való eltérítésére.

A 14 pont története még egy szempontból tanulságos: rendkívül gyorsan megmutatta annak az állítólagos „nyílt" diplomáciának az Achilles-sarkát, amellyel a szocializmus megjelenése után az imperialista hatalmak kísérleteztek. A burzsoá politikusok szavai és tettei közötti különbségről van szó, hiszen a 14 pont valamennyi alapvető tétele papíron maradt. S ez nemcsak a Szovjet-Oroszországot (a külföldi csapatok kivonását stb.) érintő tételekre vonatkozik, hanem a háború utáni világ felépítéséről szóló kinyilatkoztatásokra is. Ezért nincs benne semmi meglepő, hogy a kortársak csak diplomáciai manővernek tartották Wilson 14 pontját.

A szavak és a tettek közt tátongó szakadék mindig semmivé tette a polgári kormányoknak azokat a próbálkozásait, hogy új diplomáciai eszközöket honosítsanak meg fegyvertárukban. Hiszen Lenin és a szovjet hatalom nyílt diplomáciájának éppen az adott olyan óriási erőt, hogy *a szavakat és a nyilatkozatokat reális tettek követték.*

[59] The New York Times Magazine, 1969. szeptember 14.

Vajon a világközvéleményre csak a békedekrétum megfogalmazásai gyakoroltak olyan mély benyomást? Mint arra Lenin a későbbiekben rámutatott, „... frázis, szavalás és fogadkozás, sőt, olykor esküdözés a háború ellen és a béke ellen rendkívül sok hangzik el világszerte, de a legtöbb állam – és különösen a modern civilizált államok többsége – rendkívül kevés hajlandóságot mutat arra, hogy akár a legegyszerűbb tényleges lépéseket megtegyék a béke biztosítása érdekében. Márpedig mi szeretnénk ebben is, meg minden hasonló kérdésben kevesebb általános nyilatkozatot, ünnepélyes ígéretet, dagályos formulát hallani és minél több egészen egyszerű, egészen világos döntést és rendszabályt, amelyek valóban elvezetnének a békéhez, ha már nem beszélünk a háború veszélyének teljes kiküszöböléséről."[60]

Így cselekedett a szovjet kormány. Teljesen lemondott a cárizmus nagyhatalmi igényeiről, s következetesen megvalósította a népek önrendelkezési jogának elvét. (Ennek példája volt a Finnország és Lengyelország irányában tanúsított politika.) A szovjet kormány a breszti szerződés aláírásával hatékony és konkrét lépést tett a háborúból való kilépés végett. Ez gyakorolt hát olyan mély benyomást a közvéleményre, ez tette, hogy a nyílt diplomácia több volt, mint propaganda. Olyan politika volt, amely nem szavakkal, hanem tettekkel leplezte le az imperialistákat, és buzdította a néptömegeket az antiimperialista harcra.

Ugyanilyen fontosak voltak a szovjet kormány más külpolitikai aktusai is, amelyek a proletár közvélemény mellett sok országban a polgári közvélemény nagy részét is a maguk oldalára állították. Meggyőző példa volt e tekintetben az Észtországgal kötött béke.

A nyílt diplomácia természetesen *nem zárja ki a valóságos politikai titkok megtartásának szükségességét.* Az imperializmussal vívott harc körülményei között nem tárhatjuk fel az ellenségnek valamennyi tervünket, elgondolásunkat, taktikai megfontolásunkat. *A nyílt diplomáciának az a lényege, hogy az államnak nincs oka takargatni politikai céljait, nincs oka leplezni külpolitikáját, amelyet*

[60] *Lenin* Művei. 33. kot. 384–385. old.

a népek, e célok ismeretében, nemcsak erkölcsileg, hanem aktív harcukkal is támogatnak.

Ez teszi a nyílt diplomáciát olyan fegyverré, amelyet nem alkalmazhat bármelyik társadalmi rendszer, nem alkalmazhatnak bármiféle politika érdekében. A nyílt diplomácia olyan *pártos politikai eszköz,* amely csak a dolgozó tömegek érdekeit képviselő politikát szolgálhatja.

A szocialista diplomácia igen jelentékenyen hozzájárult a néptömegek külpolitikai befolyásának növekedéséhez.

Ha a második világháború előtti időszakot vizsgáljuk, azt látjuk, hogy főként éppen a Szovjetunió külpolitikája, a nemzetközi biztonságért vívott következetes harca, a fasiszta agressziós és háborús politikának, valamint a nyugati hatalmak be nem avatkozási politikájának leleplezése ébresztette rá a világközvéleményt a leselkedő veszedelemre. Ez nagy szerepet játszott annak a politikai légkörnek a megteremtésében, amelyben azután létrejött az antifasiszta, Hitler-ellenes koalíció. Ez a koalíció nemcsak a „felső körök" megegyezésének eredményeként jött létre, a népek győzelmes szövetsége volt ez a hitlerista barbárság ellen.

A szovjet külpolitika sok ország dolgozói számára tette érthetővé a második világháború valódi okait, azt a cinkos vagy bűnös szerepet, amelyet a hatalmon levő burzsoázia játszott a háború kirobbantásában. S ez a felismerés egyik tényezője lett a második világháború utáni társadalmi-politikai változásoknak.

A második világháború utáni időszakban a Szovjetunió és a szocialista közösséghez tartozó többi ország külpolitikája hozzájárult a világ néptömegeinek mozgósításához az imperialista háborús gyújtogatók, az atomháború elleni harcra. Átfogó méretekben bontakozott ki a békeharc. A szocialista külpolitika a nemzeti felszabadító mozgalom föllendülésének is igen fontos tényezője lett, hozzájárult ahhoz, hogy a világközvélemény elítélje a gyarmatosítást.

3. A NÉPTÖMEGEK SZEREPÉNEK NÖVEKEDÉSE ÉS A MODERN BURZSOÁZIA

A nemzetközi kapcsolatoknak a fentiekben vizsgált változásai különbözőképpen hatnak a két világrendszer és a két alapvető osztály – a proletariátus és a burzsoázia – érdekeire, pozícióira. A proletariátust erősítik, a burzsoáziát gyengítik. Ez fejeződött ki a modern burzsoázia osztálytudatának és politikájának megváltozásában. A burzsoázia társadalmi-politikai nézeteiben nyilvánvaló fordulat állt be a demokráciától a politikai reakció felé. Ebben a fordulatban látta Lenin az imperializmus lényegét.

Az egykori polgárságnak, az akkor történelmileg haladó osztálynak a demokratikus nézeteit és eszméit teljesen más nézetek, eszmék váltották fel, s ezek az osztály megváltozott helyzetét fejezték ki, azt a tényt, hogy a polgárság a haladás zászlóvivőjéből konzervatív erővé lett.

Napjaink *tömegellenes ideológiája* természetesen már nem hivatkozhat az Istenre, a kiválasztott elit isteni jogaira, mint annak idején a feudális reakció. A mai burzsoá ideológusoknak új argumentációt kellett kidolgozniuk, s ezt mindenekelőtt az *ember „természetében* vélték megtalálni. A mai burzsoáziának az ember természetéről vallott nézetei homlokegyenest ellenkeznek az egykori haladó polgárság nézeteivel.

„Bármely morál legfőbb elve az – írta például Rousseau –, hogy az ember természetétől fogva jó, igazságos és tisztességes, hogy az ember szívében természettől fogva nincs romlottság, s természetének első mozdulatai mindig helyesek."[61]

Ez a nézet nemcsak a francia felvilágosodás képviselőit jellemezte, hanem az angolszász polgári forradalmi demokratákat is. Thomas Paine például „Az ember jogai" című könyvében így fogalmazott: „Az ember, ha a kormányzat nem rontotta meg, természeténél fogva barátja az embernek, s az emberi természet magában véve nem romlott."[62]

[61] Idézve *W. Lippmann:* Id. mű.

[62] *Thomas Paine:* Selections from His Writings. New York 1939.

A fiatal polgárság világnézetének ezek a kiindulópontjai határozták meg a polgári demokrácia sok képviselőjének politikai álláspontját. Thomas Jefferson ezt vallotta: „Nem vagyok azok közül való, akik félnek a néptől. Éppen a nép, nem pedig a gazdagok a szabadság támaszai."

Ismeretesek Abraham Lincoln Rihard Oglesbyhez intézett szavai: „Csak minél közelebb a néphez, Dick, a népnek mindig igaza van, s aki vele tart, nem téved le a helyes útról."[63]

Az ilyen nézeteket ma tudománytalannak, naivnak, vagy egyenesen „jakobinus eretnekségnek" tartják, (mint például Walter Lippmann). A modern burzsoá ideológiában azok az elméletek kerültek túlsúlyba, amelyek szerint *az ember, mihelyt részévé válik a „tömegnek", azonnal elveszti a racionális gondolkodás képességét, sötét ösztönök és emóciók hatalmába kerül, amelyektől csak a kiemelkedő személyiség, az „elit" tud megszabadulni.*

Sokan Gustave Le Bon francia szociológust tartják e koncepció szülőatyjának. Le Bon a XIX. század végén, a XX. század elején írta műveit (a legismertebb közülük „A tömeg pszichológiája" című könyve). Ma alig találni olyan polgári szerzőt, aki ne idézné, amikor a néptömegek problematikájával, az „emberi természettel", az ideológiai harccal foglalkozik. Nézetei divatba jöttek a polgári szociológiában. A század elején főként azok a reakciós német ideológusok védelmezték, akik a fasizmus szellemi előfutárainak szerepét töltötték be. A „tömeg emberét" minden további nélkül azonosították az állattal: a „nyájjal" vagy a „ragadozókkal". A nemzeti szocializmus ideológiája valóban nyájszerepre kárhoztatta a tömegeket.

A néptömegek irracionalizmusát, szellemi szegénységét bizonygató tételek ma fontos helyet foglalnak el az imperializmus egész ideológiájában és propagandájában, s a burzsoá társadalomszemlélet legkülönfélébb iskoláit, áramlatait egyesítik.

Arnolde Toynbee azt írja „Történelemfilozófia" című művében, hogy a társadalom „alkotó személyiségekre" és „alkotásra képtelen tömegekre" oszlik. Ez utóbbiakat külső és belső „barbároknak" ne-

[63] Idézve Political Affairs, 1955 augusztus.

vezi, akik előbb-utóbb minden civilizációt megsemmisítenek.[64] Karl Jaspers a „szellemi arisztokráciát" állítja szembe az „arc nélküli tömeggel". Heidegger „irracionális nyáj-pszichológiát" tulajdonít a néptömegeknek. A francia egzisztencialisták jobbszárnyának egyik vezéregyénisége, Gabriel Marcel azt állítja, hogy a tömeg „az emberi állapot lealacsonyodása"[65]. Ez csak néhány, találomra kiválasztott példa, de elegendő ahhoz, hogy képet alkossunk ezekről az „eszmékről".

Magától értetődik, hogy a tudomány évszázadában az ilyesfajta nézeteknek is tudományos látszatot próbálnak kölcsönözni. (Ebben a vonatkozásban a modern polgári teoretikusok messze megelőzték Le Bont, aki „próféta" létére nem sokat törődött az érvekkel.) Megpróbálják felhasználni erre a célra a biológia, a biokémia és főként a pszichológia eredményeit, a többi közt Freud, a behaviouristák és más iskolák elméleteit.

A „tömegtársadalom" ún. komplex szociológiai elmélete Ortega y Gasset spanyol filozófustól származik, s ez a XX. századot úgy jellemzi, mint „a tömegek lázadását az egyéniség ellen". E koncepció szerint a modern társadalomban szétszakadtak az emberek csoport- (osztály- és egyéb) kapcsolatai, aminek következtében a társadalom „automatizálódott". Az emberek elvesztették önállóságukat, függetlenségüket, az igazságtalansággal szembeni kérlelhetetlen magatartásukat, s „tömeg-viselkedésük" folytán védtelenné váltak mindenfajta demagógiával és manipulációval szemben. „A tömegtársadalom – írja Kornhauser amerikai szociológus – olyan rendszer, amelyben a lakosság nagymértékben az elittől függ."[66] Az ilyesfajta koncepciók arra szolgálnak a burzsoáziának, hogy elhárítsa a kapitalista rendszerről a felelősséget az olyan jelenségekért, mint amilyen a fasizmus. Kornhausernak éppen ez a célja. „A totalitariánus mozgalom lényegében inkább tömeg-, mint osztálymozgalom" – írja.

A „tömegtársadalom" koncepciója különálló tanulmányozást igényelne, hiszen ennek az elméletnek fontos és bonyolult társadalmi jelenségek képezik a tárgyát. Az egyik ilyen jelenség az egyénnek

[64] Lásd *A. Toynbee:* A Study of History. 5. köt. London 1945.
[65] *G. Marcel:* Les hommes contre l'humain. Párizs 1951.
[66] *W. Kornhauser:* The Politics of Mass Society. London 1960.

a politikától való elidegenedése, ami reális, valóban létező probléma a polgári társadalomban, és sok millió olyan embert érint, akik valamilyen oknál fogva nem találják helyüket a társadalmi harcban. Az ilyen emberek szemében a politika spontán erőként jelentkezik, amely zavarba ejti őket, és a védtelenség érzetét kelti bennük.

Érthető, hogy az ilyesfajta társadalmi-pszichológiai közérzet jó táptalaja a *demagógiának*, a *manipulációnak*. A korszerű tömegkommunikációs eszközök kellőképpen ki is szolgálják ezt a manipulációt. A fanatizmus tudatosan szervezett kitörései, a tömegőrület e megnyilvánulásai nem voltak ritkák a távoli múltban sem. A középkori boszorkányüldözések és pogromok, a keresztes hadjáratok epizódjai jellemző példák erre. De csak a sajtó, a rádió, a film, s az utóbbi időben a televízió tette lehetővé, hogy az ilyesfajta kitörések egy egész államot ragadjanak magukkal, s viszonylag hosszú időn át fenntarthatók legyenek. A fasiszta diktatúrák példája tanúsítja ezt leginkább.

Ezeket a politikai helyzeteket persze nevezhetjük szélsőségeseknek, hiszen korántsem jellemzők minden országra és minden történelmi periódusa. De az a társadalmi-lélektani közérzet, amelyről szó van, valamint az a próbálkozás, hogy ezt a közérzetet politikai célokra használják fel, többé-kevésbé a modern polgári társadalom egész politikai életére jellemző. Jelentős mértékben erre épül az imperialista elit mindennapos propagandája, amellyel igyekszik befolyásolni a közvéleményt. S e tevékenységéhez nemcsak a közvélemény elégtelen informáltsága, vagy az eszmei tévelygések szolgáltatják az alapot, hanem az is, hogy az emberi pszichikum sebezhető az ilyesfajta ráhatással szemben. (Ezt a területet figyelmesebben kellene tanulmányozni a materialista pszichológiának és a társadalom-pszichológiának.)

Mindez azonban nem változtat a dolog lényegén: teljesen indokolatlan és helytelen az a kísérlet, hogy az emberi természetre, a tömegekre hárítsák a felelősséget a különféle társadalmi-politikai bajokért, csapásokért. A tömeg emberekből áll, akik reális feltételek között élnek, s éppen társadalmi létüktől függ felvilágosultságuk és informáltságuk foka csakúgy, mint az a képességük, hogy ésszerűen cselekedjenek felismert érdekeik védelmében.

Vonatkozik ez a néptömegek *külpolitikai* érdekeire is. Egyszerűen arról van szó, hogy mélyül a szakadék a tömegek érdekei és az imperialista hatalmak kormányzó elitjének érdekei között, s ezt a jelenséget tükrözik a burzsoá teoretikusok ama törekvései, hogy *távol tartsák a tömegeket a politikától.* Akad köztük olyan is, aki nyíltan beismeri valódi indítékait.

Érdekesek ebből a szempontból Huddleston fejtegetései. „A nép szava – Isten szava! – vajon elhangzott-e valaha is ennél nagyobb, ennél veszedelmesebb hazugság?"[67] Így kezdi a „tömeglélektan" ködös területére tett kirándulását. Végül arra a kategorikus következtetésre jut, hogy a tömegek beavatkozása a külpolitikába ma nagyobb veszély az emberiségre nézve, mint az atombomba.

Ezúttal azonban nem Huddleston lélektani elmélkedési érdekelnek bennünket, sokkal inkább az általa felsorolt példák, amelyekkel azt kívánja illusztrálni, hogy a tömegeknek a politikába való beavatkozása kárt okoz az emberiségnek. Egyik ilyen példaként a Népszövetség tevékenységét említi. A Népszövetség, szerinte, „közvetlen és legfőbb oka volt a második világháborúnak". Persze itt nem arra gondol, hogy ez a szervezet képtelen volt hatékonyan megfékezni az agresszort. Huddleston másban látja a baj okát: abban, hogy a közvélemény követelésére a Népszövetség fórumot biztosított a szovjet diplomáciának.

A közvélemény másik „bűnét" a müncheni paktum és a kollaboránsok határozott elítélésében látja. A háború utáni fejlemények ugyancsak felháborítják: „Még mindig az érdekel bennünket elsősorban – írta az ötvenes évek közepén –, hogy valamely ország antifasiszta-e vagy fasisztabarát, s az a kérdés, hogy antikommunista-e vagy kommunista, másodlagos számunkra." (Miért van az, kérdezi Huddleston, hogy a Szovjetunió tagja az ENSZ-nek, Spanyolország pedig nem?)

Persze azok közül, akik helytelenítik a tömegeknek a külpolitikára gyakorolt befolyását, nem mindenki olyan szélsőségesen reakciós, mint Huddleston. Egészen másfajta ember például Walter Lippmann, aki liberális demokratának nevezi magát. Az ilyen embe-

[67] S. *Huddleston:* Id. mű.

rek az előbbiekkel ellentétes bűnökkel vádolják a közvéleményt. Lippmann is beszél a müncheni egyezményről, de egészen más vonatkozásban. Véleménye szerint Münchenért nem a be nem avatkozási politika hívei a felelősek, hanem a népek közvéleménye, amely arra kényszerítette az angol és a francia kormányt, hogy bármilyen áron keresse a megegyezést Hitlerrel. Ugyanilyen szellemben tárgyalja Lippmann a nemzetközi élet néhány más kérdését is.

Bár más álláspontról, Lippmann lényegében mégis ugyanolyan következtetésekre jut, mint Huddleston. A néptömegek politikai, különösen pedig külpolitikai szerepének növekedésében ő is olyan jelenséget lát, amely ellen küzdeni kell, mert a tömegek befolyása zavarja a politika hatékony végrehajtását, megköti a politikusok és a kormányok kezét. „Ott, ahol a tömegek véleménye uralkodik a kormány felett – írja –, megsérül, meggyengül a hatalom valódi funkciója, ami az igazgatás paralíziséhez vezethet."[68]

Dehát vajon miben köti meg a néptömegek befolyása a kormányok kezét?

Lippmann azt igyekszik bizonyítani, hogy az ilyen befolyás megnehezíti a felvilágosult, rugalmas és árnyalt politikát, elpusztítja a diplomácia művészetét. E tekintetben sok hivatásos diplomata is egyetért vele. Harold Nicholson is hangot adott a régi szép idők iránti nosztalgiájának: „A régi diplomácia napjaiban elképzelhetetlenül vulgáris lett volna az egyszerű népre apellálni a nemzetközi politika bármely kérdésében is."[69]

Csakhogy Lippmann, Nicholson és a régi, hagyományos diplomácia más hívei óvakodtak felvetni a legfontosabb kérdést: vajon ha a kormányok és a hivatásos diplomaták szabad kezet kapnának, ha elzárnák a külpolitikát a tömegek elől, a közvélemény elől, valóban az általuk ecsetelt felvilágosult és ésszerű külpolitikát folytatnánk-e?

A *titkos diplomácia* egész története ennek az ellenkezőjét bizonyítja: a népeknek, az emberi civilizációnak semmi jót nem hozna a régi diplomáciához való visszatérés. Ebben – írásaik tanúsága szerint – még a tömegek növekvő külpolitikai befolyásának legelfogul-

[68] *W. Lippmann:* Id. mű.
[69] *H. Nicholson:* Diplomacy. London 1942.

tabb kritikusai sem kételkednek. Példa erre Martini nyugatnémet szociológus és publicista műve. Ő nem igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha a tömegek „irracionalizmusa" vagy „esztelensége" ijesztené. Más okok miatt nyugtalanítja a tömegek bekapcsolódása a külpolitikába. „A tömegek – írja – az államérdekek és a morál közötti konfliktust minden esetben az utóbbi javára szeretnék eldönteni." Például a háborút „bűnténynek" tartják, s általában véve elviselhetetlen nekik az a „rabló erkölcs", amely – Martini véleménye szerint – teljesen elfogadható a realista politika számára, s amelyhez csak „a vezetők szűk rétege" tud alkalmazkodni.[70]

Az ilyen beismerések érthetővé teszik azokat az okokat, amelyek miatt az imperialista burzsoázia valóságos katasztrófaként értékeli a néptömegek társadalmi-politikai szerepének növekedését.

A polgári teoretikusok ugyanakkor recepteket is javasolnak a néptömegek növekvő külpolitikai befolyásának leküzdéséhez.

Sok nyugati kutató nyíltan a demokratikus szabadságjogok megnyirbálását, az „erős kezű hatalom" bevezetését javasolja. Így Walter Lippmann a XVIII. század Angliájához fordul példáért, amikor is a király kívánsága szerint tanácskozhatott a parlamenttel, de teljesen szabad kezet kapott külpolitikai döntéseihez.[71] Lippmann természetesen nem kívánja vissza az „Isten kegyelméből" uralkodó királyokat: a végrehajtó hatalom további erősítését akarja elérni a választott szervek rovására.

Egy másik, a nyugati politikusokhoz címzett javaslat szerint helyes volna visszatérni a régi típusú, hagyományos „titkos" diplomáciához, megfosztva a tömegeket mindenfajta külpolitikai információtól, s ezzel csökkentve érdeklődésüket a nemzetközi élet eseményei iránt. Ezt javasolja például Huddleston: „Vissza kell térnünk a hivatásos diplomácia óvatosabb és kvalifikáltabb módszereihez. Ez a legfontosabb javaslatom. Így tehát, vissza a valódi diplomáciához."[72]

Az ilyesfajta javaslatokhoz aligha szükséges kommentár.

[70] Lásd Aussenpolitik, 1954. július.
[71] Lásd *W. Lippmann:* Id. mű.
[72] *S. Huddleston:* Id. mű.

Az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy hasonló javaslatok olyan szerzők részéről is elhangzottak, akik a burzsoá kutatásnak ha nem is a liberális, de mindenesetre a mérsékelt szárnyát képviselik. Például Theodor Sandes amerikai történész (a múltban az Egyesült Államok külügyminisztériumának munkatársa) „Propaganda a diplomácia ellen" című cikkében, amely annak idején a liberális „The Nation" című folyóiratban jelent meg, határozottan tiltakozik azellen, hogy a „diplomácia, amely egykor titkos volt, s amelyről csak suttogva lehetett beszélni, kedvelt témája lett a rádiónak, a televíziónak és a lapoknak; naponta bombáznak bennünket az egyes országok vezetőinek kezdeményezéseivel és nyilatkozataival". A szerző az ilyen diplomáciától még a „diplomácia" nevet is megtagadja: „Sok minden abból, amit ma diplomáciának tartanak, korántsem diplomácia, hanem propaganda . . . S ha nem sikerül megvédeni és megőrizni a valódi diplomácia gyakorlatát, a jövőben hiányozni fognak a soron levő problémák megoldásához nélkülözhetetlen eszközök . . . " Ezért azután követeli az Egyesült Államok kormányától: „tanúsítson kezdeményezést abban az irányban, hogy a diplomáciát különítsék el a propagandától"[73].

Az ilyesfajta nézetekben nemcsak a letűnt idők iránti nosztalgiát kell látni, amikor is a közvélemény nem zavarta a kormányzó körök külpolitikai gyakorlatát. Sandest, amennyire cikkéből meg lehet ítélni, a propagandának azok a visszaélései is aggasztják, amelyeket a diplomácia a hidegháború időszakában követett el, s amelyek nem segítették a nemzetközi ügyek rendezését, sőt ellenkezőleg, megnehezítették a rendezés puszta lehetőségét is.

Van-e ilyen probléma a valóságban? Igen is, meg nem is.

Nem lehet ugyanis azt állítani, hogy a diplomácia csakis a konfliktusok rendezésének eszköze, a propaganda pedig csakis a konfliktusok kiélezésének fegyvere. Mindkettő: különböző államok külpolitikai eszköze, s az államgépezet normális működése esetén mindkettő az illető állam külpolitikai céljainak szolgálatában áll; egyes esetekben ez lehet a nemzetközi vitás kérdések békés rendezése, más esetekben pedig a konfliktusok kiélezése.

[73] The Nation, 1959. május 30.

Sandesnek inkább az nem tetszik, hogy korunkban, egyéb tényezők mellett, *ideológiai tényezők is hatnak a külpolitikában.* Lehetséges, hogy ez nincs ínyére egyes hivatásos diplomatáknak, de aligha képzelhető el más helyzet olyan korban, amikor a nemzetközi kapcsolatok fő ellentmondása: a két társadalmi rendszer közötti ellentmondás. És vajon a múltban, a hagyományos diplomácia korszakában, amikor pedig a propaganda „elkülönült" a diplomáciától, nem volt-e elegendő olyan konfliktus, többek között véres konfliktus, amelyet a diplomácia nem tudott megakadályozni, sőt: engedelmesen szolgálta is őket?

Mindazonáltal nem lehet teljességgel visszautasítani vagy eleve alaptalannak nyilvánítani Sandes aggodalmát. Szólni fogunk még arról a bonyolult és árnyalt határvonalról, amely a két rendszer történelmileg elkerülhetetlen ideológiai harcát elválasztja a hidegháborús típusú propagandától. Az utóbbi valóban nem elkerülhetetlen, s meghatározott körülmények között nemcsak terméke, hanem egyik forrása is lehet a nemzetközi feszültségnek. Főként akkor, ha a diplomácia is az effajta propaganda szolgálatába szegődik.

Így tehát *bizonyos ellentmondás keletkezhet a hajlíthatatlan ideológiai álláspont és aközött a rugalmas megközelítési mód, azok között a kompromisszumok között, amelyek nélkül nem lehet meg a diplomácia.* Az amerikai diplomaták szemlátomást megérezték a probléma súlyosságát abban az időszakban, amikor leáldozott a hidegháború napja, amikor lehetővé, sőt szükségszerűvé vált (az Egyesült Államok helyesen értelmezett államérdekeinek szempontjából is) a nemzetközi helyzet bizonyos normalizálása, s amikor a hidegháború és a mccarthyzmus eszmei-lélektani öröksége súlyos tehertételként nehezedett a politikára.

A probléma lényege mégis az, mennyiben felel meg az ideológia és az ideológiai harc a realitások követelményeinek, mennyire áll összhangban az ország, a nép igazi érdekeivel.

Arról a kérdésről szólva, vajon szolgálhatja-e a bizonyos ideológiai funkciókat is magára vállaló diplomácia a béke ügyét, ismét érintenünk kell az *új* (nyílt) és a *hagyományos* (titkos) diplomácia előnyeiről, illetve hátrányairól kibontakozott vitát.

Nyílt diplomácián olyan ország diplomáciáját értjük, amelynek nincs szüksége arra, hogy titokban tartsa külpolitikai érdekeit és céljait, amely nyíltan meghirdetheti és védelmezheti ezeket az érdekeket és célokat valamennyi nép előtt. Ez a diplomácia feltétlenül felhasználhatja és fel is használja a hatékony külpolitika valamennyi eszközét, beleértve a bizalmas megállapodásokat, a diplomáciai tapogatózást, a bizalmas átiratokat és megbeszéléseket. De ez a fajta diplomácia új módszereket is alkalmaz, amelyek kizárják a népek háta mögötti megegyezések bármiféle lehetőségét. Éppen *ez jellemzi a szocialista külpolitikát és diplomáciát.*

Ebben a megvilágításban különösnek tűnik Sandesnek az az állítása, miszerint az „orosz stílusú" diplomácia „a konfliktusok kiszélesítésének, nem pedig a nézetkülönbségek kibékítésének" eszköze. Ezt az állítást ő maga sem tudja valamelyest is meggyőző példákkal igazolni.

Jegyezzük meg, hogy nyugaton manapság nyílt diplomáciának neveznek minden olyasfajta diplomáciát, amelyben jelentős a szerepük a propagandaelemeknek. Ebbe a kategóriába azonban beletartozik a kifejezetten imperialista propaganda is. A diplomácia ilyen „nyilvánossága" kényszerűség a burzsoá hatalmak részére, olyan kényszerűség, amelyet a nemzetközi kapcsolatok jellegének megváltozása, a tömegek megnövekedett külpolitikai befolyása, az új, szocialista diplomácia jelenléte diktál. Ez azonban nem nyílt diplomácia, inkább a hagyományos, titkos diplomácia új formája. Az imperializmus *sohasem mondott le a titkos diplomáciáról.*

Mindamellett maga az a tény, hogy az imperialistáknak külpolitikájukhoz meg kell nyerniük a közvéleményt, pozitív jelenség, amely *akadályokat állít az agresszió, a háború útjába.* Új mozzanat ez a politikában, amelyet joggal értékelhetünk a néptömegek, a munkásosztály, a szocializmus vívmányaként. Ezen a történelmi talajon re-

ménytelen utópia a hagyományos diplomáciához, a közvélemény kiiktatásához való visszatérés gondolata.

Úgy tűnik, ebben a tekintetben nincs illúziója a legtöbb polgári kutatónak sem. S ebből indul ki az imperialista országok hivatalos politikája is. Ez a politika megpróbál alkalmazkodni az új körülményekhez, megpróbálja, ha nem is megnyerni, de legalább *semlegesíteni* a néptömegeket. A *közvéleményért vívott harc elválaszthatatlan része lett a külpolitikai erőfeszítéseknek.*

A Mansfield–Sprague-bizottságnak az Egyesült Államok elnöke számára készített, már idézett jelentése például konstatálja azt a tényt, hogy korszakunkban „a formális és hagyományos diplomácia, amelynek főként kormányközi jellege van, gyakran korlátozott szerepet játszik. Ez azt jelenti, hogy diplomáciánknak mindinkább figyelembe kell vennie az összes országok közvéleményét... s nagyobb súlyt kell helyeznie erre a tényezőre a konferenciákon és megbeszéléseken, a külügyi káderek megválogatásában és felkészítésében, valamint a külföldi látogatókkal való bánásmódban." A jelentés az alábbi következtetésre jut: „A bizottság véleménye szerint a világközvéleményre teljességgel tekintettel kell lenni a politika kidolgozásánál, valamint a külföldi országokra vonatkozó diplomáciai, gazdasági és katonai programok összeállításánál."[74]

Az ilyen megközelítési mód egyre elfogadottabbá válik az utóbbi években. Nemigen találhatunk olyan, többé-kevésbé komoly művet, amely ne ezt az álláspontot foglalná el.

E témát elég bőven tárgyalják különféle volt amerikai követek emlékiratai is. Chester Bowles például ezt írja: „A követ feladata viszonylag egyszerű volt: a legmagasabb szinten képviselni kormánya politikáját... Ma az a feladata, hogy megnyerje a népet."[75]

Ugyanakkor azt is mindinkább elismerik, hogy – nem szólva a két rendszer ideológiai harcának legnagyobb problémáiról – a „napi" külpolitika is elképzelhetetlen ma már a közvélemény támogatásának megszerzése nélkül. Nagy figyelmet szentelt ennek a problémának E. Fischer-Baling nyugatnémet professzor „A külpolitika

[74] The Department of State Bulletin, 1961. február 6.

[75] *Ch. Bowles:* Ambassador's Report. New York 1954.

elmélete"[76] című könyvében. Véleménye szerint „minden eszköz latba vetésével" meg kell győzni a közvéleményt arról, hogy „a kormány politikája szolgálja leginkább a közjót". Hasonló nézeteket fejteget K. Thompson amerikai szociológus, aki a külpolitika „morális megalapozását" tartja a legfontosabb feladatnak: enélkül nem lehet kivívni a tömegek támogatását. „Amerika és a külvilág kapcsolatainak napirenden levő problémái közül egy sem nehezebb, halaszthatatlanabb és végső soron döntőbb, mint a külpolitika morális megalapozása."[77]

A néptömegek külpolitikai befolyásának növekedése megállíthatatlan folyamat. Az imperialista burzsoázia, amely mindinkább felismeri ezt az igazságot, megpróbál alkalmazkodni e folyamathoz.

[76] *E. Fischer–Baling:* Theorie der auswärtigen Politik. Köln 1960.
[77] *K. Thompson:* Political Realism and the Crisis of World Politics.

II. FEJEZET

A polgári ideológia válsága

A kapitalista rendszer általános válsága kifejeződött a polgári ideológia mélyülő válságában is, amely a külpolitikai kapcsolatok területén is mindinkább gyengíti az imperializmus állásait.

„Az új történelmi korszak – hangsúlyozza az SZKP programja – meghozta a proletariátus forradalmi világnézetének teljes diadalát. A marxizmus–leninizmus meghódította a haladó emberiség elméjét.

A burzsoá tanok és iskolák nem álltak ki a történelmi próbát. Nem tudtak és nem tudnak tudományos választ adni az élet által felvetett kérdésekre. A burzsoázia ma már képtelen olyan eszményeket meghirdetni, amelyek magukkal ragadják a néptömegeket. A tőkésországokban egyre többen szakítanak a burzsoá világszemlélettel. A burzsoá ideológia súlyos válsággal küszködik."[1]

A polgári ideológia válságának a ténye természetesen nem jelenti azt, mintha elavult volna Marxnak az az ismert tétele, amely szerint az uralkodó osztály ideológiája a társadalom uralkodó ideológiája. Ma is *a monopolista burzsoázia eszméi dominálnak a tőkés társadalomban.* De ezeknek az eszméknek a tömegbefolyása *gyengül,* a szellemi uralom magatartása mind nagyobb erőfeszítéseket követel a hatalmon levő burzsoáziától.

A polgári ideológia válságának mély belső okai vannak; a legfontosabb az, hogy a burzsoázia reakciós osztállyá változott. Ilyen körülmények között a lakosság többségének érdekei és vágyai ellentétbe kerülnek a kapitalista társadalom uralkodó eszméivel és nézeteivel.

[1] Az SZKP XXII. kongresszusa. Budapest 1962. 753. old.

Az eszmék világa ilyen vagy amolyan formában mindig összefügg a dolgok világával: az objektív valósággal. Ebben kell keresni annak a mélyreható ellentmondásnak a forrását, amely az ideológiai harc területén meghatározza a modern burzsoázia helyzetét. Egyrészről a burzsoázia még sohasem érezte ennyire szükségét a tömegek fölötti szellemi uralom megbízható eszközeinek – olyasfajta eszméknek, amelyek biztosíthatnák számára a dolgozó tömegek támogatását. Másrészről a burzsoá ideológia magán viseli a dekadencia bélyegét, s mind kevésbé alkalmas az emberek megnyerésére.

A mai polgári ideológia válsága különféle formákban fejeződik ki. Az egyik ilyen megnyilvánulási forma az a növekvő *történelmi pesszimizmus*, amely a reakciós, önmagát túlélt, perspektíváitól megfosztott osztály társadalmi helyzetét tükrözi. A modern polgári ideológiának a jövőre vonatkozó elképzeléseit kilátástalan pesszimizmus, a pusztulás előérzete, apokaliptikus hangulatok hatják át.

Ezt tükrözi a modern polgári történetfilozófia is, amely azt vallja, hogy minden civilizáció pusztulásra ítéltetett, s a társadalom minduntalan fejlődésének kiindulópontjához érkezik vissza.

A burzsoázia történelemszemléletének ez a változása ma általánosan elismert tény. Hadd idézzük itt Carr angol történészprofesszort, aki elég alaposan feltárta a nyugati történetfilozófia pesszimizmusának okait. Ezt írja: „A XIX. században az angol történészek szinte kivétel nélkül fejlődésként értelmezték a történelmet. Olyan társadalom ideológiáját fejezték ki, amely elég gyors fejlődés stádiumában volt. A történelemnek mindaddig értelme volt az angol történészek szemében, amíg úgy találták, hogy az a nekünk kedvező irányban fejlődik. Amikor a történelem más irányban kezdett fejlődni, a történelem értelmébe vetett hit eretnekséggé változott. Az első világháború után A. Toynbee kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy a történelem fejlődéséről alkotott lineáris elképzelést ciklikus ábrával váltsa fel; a hanyatló társadalom jellemző ideológiája ez. Toynbee kudarca után az angol történészek többsége megelégedett azzal, hogy tehetetlenül széttárja karját és kijelentse: a történelem-

nek általában semmiféle értelme sincs." Carr a továbbiakban megjegyzi: „Azt mondják, hogy I. Miklós cár parancsot adott ki, amelyben betiltotta a »haladás« szót. A filozófusok és a történészek ma Nyugat-Európában, sőt az Egyesült Államokban is, utólag csatlakoznak hozzá."[2]

A modern kapitalizmus egész szellemi életét mély eszmei válság jellemzi. A burzsoázia eszméi és elméletei egyre kevésbé szolgálják a reális valóság megismerését, a társadalmi fejlődés időszerű problémáinak vizsgálatát. A filozófia területén ez abban jut kifejezésre, hogy az áramlatok és az iskolák rikító tarkaságában is az idealizmus és az irrealizmus különféle változataié az uralkodó szerep, az árnyalt, tudományos mezbe burkolt nézetektől egészen a nyíltan misztikus, vallásos ideológiákig.

Az ésszerűség és a tudományos ismeretek elleni föllépés politikai értelmét elemezve Madged, a New York City College előadója, ezt írta: „A filozófia célja az igazság keresése; a társadalom célja az önvédelem", s ez utóbbiból az következik, hogy az igazság keresésének bizonyos határokat kell szabni. „A társadalom, önfenntartása érdekében úgy érezheti – s talán joggal –, hogy korlátoznia kell a tudásvágyat, amennyiben az ilyen törvény, bár általános emberi értelemben a legfelsőbb cél, a politikai perspektívák szempontjából csaknem mindig tartalmaz felforgató elemeket." Ebből kiindulva Madged a politikai filozófia három feladatát fogalmazza meg. Először is, „lojalitásra nevelni" (kézbe kell venni a fiatalságot – írja –, még mielőtt intellektuálisan beérne és kritikai érzéke kifejlődne, s meg kell tanítani rá, kivel legyen lojális); másodszor, „kinevelni az elitet", azaz „fölkészíteni az igazgatásra" azokat, akikre az uralkodó osztály rábízza a társadalmi ügyek intézését; s harmadszor, „hozzáértésre nevelni" ezt az elitet, azaz segítséget nyújtani maguknak a kiválasztottaknak, hogy elsajátítsák az igazgatás művészetét és tudományát.[3]

Jellemző, hogyan értékelte át a polgári ideológia az emberről, az ember természetéről alkotott nézeteit. Széles körben elterjedtek az

[2] *E. Carr:* What Is History. London 1962.
[3] The Journal of Philosophy, 1955. 2. sz.

olyasfajta eszmék és elméletek, amelyek szerint az emberi természet az alantas, állati ösztönök gyűjtőmedencéje. Ezzel próbálják megindokolni a burzsoá ideológusok az imperializmusnak a politikai reakció felé tett fordulatát. Azt állítják, hogy a tömegeket cselekedeteikben romboló ösztönök vezérlik, s így a politikai hatalom feladata az ember „féken tartása", a tömegek „manipulálása". „Ne próbáljuk meggyőzni önmagunkat arról, hogy lehetséges a tömegek felvilágosítása; ez belső ellentmondás – írja G. Marcel francia egzisztencialista. – Csak egyes individuumokat, vagy helyesebben, személyiségeket lehet felvilágosítani. Ezenkívül csak a dresszírozásnak van helye."[4]

A modern burzsoázia nemegyszer „tudományos módszerekkel" próbálja álcázni társadalmi-politikai eszméinek válságát és sivárságát. De nyilvánvaló tény, hogy a polgári szociológia rendszerint eltávolodik a társadalmi élet valóságos problémáitól, s olyan kérdéseket tanulmányoz, amelyek nagyon messze állnak a társadalom átalakításának létfontosságú feladataitól. Rendkívül jellemző fejlődésen ment át ebben a tekintetben a polgári társadalom-felfogás. A fiatal polgárság éles társadalomkritikát gyakorolt és a forradalmi változások szükségességét hangoztatta, olyan eszméket írt zászlajára, mint a népszuverenitás, az ember elidegeníthetetlen szabadságjogai. A polgári demokratikus forradalmak győzelme után sajátos reformizmus kezdte jellemezni a polgári szociológiát. A fennálló rendszer „tökéletesítésére" készített reformtervek azt a célt szolgálták, hogy végül is diadalra juttassák a polgári forradalmak eszményeit.

Ma azonban még ez a Herbert Spencertől és Auguste Comte-tól származó hagyomány is elfajul. A modern polgári szociológiában igen elterjedt a *reakciós politika nyílt apologetikája* (fajelméletek, geopolitika, neomalthusianizmus stb.). E változásokat jellemezte Mills amerikai szociológus, amikor ezt írta: „A szociológia elvesztette reformátori jellegét; a részletproblémák és az elszigetelt oksági kapcsolatok vizsgálata konzervatív irányba térítette, s így jól felhasználható a korporációk, a hadseregek és az államok számára."[5]

Az eszmei válság nemcsak a modern polgárság filozófiájában, szo-

[4] *G. Marcel:* Id. mű.

[5] *W. Mills:* The Sociological Imagination. New York 1959.

ciológiájában, társadalom-felfogásában fejeződik ki, hanem kultúrájában is. A dekadencia, az alantas ösztönök és magatartásformák dicsőítése, az erőszak és az erkölcstelenség kultusza elválaszthatatlan kísérő jelenségei a modern polgári társadalom „kulturális" életének. Igaz, a kép nemcsak ezekből a torz jelenségekből áll, a lakosság nagy rétegei növekvő érdeklődéssel fordulnak a valódi kultúra és művészet felé. De egyszersmind az „ösztöniparosok" is tenyésznek. A lélekmérgezés óriási arányokat ölt.

A modern burzsoázia ideológiája sok bizonyságát adja a kapitalizmus gyógyíthatatlan betegségének. A kapitalizmus fél a jövőtől, fél a valóságtól, fél az értelemtől, fél az embertől.

Az imperializmus „bizalmi válsága"

Politikai értelemben az imperialista burzsoázia eszmei válságának legfőbb megnyilvánulása *az emberiségnek a kapitalizmussal, a kapitalista gazdasági és társadalmi-politikai intézményekkel, eszményekkel szemben tanúsított növekvő bizalmatlansága.* E krízis legnyilvánvalóbb bizonyítéka az a tény, hogy az emberiség jelentős része már szakított a kapitalizmussal, és a szocialista rendszerrel kötötte össze sorsát. De vannak egyéb tanulságok is.

A két rendszer nagy versengésében, mialatt a szocializmus egyre jobban bebizonyítja történelmi fölényét, a kapitalizmus mind nagyobb mértékben kompromittálódik. E rendszer elvesztette vonzerejét azoknak a népeknek a szemében, amelyek levetették a gyarmatosítás jármát vagy harcolnak nemzeti felszabadulásukért. E népek, amelyek meg kell hogy válasszák további fejlődésük útját, már nem a kapitalizmust tekintik társadalmi mintaképüknek. Mindinkább kibontakozik a kapitalizmus „bizalmi válsága" magukban az imperialista államokban is. Ennek egyik igen pregnáns megnyilvánulása – a munkásmozgalom aktivizálódása mellett – az ifjúságnak az egész tőkés világra kiterjedő lázongása, mozgolódása.

Még a „klasszikus" polgári országokban is arra kényszerül a kapitalizmus, hogy elrejtse igazi arcát, s álruhába öltözzék.

Ez az igazi lényege annak a vitának, amely már hosszú évek óta

folyik a kapitalista rendszer ún. *identifikációjáról.* Jól rátapintott a vita lényegére McLellan, Peruban működő amerikai misszionárius 1962 őszén közvetített televízió-interjújában, amely nagy botrányt váltott ki annak idején. „Valamiféle furfangos fickó a Madison Avenue-ről – jelentette ki a lelkipásztor – jobb szót is kitalálhatott volna a kapitalizmus számára, mert ez a szó beszennyeződött az egész világon."[6]

S nemcsak e jámbor misszionárius vélekedik így. A néhai Robert Kennedy szenátor „Igaz barátok és derék ellenségek" című könyvében, amelyben ázsiai és európai körutazásának tapasztalatait összegezte, szintén arra a megállapításra jutott, hogy a kapitalizmus, minden amerikai propaganda és gazdasági segítség ellenére, „szenyszes szó" lett a népek szemében.[7]

Más polgári politikusok és teoretikusok sem titkolják aggodalmukat e probléma láttán. Különösen aggasztja őket az a körülmény, hogy a kapitalizmus kompromittálódásával párhuzamosan növekszik a szocializmus és a kommunizmus tekintélye, s ezek a kifejezések egyre kevésbé alkalmasak arra, hogy bárkit is ijesztgethessenek velük. Íme, mit ír erről például Strausz-Hupé, Kintner és Possony: „Ha a Szovjet meg tudja győzni a föld lakosságának nagy részét arról, hogy a szovjet–amerikai konfliktus elsősorban a két gazdasági rendszer, a szocialista közösség és a tőkés kizsákmányolás harcát jelenti, akkor még bonyolultabbá válik az ideológiai harc területén ránk váró feladat, amennyiben a fejlődő körzetekben rendszerint bizonyos mértékben szocializmust és állami tervezést vezetnek be. A szabad vállalkozás társadalmának elterjedt koncepcióját a föld számos körzetében azonosítják az Egyesült Államok rendszerével, s ez nem toboroz magának sok hívet Ázsiában, Afrikában s Latin-Amerika jelentékeny részében sem."[8]

Talán még ennél is kategorikusabban fogalmazza meg ezt a gondolatot Joyce. „A legnagyobb szolgálat, amit a kommunizmusnak tehetünk – írja – az, hogy a kapitalizmust propagáljuk . . . A második szolgálat, amit a kommunizmusnak tehetünk az, ha híveit

[6] *W. Joyce:* Id. mű.
[7] *R. Kennedy:* Just Friends and Brave Enemies. New York 1962.
[8] *R. Strausz-Hupé, W. Kintner, S. Possony:* Id. mű.

kommunistáknak tituláljuk. Lehet, hogy a kommunizmus szó számunkra szitok... A kommunisták azonban olyan gazdasági rendszerként mutatják be, amely politikai eszközök segítségével gyorsan megvalósítható."[9]

Nyugaton köztudomásúlag nem kevés erőfeszítést tettek avégett, hogy megoldják az „identifikáció" problémáját. (A legismertebbek ezek közül a kísérletek közül a konvergencia-elmélet, a „jóléti társadalom" teóriája stb.) A dolog azonban nagyon is nehéznek bizonyult. Ez kiderül Monsen amerikai közgazdász „A modern amerikai kapitalizmus ideológiája és problémái" című könyvéből, amelyben megpróbálja összegezni ezeket a kísérleteket. (Elemzi többek között a „vezetők társadalmának" elméletét, az „egyensúlyba kerülő erők" Galbraith-féle koncepcióját, a „népi kapitalizmust" stb.) Az analízis eredményeként arra a következtetésre jut, hogy „a modern amerikai kapitalizmus általános ideológiájának kialakítására tett kísérletek, amelyek legalábbis a többség nézeteit kifejeznék... öngyilkossággá válhatnak."[10]

S itt korántsem arról van szó, mintha a polgári teoretikusok nem volnának eléggé találékonyak, hanem arról, hogy a kapitalista rendszer sok alapvető intézménye is kompromittálódott.

Rég elmúlt az az idő, amikor a kapitalizmus ideológusai egyhangúlag dicsőíthették a termelési eszközök magántulajdonát, a polgári rendszer legfontosabb elvét. Ma már sokan kénytelenek elismerni, ha nem is a tényleges, de legalábbis a formális társadalmasítást, s ez számos országban államosításokkal járt. Legalább szavakban be kellett látniuk, hogy a tulajdonnak kevesek kezében történő összpontosítása a társadalom érdekeit fenyegeti, s ennek a véleményüknek itt-ott kénytelenek voltak a törvényhozásban is hangot adni. Természetesen érthető, hogy mindez egyáltalán nem változtatja meg a kapitalista gazdasági rendszer jellegét, s rendszerint a tőkés tulajdonnak csak a formáját, s nem a lényegét érinti. Mégis tény, hogy a kapitalizmus ma már egyre nehezebben védelmezheti nyíltan pozícióit.

[9] *W. Joyce:* Id. mű.

[10] Idézve Pravda, 1963. október 23.

Ugyanezt mondhatjuk a szabad vállalkozás elvéről és ikertestvéréről, a burzsoá individualizmusról. Az „egészséges" természetes kiválasztódásról, az olyan rendszer előnyeiről, amelyben mindenkinek csak önmagára van gondja, ma mind kevesebben beszélnek. Ehelyett divatba jött a „jóléti társadalom". Ez a társadalom – állítják a burzsoázia ideológusai – mindenkiről gondoskodik, s az élet új és új területeinek a „szocializálását" emlegetik.

A gyarmatosítás nyílt dicsőítése ma teljességgel lehetetlen. Lehetetlen azért, mert nagy kárt okozna az imperialista országoknak a nemzetközi küzdőtéren, s mert magukban a volt anyaországokban is egyre kevesebben hisznek a „fehér ember missziójában", a gyarmati rendszer „áldásaiban". Vietnam és Algéria, Kongó és Szuez, a Dominikai Köztársaság és Kuba példája nyilvánvalóvá tette, hogy a gyarmati háborúk nem hoznak mást a tömegeknek, mint véráldozatot, az adók emelkedését, a politikai reakció erősödését.

Korunkban lehetetlen védelmezni a kapitalizmus olyan kalsszikus velejáróját, mint amilyen a háború. A burzsoázia természetesen azelőtt sem mondta meg a háborúról az igazságot – a „nemzeti érdekek" védelmére, a „szabadság" védelmére hivatkozott. De azelőtt ilyesfajta jelszavakkal operálva viszonylag könnyen elfogadtatta a tömegekkel a háborút, s a soviniszta szenvedélyek felszításával áldozatkészségükre is apellálhatott. Igaz, ma is akadnak olyan elvakult militaristák, akik nyíltan dicsőítik a háborút, de az ilyen ideológiai „platform" – s ez a jellemző – egyetlen imperialista országban sem válhat hivatalos állásponttá. Még a legagresszívabb uralkodó körök is arra kényszerülnek, hogy békeszeretetüket hangoztassák. Nem is lehet ez másként olyan korszakban, amikor a dolgozók a háború és a béke kérdésében elfoglalt álláspont alapján alkotnak ítéletet az egész társadalmi rendszerről.

Természetesen a kapitalista rendszer nem marad változatlan. Alapvető kizsákmányoló, elnyomó intézményeinek megóvása érdekében sok területen *alkalmazkodni kénytelen az új realitásokhoz.* Ez fejeződik ki azokban az engedményekben, amelyek két-három évtizede még elképzelhetetlenek lettek volna, s amelyek különféle területeket ölelnek fel: a gazdasági életet, a társadalmi és a politikai viszonyokat, a gyarmatokkal szemben tanúsított magatartást, a bel-

és a külpolitikát stb. De bármilyen jelentékenyeknek tűnnek is ezek az engedmények, csak a kapitalizmus elvakult híveiben kelthetnek olyan illúziót, hogy a rendszer megváltoztatta természetét, s „belenő" a szocializmusba. Sem az engedmények, sem a polgári ideológusok által kitalált új címkék nem változtatnak a lényegen: a kapitalizmus továbbra is kizsákmányoló rendszer marad.

A kapitalizmus általános válságának korszakában *megváltoznak a burzsoá ideológia funkciói.* Míg korábban az volt a fő feladata, hogy megindokolja a kapitalizmus intézményeinek létjogosultságát, s biztosítsa a tömegek támogatását, addig ma előtérbe került az a funkciója, hogy *álcázza a fennálló rendszer valódi lényegét, társadalmi természetét,* „bebizonyítsa", hogy a kapitalizmus voltaképpen nem is kapitalizmus . . .

Ezzel meg is határoztuk a modern burzsoázia ideológiai kiindulópontjának gyöngeségét. A polgári ideológusokra lényegében az a mindmáig megoldatlan feladat vár, hogy egyidejűleg védelmezzék és tagadják a kapitalizmust, eszményeit és intézményeit. E vállalkozás megoldhatatlan konfliktust szül az ideológia és a valóság között. S az ilyesfajta párviadalokból rendszerint a valóság kerül ki győztesként. Az ideológia elveszíti kapcsolatát a realitásokkal, szétesik, elveszíti a tömegekre gyakorolt tartós befolyását.

Pontosan ez történik ma az imperializmus ideológiájával, s ezt – nem csekély aggodalommal – elismerik egyes polgári teoretikusok és politikusok is. „Az ideológia, amely valaha út volt a cselekvéshez, ma zsákutca" – írja például D. Bell „Az ideológia vége" című könyvében[11] (már maga a cím is sokatmondó). R. Steel hasonló következtetésre jut: „Mi vagyunk az utolsó ideológusok. Korunk a haldokló ideológiák és a kivénhedt jelszavak kora."[12]

Az imperializmus ideológiai feladatai olyannyira bonyolultakká és teljesíthetetlenekké válnak, hogy mind sűrűbben hangzanak el felhívások a társadalmi élet általános „dezideologizálására". E felhívások mögött sok polgári teoretikusnak, közéleti embernek az a fölismerése rejlik, hogy mind nehezebb olyan egységes és át-

[11] *D. Bell:* The End of Ideology. Glencoe (Illinois) 1960.
[12] *R. Steel:* Pax Americana. New York 1967.

fogó ideológiát alkotni, amely megállná a helyét a kommunizmus eszméivel szemben. Ezzel magyarázható az a törekvésük is, hogy elkerüljék a két ideológia közvetlen összeütközését. Ezért terjesztik a mai nyugati ideológia „különleges" jellegéről szőtt mítoszt, mármint hogy ez az ideológia „demokratikus", felöleli a vélemények és érdekek egész sokrétűségét, ezért nem is adhat egységes választ a történelem fölvetette kérdésekre, nem alkothat olyan egységes világszemléletet, amelyet szembe lehetne szegezni a kommunista eszmékkel. Ezt a véleményt vallja többek között az ifjabb Arthur Schlesinger amerikai történész, Kennedy elnök egykori tanácsadója. Egyik cikkében azt erősítgeti, hogy az egységes ideológia nem a valóság tükörképe, hanem csupán „a realitás absztrakciója" – a valóság helyett.[13]

Hasonló nézeteket vall J. Bunzel, az „Antipolitika Amerikában" című könyv szerzője, aki a politika „dezideologizálása" mellett száll síkra. Az ideológia ugyanis szerinte „eltorzítja a politikai valóság érzékelését", mivel „az ideológia egyértelműsége homlokegyenest ellentmond a demokratikus politikai folyamat határozatlanságának. Ott, ahol minden elkerülhetetlen és determinált, nem marad hely a szabadság számára"[14]. Az amerikai politika ismert Kelet-Európa-szakértője, Z. Brzezinski, bizonyos gyakorlati következtetéseket is levon. Azon az alapon, hogy Amerika hagyományosan „pragmatikus, az ideológia bilincseitől mentes társadalom volt", óva int attól, hogy az Egyesült Államok „az elkésett ideológusok szerepében lépjen föl"[15].

Edward Marrow, az USIA egykori igazgatója, az alábbi figyelemre méltó kommentárt fűzte az elnök egyik üzenetéhez: „Országunk ideológiája többrétű. A demokrácia nem egyszerű, hanem bonyolult jelenség. Megengedjük, sőt ösztönözzük az ellenvéleményt. Megkülönböztető jellemvonásunk: a változatosság. Nemzeti hitvallásunk, hogy ne legyen *egy* meggyőződés, *egy* magyarázat, *egy* vezetés, *egy* dogma. A mi igazi dogmánk, hogy ne legyen semmiféle dogma."[16]

[13] Panorama, 1963. május 27.

[14] *J. Bunzel:* Anti-Politics in America. New York 1967.

[15] *Z. Brzezinski:* The Implications of Change for United States Foreign Policy. Washington 1967.

[16] The New York Times, 1963. szeptember 8.

Sajátos kísérletek ezek arra, hogy mintegy erénynek tüntessék föl a modern kapitalizmus fundamentális eszmei gyöngeségét. Sokszor azonban maguk a polgári teoretikusok is kénytelenek másutt keresni a Nyugat ideológiai gyöngeségének, az egységes ideológia hiányának az okát, s nem a „demokráciában" vagy a „szellemi szabadságban". „Azt mondják, nincs saját, amerikai ideológiánk – írja például F. Johnson. – A vád igazságos. Nincs ideológiánk, mert nemigen hiszünk már azokban az alapelvekben, amelyek nagy nemzetté tettek bennünket. Mint nép, kineveltük magunkban az individualizmus és a nem teljesértékűség kollektív komplexumát. Szégyenkezünk önmagunk miatt."[17]

Ami azt a próbálkozást illeti, hogy az ideológiát azonosítsák a dogmával, a mi álláspontunk szerint *az egységes ideológia* egyáltalán *nem föltételezi a dogmatizmust,* a világnézet megcsontosodását. *Az ideológia olyan eszmék rendszere, amelyek kifejezik az egyes osztályok világfelfogását, a társadalom céljaira és feladataira vonatkozó felfogását.* Magától értetődik, hogy a modern kapitalizmusnak is megvan a maga ilyesfajta – ha nem is egységesen kidolgozott és általánosan elismert – koncepciója. A kapitalizmus ideológusai közül azonban már sokan megértették, hogy a burzsoázia nem léphet fel nyíltan, az egész társadalom szeme láttára a maga valódi platformjával, a maga valódi meggyőződésével. Innen származik az ideológia „sokrétűsége", azaz a különféle problémák propagandisztikus megközelítési módja, a jelenségeknek a társadalmi fejlődés egészéből való kiragadása. Nagy gyengesége ez a mai burzsoá ideológiának, kiváltképpen, ha figyelembe vesszük, hogy olyan ellenféllel áll szemben, mint a tudományos kommunizmus.

Ezzel összefüggésben idézhetjük S. Padover amerikai szerzőt, aki a második világháború éveiben a lélektani hadviselési hivatal munkatársa volt az európai hadszíntéren. Padover az Egyesült Államok sok politikai kudarcát annak a rovására írja, hogy az amerikai politika „nagyrészt negatív volt: a kommunizmus *ellen,* a szovjetizmus *ellen,* a diktatúra *ellen* irányult". De mi *mellett* volt? Ez a kérdés – folytatja a szerző – válasz nélkül marad, mert az Egyesült Államok

[17] *F. Johnson:* No Substitute for Victory. Chicago 1962.

nem adott a világnak „lelkesítő eszményt vagy pozitív társadalmi programot, azaz éppen azzal maradt adós, ami az ideológia feladata . . . Az pedig axióma, hogy semmivel nem győzhetünk valami ellen. Ez az oka annak, hogy lélektani hadviselésünk, ugyanúgy mint külpolitikánk, amelyet követ, intellektuálisan és szellemileg sivár. S ilyen is marad, ha az Egyesült Államok nem alakítja ki pozitív akcióprogramját, eszményét, amely körül tömöríthetné az embereket."[18]

Sok-sok hasonló beismerést idézhetnénk. S nemcsak beismerést. Mind több konkrét javaslat hangzik el olyan ideológia „létrehozására", amely szilárdabb pozíciókat biztosíthatna az imperializmusnak az emberek megnyeréséért vívott harcban. Ilyen felhívással fordult az amerikai ideológusokhoz Robert Kennedy. M. Dyer ismert amerikai propagandaszakértő egyenesen azt követelte a filozófusoktól, hogy „alakítsanak ki olyan ideológiát, amelyet szembe lehetne szegezni a kommunizmussal"[19]. O'Hara amerikai szenátor „a demokrácia klasszikusainak" műveiben vélte fölfedezni ezt az ideológiát, s javaslatot tett e művek széles körű külföldi terjesztésére, föltételezve, hogy ez majd segít leküzdeni a „szabad világ" legfőbb gyöngeségét, mégpedig azt, hogy „nem volt semmiféle általános politikai doktrínája"[20]. A jobboldali szocialista francia Susanne Labin, egyébként hírhedt antikommunista, nem kevesebbet követel, mint „az ideológiai ellenállás intézményének" létrehozását.[21]

Mindezt figyelembe véve aligha hihető, hogy az egységes és meggyőző ideológia hiánya a Nyugatnak valamiféle „erénye" volna. Az imperializmus nem térhet ki az ideológiák egybevetése és ütközése elől. Ebben egyébként maguk a burzsoá vezetők sem igen hisznek. Erőfeszítéseik arra irányulnak, hogy valamiképpen betömjék ideológiájuk tátongó réseit, s használható fegyvert kovácsoljanak az emberek megnyeréséért folyó világméretű harcban.

[18] Propaganda and International Relations. U. Whitaker kiadása. San Francisco 1962.

[19] *M. Dyer:* The Weapon on the Wall. Baltimore 1959.

[20] Congressional Record, 106. köt. 1960. augusztus 31.

[21] *S. Labin:* The Unrelenting War. New York 1960.

Az amerikai Monsen professzor, akit már idéztünk, találóan *export-ideológiának* nevezte az Egyesült Államok speciális külpolitikai propagandaeszméit és -teóriáit. A polgári társadalom szellemi életét azelőtt is kirívó képmutatás jellemezte. De sohasem mutatkozott ekkora szakadék a hatalmon levő osztály valódi ideológiája, igazi törekvései és aközött az *álideológia* között, amelyet hivatalos doktrínaként kínálnak fel „az utca emberének".

A monopóliumok érdekei a kizsákmányolás és a politikai elnyomás fokozását, a demokrácia korlátozását diktálják. Ezek az érdekek természetesen kifejeződnek az uralkodó osztály eszméiben is. Ezek az eszmék azonban „belső használatra" alkalmatlanná válnak. A burzsoázia érdekei ugyanis a korábbinál is élesebben eltérnek a kapitalista társadalom többi osztályának és társadalmi rétegének érdekeitől. S megerősödött eszmei pozícióiban a burzsoázia legfőbb ellenfele: a munkásosztály, a világszocializmus.

Ezt korántsem úgy kell értelmezni, hogy a polgári társadalomban, a tőkésországokban, a lakosság többségét már sikerült megnyerni a marxista–leninista eszméknek. Arról van szó, hogy a szocialista eszmék erős gyökereket eresztettek a társadalomban, megragadják a tömegeket, s hozzásegítik őket ahhoz, hogy mindinkább felismerjék valódi érdekeiket. Ezeknek az eszméknek a hatására a tömegek ráeszmélnek, mennyire természetellenes az az állapot, amikor az egész gazdasági hatalom egy maroknyi monopólium kezében összpontosul, kezdik belátni azt az igazságot, hogy a háború és a béke kérdésében nem dönthet egyedül az uralkodó osztály. S ez igen nagy mértékben köszönhető a kommunista ideológiának, a szocialista országok befolyásának, példamutatásuk erejének.

A társadalmi tudatnak ezek a visszavonhatatlan változásai alkalmatlanná teszik az imperialista burzsoázia eszméit az emberek megnyeréséért, a tömegekért vívott harcra. Ez az alapja annak a próbálkozásnak, hogy „export-ideológiát" hozzanak létre, s így áll elő az a különös helyzet, hogy *az imperializmus a világméretű eszmei harcban kénytelen idegen zászlók alatt, olyan jelszavakkal operálni,*

amelyeket osztályellenfeleitől vagy polgári demokratikus elődeitől vett át.

Természetesen mindenképpen óvakodnunk kell attól, hogy vulgarizáljuk a tőkés társadalomban kibontakozó bonyolult ideológiai folyamatokat. Sok olyan eszme van, amelyik bár nem marxista–leninista, mégis többé-kevésbé demokratikus tartalmú. A modern burzsoázia ideológiájáról szólva az imperializmus ideológiájára gondolunk, a tőkés társadalom monopolista felső rétegének ideológiájára, de korántsem az eszméknek arra a bonyolult komplexumára, amely meghatározza a polgári társadalom rendkívül tarka szellemi életét. Nemcsak arról van itt szó, hogy a tőkésországok dolgozói körében népszerűbbé válik a szocialista ideológia. Szem előtt kell tartani, hogy a szocialista eszmék elsajátítása nem megy máról holnapra; bonyolult és gyakran ellentmondásos folyamat ez. Nem egyszerű dolog a polgári nézetek, előítéletek leküzdése.

Az államonopolista kapitalizmus viszonyai között a monopolista vezető réteg ellentéte a munkásosztályon kívül kiéleződik az összes többi osztállyal és társadalmi réteggel is, beleértve az értelmiség alapvető részét, a városi kispolgárságot stb. Többségükben ezek az osztályok és rétegek, objektív érdekeik alapján, a munkásosztály szövetségeseivé válnak. De szubjektíve ezeket az érdekeket igen gyakran késve ismerik föl. Így azután az próbálják bizonyítani, hogy ők különleges helyzetet foglalnak el, mintegy kívülállók az alapvető társadalmi erők harcában; ez jut kifejezésre ideológiájukban is, amely nem szocialista, sok tekintetben tisztán polgári, ám ugyanakkor szemben áll a burzsoázia monopolista vezető rétegének reakciós eszméivel.

Kifejezésre jut a polgári társadalom szellemi életében az is, hogy a szocializmus sikereinek, a proletariátus osztályharcának nyomása alatt *az imperialista burzsoázia mind gyakrabban kénytelen manőverezni, engedményeket tenni.* Nem arról van itt szó, mintha az imperializmus valóban elfogadná a szocialista eszmék egyikét-másikát, s ideológiai kompromisszumot kötne az osztályellenféllel. Ilyesmire még nem volt, és nem is lehet példa. De az engedmények politikai taktikája kétségtelenül meghatározott eszmékben is tükröződik.

Amikor az uralkodó osztály a dolgozók osztályharcának nyomá-

sára bizonyos reformokra kényszerül, már nehéz megőriznie korábbi formájában a hivatalos ideológiai doktrínát, kénytelen azt a reformok taktikájához idomítani. Ugyanez vonatkozik a külpolitikában és sok egyéb területen tett engedményekre is. Persze a monopolista burzsoázián belül is minden csoportnak megvannak a maga elképzelései, és így az ideológiai harc a hatalmon levő osztályon belül is folyik, a politikai harc folytatásaként; ebben a harcban alakulnak ki a konkrét taktikai elképzelések, politikai irányzatok stb.

Mindezt szem előtt kell tartani a modern imperializmus ideológiájának és ideológiai stratégiájának elemzése során, hogy ne essünk szektás túlzásokba, ne szaporítsuk mesterségesen ellenségeink számát, s *megkeressük az utat a lehető legszélesebb antiimperialista koalíció létrehozásához.*

Ez azonban nem változtat azon az alapvető tényen, hogy a hatalmon levő burzsoázia hivatalos ideológiai doktrínája mintegy kettéhasadt: egy „belső használatra" és egy „exportra" készült ideológiára. Kiváltképp szembetűnő ez a „tudathasadás" azokon a harci területeken, ahol az imperializmus eszméi közvetlen érintkezésbe, összeütközésbe kerülnek a szocializmus eszméivel, a kommunista világnézettel, azaz a külpolitikai propaganda területén. Itt különösen nyilvánvaló az a tény, hogy az imperializmus idegen zászlók alatt, *kölcsönvett jelszavakkal* folytatja az ideológiai harcot.

Nemcsak a béke jelszava tartozik ezek közé. Külpolitikájukban az imperialisták már régen álcázzák valódi céljaikat és szándékaikat, a béke híveinek tüntetik föl magukat, másrészt megpróbálják a szocialista országokra hárítani a felelősséget a háborús veszély kialakulásáért. De az elorozott jelszavak és eszmények ma már az egész imperialista ideológiai kampányt, az egész imperialista propagandát áthatják.

Már az is jellemző, hogy lehetőleg magát a „kapitalizmus" szót is gondosan elkerülik (nem is beszélve az „imperializmus" szóról, amelynek pedig azelőtt a polgári társadalomban nem volt becsmérlő színezete). Ehelyett olyasfajta terminusokat hoztak forgalomba, mint a „szabad világ" vagy a „nyugati demokrácia". A szabadság, a demokrácia jelszavát, meg a többit mind-mind a XVIII–XIX.

századi forradalmi polgárságtól kölcsönözték. Ezek a jelszavak osztálykorlátaik ellenére is mély történelmi tartalom hordozói voltak – akkor. Ma a monopolista burzsoázia használatában ezt az értelmüket elveszítették. Az imperializmus korában az alapítók, az „atyák" demokratikus örökségét elherdálták az unokák és a dédunokák.

Sok burzsoá teoretikus is látja az imperialista propaganda ebbeli nehézségeit. D. Lerner amerikai szociológus ezt írja: „A lélektani stratégia súlyos következményekkel fenyegető nehézsége abban rejlett, hogy megfelelő szimbólumot kellett találnunk, amelynek segítségével, s amelynek révén egységesen identifikálhatnánk a koalíciót. Az utóbbi tíz év során sokféle névvel jelöltük ezt a koalíciót: neveztük »demokráciának«, »atlanti közösségnek«, »nyugati világnak«, »nem kommunista világnak«, »szabad világnak«. Mindezek az elnevezések konfliktusba kerültek a koalíció belső lélektani sokféleségével, helyesebben különbözőségeivel."

Lerner nemcsak arra céloz, hogy az „atlanti közösség" elnevezés aligha fogadható el egy olyan koalíciót illetően, amelyik magában foglalja Törökországot, Pakisztánt, Japánt, Thaiföldet, Ausztráliát. A „nyugati világ" kifejezést, véleménye szerint, az ázsiaiak és az afrikaiak a gyarmatosítással asszociálják. A „nem kommunista világ" elnevezés pedig azoknak elfogadhatatlan, akik nem akarnak lemondani a tömbönkívüliség politikájáról. S ami Lerner szerint a leglényegesebb: nem alkalmasak az olyan, igazán vonzó definíciók sem, mint a „demokrácia", vagy a „szabad világ" egy olyan közösség megjelölésére, „amelyben helyet foglal Franco Spanyolországa, valamint Ázsia és Latin-Amerika sok véres diktatúrája"[22].

Nem, nem az imperialista burzsoázia, hanem a forradalmi munkásosztály a szabadság és a demokrácia eszméinek igazi zászlóvivője. Ez az osztály a teljes jogú örököse a múlt forradalmi – így legjobb polgári demokratikus forradalmi – hagyományainak, és éppen ennek az osztálynak jutott osztályrészül az a történelmi küldetés, hogy leküzdje a polgári demokrácia formális jellegét, korlátozottságát, kibővítse kereteit, új, mélyebb tartalommal gazdagítsa a szabadság és a demokrácia eszményeit.

A szabadság és a demokrácia jelszavával űzött imperialista spe-

[22] Siegen ohne Krieg. H. Bohn kiadása. Köln 1959.

kuláció másik célja, hogy *elködösítse a két társadalmi rendszer konfliktusát* – amely korunk fő ellentmondása –, úgy tüntetve föl a helyzetet, mintha a „nyugati szabadság" és a „kommunista totalitárius rendszer" között folyna a harc. Ezért próbálják meghamisítani az imperialista országok társadalmi rendszerének lényegét a „népi" és a „demokratikus" kapitalizmus, a „részvényesi demokrácia" stb. számtalan variációjának felhasználásával.

Mindezek a koncepciók és teóriák arra hivatottak, hogy bebizonyítsák, maguktól is megszűnnek a kapitalista társadalmi viszonyoknak azok a vonásai, amelyeket a szocializmus leküzd: a gazdagságnak és a hatalomnak az elenyésző kisebbség kezében való összpontosulása, a termelés anarchiája, a kisajátítás élősdi jellege, a társadalmi javak elosztásának kiáltó igazságtalansága, a dolgozók létbizonytalansága, a kíméletlen individualizmus. Ez a törekvés rejlik a „részvényesi demokráciáról", a „gazdagság kiegyenlítődéséről", a „jóléti társadalomról" szóló fejtegetések mögött. Az imperialista ideológusok még az osztály nélküli társadalom felépítésének specifikusan kommunista eszményét is igyekeznek „kikölcsönözni". Annak idején nyíltan hirdették a „legalkalmasabbak" társadalmi privilégiumának létjogosultságát, most pedig „deproletarizálódásról", a „középosztály" növekedéséről beszélnek, s olyasfajta társadalmi képletekkel bűvészkednek, amelyekből eltűnnek az osztályok, és csak a tisztán szakmai jellegű vagy „funkcionális" különbségek maradnak meg.

Hill és Steuermann amerikai filozófusok „A filozófia és az amerikai örökség" című könyvükben fejtették ki mindezeknek az elméleti-propaganda építményeknek a központi gondolatát, miközben nyilván észre sem vették, milyen nevetséges helyzetbe kerülnek, azt állítván, hogy a Kommunista Kiáltvány legtöbb elve már megvalósult . . . a modern Amerikában.[23]

Az ötvenes évek közepétől különösen elterjedt a *kisajátított jelszavak stratégiája.* Az ideológusok és a politikusok még a forradalom jelszavát is megpróbálták kisajátítani. Ennek a műveletnek a

[23] Lásd *J. Hill, W. Steuermann:* Philosophy and the American Heritage. New York 1961.

lényegét McCloy amerikai politikai és katonai szakértő tárta fel annak idején. „Oroszország és Amerika" című, 1956-ban megjelent könyvének előszavában ezt írta: „A Szovjetuniót általában forradalmi erőként tartjuk számon a világban. Ezzel azt kockáztatjuk, hogy a szovjetek szimbólumává és lelkesítő eszményévé válnak azoknak a konstruktív változásoknak, amelyek Földünk sok százmillió lakójának életében játszódnak le." E perspektívától tartva McCloy emlékeztet arra, hogy „nem egészen két évszázada az amerikai nép segített lángra lobbantani a nagy forradalom tüzét, amely a mai napig tart a világon"; a kommunistákra pedig „ellenforradalmár" jelzőt aggat, mondván, hogy eltorzítják a demokrácia céljait.[24]

A hatvanas években sűrűn éltek ezzel a propagandafogással az Egyesült Államok hivatalos eszmei és propaganda doktrínájának kialakítása során. A legmagasabb beosztású hivatalos személyek sem mulasztották el – beleértve az elnököt –, hogy valahányszor csak alkalom nyílt rá, emlékeztessenek az Egyesült Államok forradalmi múltjára, s megjegyezzék: ismét Amerika hivatott a „forradalmi eszmék fáklyavivője szerepének a betöltésére".

Az Egyesült Államok befolyásos politikai köreiben természetesen gondoltak arra, hogy a forradalomról szóló elmélkedések bizonyos zavart kelthetnek a „mérsékelt polgárok" között, akiket e fogalom gyűlöletének szellemében neveltek, nem is beszélve a „rend oszlopairól", a goldwaterekről és wallace-okról. Ezért, hogy megnyugtassák a közvélemény e részét, sietve kijelentették: nem tervezik az alapok semmiféle megváltoztatását. Még 1961-ben a „Foreign Affairs" című folyóirat hasábjain James Reston „A forradalom évszázada" című cikkében ezt írta: „Ne idegeskedjünk a forradalom szó puszta említésére... A történelem legfelületesebb ismeretében is tudnunk kell, hogy a forradalmak ugyanolyan régiek, mint maga a történelem, s ugyanolyan megszokottak." Ezután terjedelmes eszmefuttatások következnek a cikkben az Egyesült Államok forradalmi múltjáról, idézetek a Függetlenségi Nyilatkozatból, s más érvek annak bizonyítására, hogy a *forradalom* szótól önmagában véve nem kell megriadniuk a „törvény- és rendtisztelő" amerikaiaknak.

[24] *H. Roberts:* Russia and America. New York 1956.

Ezek az okoskodások azonban aligha moshatják le az Egyesült Államokról az ellenforradalmi szégyenbélyeget. A forradalmi múlt emlegetése igen kevés ahhoz, hogy elfelejtsük azt a szerepet, amelyet ez az ország korunk forradalmainak eltiprásában, a McCloy által említett „konstruktív változások" megakadályozásában játszott. A népek nem a visszaemlékezésekből fogják megítélni az Egyesült Államoknak a forradalommal szemben elfoglalt álláspontját.

A népek szempontjából nem az a fontos, hogy megvolt-e az amerikai történelemnek „a maga forradalma", avagy sem, hanem az, miként áll szemben ennek az országnak az uralkodó osztálya korunk forradalmaival. Márpedig az élet sokatmondó példákkal szolgál.

Az Egyesült Államok ismerte el legutolsónak azt a Szovjetuniót, amelyik korunk legnagyobb forradalmából született. S az Egyesült Államok mindmáig nem ismerte el azoknak a forradalmaknak a létjogosultságát, amelyek a második világháború után zajlottak le sok európai és ázsiai országban. Ám korántsem csak a diplomáciai elismerési aktusokról van szó. Az amerikai imperializmus aktív résztvevője volt a Szovjet-Oroszország elleni katonai intervenciónak. Az Egyesült Államokból irányították a szocialista forradalmak ellen folytatott aknamunkát. Az amerikai imperializmus erőszakkal próbálta meg eltiporni a kubai forradalmat, és szégyenletes ellenforradalmi háborút szervezett Vietnam, Laosz, Kambodzsa népei ellen.

Nem kevésbé jellemző a nemzeti felszabadító forradalmakkal szemben elfoglalt álláspontja. Latin-Amerikában, Délkelet-Ázsiában és a világ más térségeiben nyíltan törekszik ezek elfojtására. Másutt árnyaltabb módszereket alkalmaz, kiváltképp olyan forradalmak esetében, amelyek az Egyesült Államok imperialista konkurrensei ellen irányulnak. Önmagáért beszél az a tény, hogy hosszú éveken át támogattak illetve támogatnak olyan politikai bábfigurákat, mint amilyen Csang Kaj-sek, Ngo Dinh Diem, Li Szin Man, Batista és mások.

Mindez törvényszerű: *az amerikai imperializmus ellenforradalmi pozícióját nem valamiféle szubjektív tévedések vagy hibák határozzák meg, ez korunk forradalmainak objektív jellegéből adódik.* A

legnagyobb és legerősebb imperialista hatalom uralkodó osztályát társadalmi természete és politikai érdekei teszik a szocialista és az antiimperialista forradalmak kérlelhetetlen ellenfelévé.

Az amerikai imperialistáknak az a próbálkozása, hogy holmi „forradalmi" tógában tetszelegjenek, olyannyira képtelen, hogy még nyugaton is sokakat kétkedő megjegyzésekre ingerelt.

Például B. Lavergne professzor „Mi az oka a Nyugat és a Szovjetunió konfliktusának?" című könyvében így ír: „Ahogyan a XVIII. század végén és az egész XIX. század folyamán a francia forradalom volt a domináló esemény a politika és a gazdaság területén, a XX. században – ha akarjuk, ha nem – az 1917-es szovjet forradalom volt és marad az emberi társadalmak legfőbb vonzási központja."[25]

Hasonlóképpen kommentálja az amerikai propaganda manővereit néhány más, szigorúan konzervatív polgári szerző is, például a már említett angol történész, Toynbee, aki ezzel a témával foglalkozik „Amerika és a világforradalom" című művében. Toynbee politikai hovatartozása nyilvánvaló. A forradalom és az ellenforradalom közötti erőviszonyok gyökeres megváltozása azonban az ő véleménye szerint is vitán felül áll.

Az Egyesült Államok iránt érzett minden rokonszenve ellenére – amit nem mulaszt el külön hangsúlyozni –, Toynbee arra a következtetésre jut, hogy az Egyesült Államok „a nemzetközi ellenforradalmi mozgalom vezére, elavult érdekek védelmezője". Majd könyvének egy további részében ezt írja: „1917-től megváltozott Amerika szerepe a világban: archiforradalmi hatalomból archikonzervatív hatalommá vált. Még különösebb az, hogy dicső, de fölöslegessé vált szerepét egy olyan országnak adta át, amely a XIX. században még archikonzervatív volt, s amelyet 1946-ban és azt követően első számú ellenségének tartott: Oroszországnak." A forradalmat – állapítja meg Toynbee – „semmi sem tudja megállítani, még Amerika keze sem, amely az első lökést adta neki"[26].

Ha még Toynbee, az Egyesült Államok jó barátja is így véleke-

[25] *B. Lavergne:* Pourquoi le conflit Occident–Union Sovietique? Párizs 1962.
[26] *A. Toynbee:* America and the World Revolution. London 1962.

dik erről az országról, ez arról tanúskodik, hogy az amerikai propaganda síkos talajra tévedt, amikor „forradalmi" szólamokkal kezdett dobálózni.

A világméretű ideológiai harcban tehát olyan ellenféllel állunk szemben, amely leplezi igazi természetét, s számára idegen eszmei fegyvereket vet harcba. Ez tovább bonyolítja az ideológiai küzdelmet, megtéveszthet a világközvélemény egy részét. Ugyanakkor ebben mégis az imperializmus fundamentális vereségét kell látnunk. A béke, az igazságos társadalmi berendezkedés, a szabadság és a demokrácia eszményei nagy hatást tesznek az emberekre, és az imperializmusnak nincs mit szembeszegeznie ezekkel az eszményekkel.

Az ideológiai harc kimenetelét mindinkább a két rendszer versengése dönti el, ahol a döntő szerep nem annyira a szavaké, mint inkább a tetteké, a reális eredményeké. A szocialista országoknak tehát növekvő lehetőségük van arra, hogy az új társadalom építésében elért gyakorlati sikereikkel és politikájukkal mind jelentősebb befolyást gyakoroljanak az események menetére.

2. AZ ANTIKOMMUNIZMUS – A GYÖNGÉK FEGYVERE

Az imperialista burzsoázia érzi, hogy a két ideológia közvetlen összecsapásában vereség vár rá. Ezzel magyarázható az a törekvése, hogy az eszmei harcot saját társadalmi rendszerének védelméről az antikommunizmus területére terelje.

Az antikommunizmus önmagában véve nem új jelenség, sem politikai, sem ideológiai vonatkozásban. Marx és Engels már 1848-ban arról írt, hogy „szent hajszára szövetkezett" a kommunizmus ellen „a régi Európának minden hatalma: a pápa és a cár, Metternich és Guizot, francia radikálisok és német rendőrök"[27]. Minél erősebb lett a kommunizmus, annál nagyobb erőfeszítéseket tett megrágalmazására a régi világ.

[27] *Marx–Engels:* A kommunista kiáltvány. Budapest 1971. 37. old.

S ma a kommunistaellenes kampány minden eddiginél nagyobb méreteket öltött.

„Az imperializmus fő ideológiai, politikai fegyvere – hangsúlyozza az SZKP programja – az *antikommunizmus,* amelynek fő tartalma a szocialista rendszer rágalmazása, a kommunista pártok politikájának és céljainak, a marxizmus–leninizmus tanításának a meghamisítása. Az antikommunizmus hamis jelszavainak ürügyén az imperialista reakció üldöz és hajszol mindent, ami haladó és forradalmi, igyekszik megbontani a dolgozók sorait, megbénítani a proletárok harci akaratát. Ma e fekete lobogó egyesíti a társadalmi haladás valamennyi ellenségét, a fináncoligarchiát és a militarizmust, a fasisztákat és a reakciós klerikálisokat, a gyarmatosítókat és a földbirtokosokat, az imperialista reakció minden rendű és rangú ideológiai és politikai cinkosait. Az antikommunizmus a burzsoá ideológia hanyatlásának végső fokát tükrözi."[28]

Nézetünk szerint mind elméleti, mind politikai szempontból különbséget kell tenni a burzsoázia és a kispolgárság *nem* kommunista beállítottsága, valamint az imperializmus legreakciósabb, legagresszívabb köreinek harcias kommunista*ellenessége* között. Az utóbbi a kommunista eszmék, a kommunista mozgalom és a szocialista országok ellen irányuló politikai és ideológiai akciók egész rendszerében fejeződik ki. Ma ezek az irányzatok a nagy imperialista államok hivatalos politikájának és propagandájának fő alkotórészei.

Meg kell különböztetni továbbá az antikommunizmust – az imperialista reakció eme céltudatos és szervezett tevékenységét – azoktól a kommunistaellenes hangulatoktól és előítéletektől, amelyek még befolyást gyakorolnak a dolgozó tömegek egy részére, a polgári társadalom közbülső rétegeire, valamint a nemzeti felszabadító mozgalom egyes köreire.

[28] Az SZKP XXII. kongresszusa. 754. old.

Az antikommunizmus: az imperialista burzsoázia politikája és taktikája

A kommunistaellenes politika a szélsőséges reakciónak, az imperialista burzsoázia legjobboldalibb köreinek a fegyvere. A fasizmus és a háború utáni évek tapasztalatai egyaránt ezt bizonyítják.

Belpolitikai vonatkozásban a háború után az Egyesült Államokban folytatták a legleplezetlenebb antikommunista politikát (mccarthyzmus). Gyakorlatilag törvényen kívül helyezték a kommunista pártot, a haladó szervezeteket és a szakszervezeteket, a „boszorkányüldözés" a hivatalos politika része lett, az üldöztetések és a megtorlások nemegyszer a fasizmus módszereire emlékeztettek. Kommunistaellenes céloknak rendelték alá a törvényhozást, a joggyakorlatot, a végrehajtó hatalom tevékenységét.

Nyilvánvaló antikommunista tendenciák fejlődtek ki más imperialista országok belpolitikájában is, és ezek az irányzatok nemcsak a hivatalos állami politikára, hanem a jobboldali szakszervezeti vezetőségek és a reformista szociáldemokrata pártok tevékenységére is kiterjedtek. Elegendő, ha rámutatunk a nemzetközi szakszervezeti mozgalom megosztására, az angol Munkáspárt diszkriminációs, kommunistaellenes gyakorlatára, arra, hogy egy sor országban jobboldali szakszervezeti szövetségeket alakítottak stb. Jellemző módon maguk a jobboldali szocialisták kiemelkedő erényüknek tartják az antikommunizmusnak tett szolgálataikat. Például J. Lohmar NSZK-beli jobboldali szocialista parlamenti képviselő azt állítja, hogy a szociáldemokrata párt legnagyobb háború utáni vívmánya: a kommunistaellenesség meghonosítása a nyugat-németországi munkásmozgalomban.

Féktelen kommunistaellenes hadjárat folyik azokban az országokban, ahol az amerikai és az angol imperializmus támogatásával fasiszta vagy félfasiszta elemek jutottak hatalomra, például Görögországban. Az antikommunizmus kezdettől fogva nyílt fasiszta terror formájában jelentkezett. Ugyanígy van az imperialista támogatással létrehozott ázsiai, afrikai és latin-amerikai bábrendszerekben.

S időről időre – az imperializmus nyomására – az antikommunizmus útjára tévedtek és tévednek több fiatal nemzeti állam veze-

tői is. Kétségtelen, hogy az imperializmusnak tett ilyesfajta engedmények fenyegetik a nemzeti felszabadító harc vívmányait.

Amióta megszületett az első szocialista állam, s főként amióta a szocializmus megjelent a nemzetközi küzdőtéren, *az antikommunizmus az imperialista reakció bel- és külpolitikájának megkülönböztető vonásává lett.* Ez fejeződik ki a szocialista országok ellen kovácsolt agresszív katonai tömbökben. A különböző államok reakciós osztályai együttműködnek abban, hogy letörjék a forradalmi mozgalmat, „exportálják" az ellenforradalmat.

Az imperializmus kül- és belpolitikájának éle kétségtelenül a kommunizmus ellen irányul. De korántsem csak a kommunisták e politika céltáblái. Az antikommunizmus ugyanakkor sajátos taktika is, amelynek segítségével elpalástolják a monopóliumok osztálypolitikájának fő céljait.

A legvilágosabban ez a külpolitikában mutatkozik meg. Emlékezetes, hogy a német, az olasz és a japán fasiszták a második világháború küszöbén szövetségüket „antikomintern paktumnak" nevezték. Emögött azonban az új rablóháború előkészületei, a világuralomért vívott harc céljai álltak; nemcsak a Szovjetuniót, hanem Európa és más földrészek burzsoá országait is le akarták igázni, a gyarmatbirodalom újrafelosztását tervezték. Ma ugyanígy „kommunista fenyegetéssel" indokolják az agresszív tömbök kialakítását, a fegyverkezési hajszát, a más országok belügyeibe való beavatkozást, márpedig mindez az imperialista nagyhatalmak, s legfőként az Egyesült Államok terjeszkedési törekvéseit van hivatva szolgálni.

Hasonló a helyzet a belpolitikában. Az antikommunizmus madárijesztőjét a reakció nemcsak a kommunista pártok elleni támadáshoz, hanem minden haladó szervezet, szakszervezet, minden demokratikus, sőt liberális érzelmű ember ellen is felhasználja, hogy megnyirbálja a demokráciát, s megerősítse a monopóliumok diktatúráját. Így jártak el a fasiszták Németországban és Olaszországban. És ekként jártak el a háború után az Egyesült Államok reakciós elemei is. Az utóbbi esetben még nyilvánvalóbb volt az antikommunizmus taktikai szerepe. Az Egyesült Államok viszonylag kis létszámú kommunista pártja még ürügyet sem igen szolgáltathatott az egész nemzetre kiterjedő dühödt kommunistaellenes hadjárathoz. S a közvéle-

mény hamarosan meggyőződhetett arról, hogy ez a hadjárat távolról sem csupán a kommunisták ellen folyik.

Az ötvenes évek elején az amerikai tudományos világban kialakult helyzetről például S. Chaffee amerikai jogászprofesszor így írt: „Néhány esztendővel ezelőtt még csak néhány kommunista tudóst vettek célba. Azóta a támadás már régen a tudósok nagy serege ellen irányul. Ezek a tudósok nem kommunisták, de olyan nézetek terjesztésével gyanúsítják őket, amelyek nincsenek ínyére sok befolyásos polgártársunknak".[29]

Ugyanez volt a helyzet az élet más területein is: a munkásmozgalomban, a művészek, a tanítók, az alkalmazottak stb. köreiben. A tapasztalat megmutatta, mennyire nem volt helytálló a liberális polgári értelmiség néhány képviselőjének az a számítása, hogy a kommunisták feláldozásával ki lehet elégíteni a nekivadult boszorkányüldözőket, s ilyen áron megváltható a „nyugodt élet". Valójában ezek az engedmények csak fokozták a reakció étvágyát, s megbontották a szabadságért és a demokráciáért síkraszálló erők egységét.

Az antikommunizmus zászlaja alatt mindig a legsötétebb reakció kerül a politikai élet előterébe. Különösképpen veszélyesek e tekintetben a *militaristák*. A monopolista burzsoázia kiszolgálóinak ez a legreakciósabb, legagresszívabb klikkje aktívan kiveszi részét a kommunistaellenes hisztéria felszításából, hogy azután, felhasználva a kialakult légkört, újabb és újabb hatalmi igényekkel lépjen föl. A franciaországi militarista körök egyik képviselője, Sourie kapitány, aki az ultrák közé tartozik és a kommunizmus elleni harc szakértője, nyíltan kijelentette, hogy a hadsereg „alighanem a nemzet egyetlen olyan intézménye, amelyik felismeri, hogy a harmadik világháború már elkezdődött ... Tradíciói és eltökéltsége különösen képessé teszik arra, hogy magára vállalja a kommunizmus ellen irányuló pszichológiai akció feladatait ... A hadsereg joggal állíthatja, hogy helyes képet alkot »a nemzet legfőbb érdekeiről«"[30]. Az ilyesfajta megállapítások ellenvéleményre késztették még annak a Nyugat-Né-

[29] The Atlantic, 1955. január.
[30] Siegen ohne Krieg. Id. kiad.

metországban megjelent gyűjteménynek a kiadóit is, amelyben helyet kapott Sourie beszéde. A kiadók elhatárolták magukat a szerzőtől, kijelentvén, hogy a németországi tapasztalat alapján a hadsereget „a nemzet iskolájává" változtatni kétes és veszélyes vállalkozás."[31]

Az antikommunizmus taktikai, pontosabban szólva provokációs célokra való felhasználásának másik módszere az, hogy a kommunisták számlájára írnak minden nehézséget, minden nélkülözést, amitől a nép szenved. Ezt a fogást már régóta alkalmazza a burzsoázia.

A kommunisták és a haladó, demokratikus elemek ellen irányuló represszziókat csakúgy, mint a szocialista országok elleni agresszív külpolitikai akciókat természetesen valamiképpen meg kell indokolni. Az antikommunizmus csak abban az esetben használható fel taktikai fegyverként, ha a közvéleményt már megfelelő mértékben megrémítették a kommunizmussal, ha sikerült fölkelteni a kommunistákkal szembeni bizalmatlanságot. Így aztán érthető, hogy a propaganda egész fegyvertárát bevetik ebbe az ideológiai hadjáratba.

A kommunistaellenes ideológiai kampány főbb irányzatai

Bár sok imperialista politikus ma azt állítja, hogy valódi ellenfelének nem a kommunizmus ideológiáját tartja, hanem csak a kommunizmus politikai szervezetét: a szocialista államokat és a kommunista pártokat, valójában *az antikommunista propaganda legfőként* éppen *a kommunizmus eszméi ellen*, a marxizmus–leninizmus tudományos világnézete ellen *harcol*. Ez a hadjárat nem ma kezdődött, de módszerei változtak az idővel. Ma már nem a kommunista világnézet „istentelenségét" hangsúlyozzák, inkább arról beszélnek, hogy a marxizmus–leninizmus „elavult", nincs összhangban modern korunkkal és a legújabb tudományos vívmányokkal.

Könyvek tucatjai, cikkek százai foglalkoznak a dialektikus materializmus bírálatával, igyekezvén kimutatni, hogy e tanítás csak egy a sokféle spekulatív filozófiai elmélet közül, s ráadásul a XIX. szá-

[31] Ugyanott.

zad tudományos eredményeire támaszkodik, nem veszi figyelembe a legújabb vívmányokat. A marxizmus „elavulásáról" beszélnek a marxista politikai gazdaságtan bírálói is, akik tételeiket a kapitalizmus néhány új jelenségével próbálják alátámasztani. Hasonló bírálat éri a történelmi materializmust is: ez az „absztrakt", „az élettől elszakadt" elmélet – állítják – nem találhatja meg a kulcsot korunk bonyolult problémáinak a megmagyarázásához és megoldásához.

Az antikommunizmus két elismert „szakértőjének", W. Kintnernek és J. Kornfedernek (ez utóbbi még 1930-ban lépett ki az Egyesült Államok Kommunista Pártjából) „A háború új határai" című könyve tömören és világosan kifejezi ezt az irányvonalat. „Minél mélyrehatóbban tanulmányozza az ember a természetet – írják –, annál valószínűbbnek, annál kevésbé determináltnak találja a mindenség alapjait. Ezért az olyan elméleti rendszer, amely föltételezi, hogy a történelmi folyamat az anyag szerkezetéből következő meghatározott erők szerint bontakozik ki, ingatag talajra épül. A modern kutatások fényében hasonlóképpen vitathatóbbnak tűnik, mint korábban bármikor az a kommunista nézet is, amely szerint az emberi személyiség a külső környezet produktuma . . . A biokémiai kutatások tanúsága szerint minden egyes élőlény sejtplazmájának megvan a maga külön kódja, ezért minden egyes személyiség unikális, és született tulajdonságai révén immunis még a legerősebb külső hatásokkal szemben is . . . "[32]

A fenti idézet jól jellemzi azt a módszert, amelyet már Lenin leleplezett „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében. A megszokott fogalmak és elképzelések változása a nagy tudományos fölfedezések elkerülhetetlen következménye. Korunkban, a tudományos-technikai forradalom korában, gyakoribbakká és mélyebbekké válnak az ilyen törések: az emberi megismerés a természet újabb és újabb, eddig hozzáférhetetlen területeire hatol be. Ezt a körülményt szeretnék a maguk javára fordítani a marxizmus–leninizmus ellenfelei.

Ugyanígy megpróbálnak spekulálni a világban végbemenő mélyreható társadalmi-politikai változásokkal is, a társadalmi élet új je-

[32] *W. Kintner, J. Kornfeder:* The New Frontier of War. Chicago 1962.

lenségeivel, amelyeket természetesen Marx, Engels és Lenin még nem világíthattak meg műveikben.

A „modern tudomány" pozíciójából támadva a marxizmus–leninizmust, a polgári ideológusok tőkét akarnak kovácsolni a dogmatizmus, az elavult formulákhoz való konzervatív ragaszkodás megnyilvánulásaiból is. Nem véletlen, hogy leggyakrabban azokra a dogmatikus, vulgáris művekre hivatkoznak, amelyek annak idején éppen a marxizmus–leninizmusnak okozták a legnagyobb kárt. Leginkább olyan művekre, amelyek a „marxizmus" álláspontjáról tagadták a modern genetika, a relativitáselmélet, a kibernetika és néhány más fontos felfedezés létjogosultságát. Az ilyesfajta munkák, mint már említettük, a legnagyobb kárt saját tudományunknak okozták azzal, hogy egyes területeinek fejlődését bizonyos időre visszatartották. S ezeknek a műveknek a szerzői teljesen alaptalanul igyekeztek saját dogmatizmusukat, gondolkodásuk restségét vagy egyszerűen tájékozatlanságukat magasröptű ideológiai megfontolásokkal palástolni. *Nincsenek és nem lehetnek olyan tudományos fölfedezések, amelyek ártha tnának a marxista–leninista elméletnek,* hiszen ez az elmélet éppen a tudományban gyökerezik.

Ezt a tényt egyébként nem egy burzsoá kutató is elismeri. A kibernetikáról például, amelyet annak idején oly érdemtelenül hurcolt meg néhány szerzőnk, azt írja „A szovjet társadalom fejlődésének perspektívái" című kötet (amelyet az amerikai Külkapcsolatok Tanácsának megrendelésére rendeztek sajtó alá), hogy e tudományág megjelenése és fejlődése „megerősítette a tudósok ragaszkodását a lenini materializmus ismeretelméleti alapjaihoz. A bonyolult dinamikus önszabályozó rendszer fogalmának kiterjesztése az élővilágra, a társadalmi-gazdasági berendezkedésre és az organizmusok pszichológiai rendszerére, megerősíti a szovjet ateista propaganda tudományos bázisát. A kibernetika elősegítette a társadalomtudományok modernizálását is, s legfőbb mozgatóerejévé vált a modern számítógépek és egyéb tudományos berendezések fejlődésének. A kibernetika a Szovjetunióban nemcsak tudomány, hanem előnyös filozófiai pozíció és jelentős társadalmi-kulturális erő is."[33]

[33] Prospect for Soviet Society. A. Kassof kiadása. New York 1968.

Gyakran hivatkozik a burzsoá propaganda egyes közgazdászaink és szociológusaink vulgáris műveire is; ezek a szerzők felületesen, az élet ismerete híján értelmezték a közgazdaságtan, a társadalmi-politikai viszonyok és a modern kultúra egyes problémáit.

Az alkotó marxizmus föllendülése, valamint a szubjektív torzítások leküzdése és a marxista elmélet revizionista „átdolgozása" elleni harc nagymértékben aláásta az antikommunista propagandának ezt az irányzatát. A világszocializmus, a kommunista mozgalom megnövekedett tekintélye fokozott érdeklődést kelt a marxizmus–leninizmus iránt a közvélemény nagy köreiben, többek között a kapitalista országokban is.

A marxista forrásmunkákkal, a fontosabb pártdokumentumokkal és elméleti művekkel való megismerkedés az imperialista ideológusok rágalmainak legjobb ellenszere. A marxizmussal való megismerkedés sok becsületes embert, többek közt kiváló tudósokat vont sorainkba. A marxizmus–leninizmus hatására néhány polgári eszmei iskolán és irányzaton belül baloldali áramlatok alakulnak ki.

A marxizmus–leninizmus elméleti kritikájának lehetőségei nagyon korlátozottak, kiváltképp olyan korszakban, amikor a kommunizmus már kinőtte a filozófiai és a közgazdasági művek kereteit, és az új társadalom építésének gyakorlatában valósul meg. Az imperialista propaganda ezért különleges figyelemben részesíti *a világkommunizmus gyakorlatát, politikáját.*

Így legfőként a szocialista országok külpolitikáját rágalmazza. E politikát agresszívnak és a háborús veszély legfőbb okozójának tünteti fel. Nemcsak a háborús veszély valódi okait igyekszik így elleplezni, hanem ezzel akarja megindokolni az olyan belpolitikai intézkedéseket is, mint amilyen a fegyverkezési hajsza, a felduzzasztott hadiköltségvetés, a demokratikus szabadságjogok ellen folytatott reakciós hadjárat.

Teljesen eltorzított formában ismertetik a szocialista közösségen belüli kapcsolatokat is. Micsoda propagandakampányt folytatott az imperialista sajtó például az 1968. évi csehszlovákiai események körül! Akkor azt igyekeztek kimutatni, hogy a Szovjetunió és más szocialista országok külpolitikája sérti a szuverenitás és a nemzeti függetlenség elvét.

Az imperialista propaganda minden tőle telhetőt elkövet a szocialista valóság diszkreditálására, a szocialista országok *intézményes rendjének* megrágalmazására. Nincs életünknek talán egyetlen olyan területe sem, amelyet ez a propaganda ne igyekezne befeketíteni, ne próbálna hamis színben feltüntetni. Előszeretettel bírálják a szocializmust és a marxista elméletet etikai, „általános emberi" szempontból is. Azt róják fel a munkásosztály társadalmi rendszerének és tudományos világnézetének bűnéül, hogy lebecsüli az általános emberi értékeket, és a gazdasági tényezők abszolutizálásával ignorálja az egyéni szabadságot.

Az antikommunista propaganda egy másik fontos irányzata: *a kommunista pártok, a nemzetközi kommunista mozgalom megrágalmazása.* Ez a propaganda régóta kidolgozott imperialista receptek szerint folyik. Első számú törekvése, hogy nemzetellenes erőként, afféle „szovjet parancsra működő ötödik hadoszlopként" tüntesse fel a kommunista pártokat. Ez a propagandairányzat azt veti a kommunisták szemére, hogy nem a dolgozók helyzetének megjavítása, s a nép előtt álló feladatok megoldása az érdekük, hanem a munkásemberek szenvedéseit, a megoldatlan társadalmi problémákat saját önző céljaik érdekében használják fel, hogy az általános népfelháborodás hullámain hatalomra kerülhessenek.

Látnivaló az is, hogy az antikommunizmus propagandistái *eltorzítják a kommunista mozgalom taktikai elveit,* úgy tüntetve fel a dolgot, hogy a kommunista pártok nem mások, mint valamiféle összeesküvő csoportok, amelyek készek bármely eszköz felhasználására céljaik érdekében. Ezek a rágalmak nemcsak arra valók, hogy eltávolítsák a dolgozó tömegeket a kommunistáktól: ezeknek segítségével próbálják megindokolni a kommunista pártok elleni repressziókat is.

Antikommunista központok, szovjetológusok

Jellemző, hogy az imperialista burzsoázia, amely nem is olyan régen még mintegy érdemként könyvelte el a kommunizmus ügyeiben való járatlanságot, ma *széles körben megszervezte a kommunista ideoló-*

giának, a szocialista országok történetének, gazdasági életének és társadalmi viszonyainak tanulmányozását. Az Egyesült Államokban, az NSZK-ban, Angliában és más országokban ma intézetek és kutatóközpontok tucatjai foglalkoznak a szocialista országokkal és a „keleti szakértők" kiképzésével.

A szovjetológusok amerikai kiképzésének tapasztalatait összegezve a „Surwey" című nemzetközi kommunistaellenes orgánum szerkesztője, W. Laqueur 1967-ben ezt írta: „1850-től 1950-ig 250, Oroszországról és a Szovjetunióról szóló doktori disszertációt védtek meg az amerikai egyetemeken. 1950 óta már ezernél is több ilyen disszertáció született."[34]

A hatvanas években újabb antikommunista központokat hoztak létre. A Harvard Egyetemen az 1948 óta fennálló „Orosz Kutatóközpont" mellett „Külpolitikai Központot" állítottak fel, amely elsősorban a szocialista országok külpolitikájának tanulmányozására specializálódott. A Columbia Egyetem, amely elsőnek alapította meg 1946-ban „Orosz Intézetét", 1961-ben új intézetet létesített „a kommunizmus problémáinak tanulmányozására", 1965-ben pedig létrehozta „Közép- és Kelet-európai Intézetét". A California Egyetemen központot szerveztek „a szláv és kelet-európai országok tanulmányozására". A Los Angeles-i egyetemen 1958-ban alakult meg a „Szovjet-ázsiai Kutatóközpont", 1961-ben pedig „a kommunista stratégia és propaganda tanulmányozására alapított intézet".

Az Egyesült Államok ilyesfajta intézményeinek szerteágazó hálózatából kiemelkedik néhány hírhedt központ, intézet, mindenekelőtt a Pennsylvania Egyetem „Külpolitikai Kutató Intézete", a Stanford Egyetemnek a háború, a forradalom és a béke problémáinak tanulmányozására létesített Hoover Intézete, a Georgetown Egyetem „Hodzsa Intézete" (azelőtt „Stratégiai Kutatóközpont"), a Columbia Egyetem fentebb már említett, a kommunizmus problémáinak tanulmányozására létesített intézete.

A philadelphiai Pennsylvania Egyetem „Külpolitikai Kutató Intézete" a külpolitika és a nemzetközi kapcsolatok problémáinak ki-

[34] *W. Laqueur:* The Fate of the Revolution. Interpretation of Soviet History. New York 1967.

dolgozásával és kutatásával foglalkozik. Vezetői, elsősorban igazgatója, Robert Strausz-Hupé, azokkal az ultrajobboldali bankár-, ipari és katonai körökkel vannak kapcsolatban, amelyeknek nagy befolyásuk van a kormányban. Az intézet ilyenformán a harcias reakció eszköze. Abból kiindulva, hogy a kommunizmust bármilyen eszközzel meg kell semmisíteni, a pennsylvaniaiak azzal kezdték tevékenységüket az ötvenes évek közepén, hogy felhívást adtak ki a „preventív háborúra". Ma is amellett vannak, hogy az Egyesült Államok vessen be atomfegyvert a helyi háborúkban, s használja fel a vegyi és bakteriológiai fegyvert.

E csoport nézetei egybeesnek a Hoover Intézet és a Hodzsa Intézet tevékenységének fő irányával. A Hoover Intézetet 1919-ben hozták létre abból a célból, hogy – az Egyesült Államok egykori elnökének, Herbert Hoovernek szavai szerint –: „leleplezzék Karl Marx tanításának gonoszságát". Bár az intézet legfőbb funkciója a háború, a forradalom és a béke problémáival kapcsolatos anyagok kiválogatása és rendszerezése, 1961 óta ennek az intézménynek a keretei között működik a „Nemzeti Politikai Kutatóközpont" is, S. Possony irányításával (utóbbi Strausz-Hupéval együtt társszerzője a külpolitikai kalandorságot hirdető könyvek egész sorának).

A Georgetown Egyetem Stratégiai Kutatóközpontját 1962 végén alapították. Vezetője Arleigh Burke egykori admirális, ominózus személyiség, több hadiipari cég igazgatósági tagja; jól ismertek a John Birch-társasághoz fűződő szoros kapcsolatai.

Leplezettebben reakciós irányvonalat követ a Columbia Egyetemnek „a kommunizmus problémáinak tanulmányozására" létesített intézete. Igazgatója, Z. Brzezinski az ideológiai diverziók „árnyaltabb" politikájának, a „hídverésnek", a kommunizmus „eróziójának" a híve.

Nem kevésbé intenzív „kutatómunka" folyik a Német Szövetségi Köztársaságban. Münchenben működik a Kelet-európai Intézet, valamint a Délkelet-európai Intézet. Kölnben tevékenykedik a marxizmus–leninizmus tanulmányozására alapított szövetségi intézet, Mainzban a Kelet-európai Intézet, Nyugat-Berlinben a Szabadegyetem Kelet-európai Intézete, Stuttgartban a Német Társaság Kelet-

Európa Tanulmányozására. Összesen mintegy harminc ilyen jellegű intézményt tartanak nyilván.[35]

Még a kis Dániában is két ilyesfajta intézet működik: a koppenhágai és az aarhusi egyetemen.[36]

A tőkésországokat valósággal elárasztják a kommunistaellenes kiadványok.

Miller professzor megállapítása szerint „az amerikaiaknak pontos fogalmat kell alkotniuk a kommunizmusról ahhoz, hogy hatékonyabban vehessék fel a harcot fenyegetésével és a szabadság ellen intézett kihívásával. Annak a labdarúgóedzőnek, aki a mérkőzés előtt struccpolitikát folytat vagy lekicsinyli az ellenfél erejét, minden esélye megvan a vereségre."[37]

A szakértők munkáit széleskörűen hasznosítják a mindennapi propagandában. A specialisták nemritkán közvetlenül részt vesznek a legfontosabb propagandaműveletek végrehajtásában.

Így például a dél-kaliforniai egyetem kommunista stratégiával és propagandával foglalkozó kutatóintézete a hollywoodi filmstúdiókkal karöltve 1962-ben 39 részből álló „dokumentumfilm"-sorozatot készített a kommunizmusról – hamisított dokumentumok alapján. A filmsorozatot, amely hét témával foglalkozott („Előfeltételek és ideológia", „A szovjet rendszer", „Így élnek a Szovjetunióban", „Kommunizmus Kínában", „Kelet-Európa a kommunizmus hatalma alatt", „Moszkva és Peking külpolitikája", „Kommunizmus Amerikában"), 39 héten át közvetítette Amerikában a Columbia Broadcasting System négy legnagyobb tv-állomása, valamint 32 külföldi adóállomás. A filmről ezenkívül kópiákat készítettek, hogy más országokban is minél nagyobb tömegek számára hozzáférhetővé tegyék.

A modern antikommunizmus, erőforrásait, anyagi eszközeit és méreteit tekintve, a kapitalizmus történetének legnagyobb ideológiai „vállalkozása".

[35] Informationen, Berlin 1963.
[36] Osteuropa, 1963. 7–8. sz.
[37] *A. R. Miller:* Teaching about Communism. New York 1966.

A kommunista eszméknek és a szocialista építés gyakorlatának kompromittálására szolgáló propaganda aszerint veszít hatékonyságából, ahogyan növekszik a szocializmus és a kommunista mozgalom ereje, ahogyan egyre inkább megszabadul mindattól, ami a kezdeti szakaszokban akadályozta vonzerejének teljes kifejtésében.

M. Dyer, a már említett amerikai külpolitikai propaganda szakértő, miután megállapítja, hogy az ideológiai harcban „Oroszország támad, az Egyesült Államok pedig védekezik", jogosan teszi hozzá: az Egyesült Államok „hiábavalóan vesztegeti idejét, amikor arra törekszik, hogy Oroszországgal való vitájában sebezhetővé tegye az utóbbi ideológiájának alapjait, s utat-módot keressen a status quo megőrzésére". A világ gyorsan változik, s így a fő kérdés nem az, hogy megőrizzük az elévült társadalmi formákat, hanem az, hogy ellenőrzésünk alá vonjuk az új formák evolúcióját . . ."[38]

Csakhogy erre az antikommunizmus képtelen. Sőt, a koncentrált propagandaoffenzívák sem képesek elfogadható alternatívát szembeállítani a kommunista ideológiával.

1961-ben megjelent az Egyesült Államokban egy könyv, „A háború peremén" címmel. Szerzője a John Amory álnevet használta. A kiadó állítása szerint az álnév mögött „egy stratégiai posztot elfoglaló washingtoni szakértő" áll. A könyvből világosan kitűnik, miért volt szüksége a szerzőnek álnévre: élesen bírálja ugyanis az amerikai külpolitikát és propagandát. A propaganda legfőbb fogyatékosságát abban látja, hogy „nem mutat kiutat, megelégszik a status quo dicsőítésével"[39]. A szerző szavai szerint az Egyesült Államok „információs szolgálata" kizárólag a nagytőke álláspontjáról folytatja propagandáját, az ország külpolitikája pedig „az amerikai nemzetközi business érdekeit követi".

A kommunistaellenes propaganda mindinkább *leleplezi önmagát,* s ezzel együtt a Nyugat egész politikájának imperialista lényegét. Híveinek száma azonban más okok miatt is csökken. Egyre kevés-

[38] *M. Dyer:* Id. mű.

[39] *J. Amory:* Around the Edge of War. A New Approach to the Problems of American Foreign Policy. New York 1961.

bé tudja ugyanis a kommunisták számlájára írni a népek osztályrészéül jutó szenvedések és nélkülözések bűnét. Amory nevetségesnek tartja az amerikai propagandának azt a próbálkozását, hogy a kommunistákat állítsa oda bűnbaknak. S ezzel a véleményével nincs egyedül. Archibald MacLeish amerikai költő, aki annak idején az Egyesült Államok egyik legelső propaganda kormányhivatalát irányította, teljesen egyetért vele. Az a kísérlet, mondja, hogy a Szovjetuniót, a kommunistákat tüntessék fel minden baj okozójának, még a kommunizmus ellenfelei számára sem meggyőző. „Nem a kommunizmus szülte Ázsia és Afrika új nemzeteit, vagy az új nemzeti áramlatokat Dél-Amerikában, a Karib-tenger térségében, sőt Európában."[40]

Idézhetjük W. Kulsky amerikai külpolitikai szakértő véleményét is. „Korunk problémái akkor is fennállnának – írja –, ha nem létezne kommunista tan vagy kommunista tömb. A haditechnológiában lejátszódó nukleáris forradalom a tudomány fejlődésének, nem pedig a kommunista ideológiának az eredménye. A nukleáris fegyver első és egyetlen alkalmazásának bűnét sem varrhatjuk a kommunista országok nyakába. A nem európai népek nemzeti öntudatra ébredésének folyamata még az októberi forradalom előtt elkezdődött . . . A gyarmati rendszer válsága és az elmaradott országok modernizálását célzó mozgalom a kommunizmustól és a kommunista mozgalomtól függetlenül is megkezdődött volna."[41]

Olyan korszakban, amikor a tömegek politikai érdeklődése, közéleti tevékenysége fölöttébb nagymértékben növekszik, az olyan ideológia, amely nem ad választ a tömegek érdekeit közvetlenül érintő problémákra, s így lényegét tekintve negatív, eleve kudarcra ítéltetett. Az ilyen ideológia még a saját negatív célkitűzését sem érheti el: nem tudja megingatni a kommunista eszmék és célok iránt táplált bizalmat. Ebben a vonatkozásban az utóbbi évek során gyökeres változások következtek be a világ egész eszmei-lélektani atmoszférájában. A kommunizmust az imperialista propaganda min-

[40] The National Purpose; America in Crisis: an Urgent Summons. New York 1960.

[41] *W. Kulsky:* International Politics in a Revolutionary Age. New York 1964.

den próbálkozása ellenére sem sikerült mumussá tenni. Ezt ma már – nem kis aggodalommal – maguk a burzsoá politikusok is kezdik belátni.

Rendkívül jellemző például e tekintetben S. Hughesnak, a Harvard Egyetem professzorának könyve.[42] Hughes határozottan síkraszáll az antikommunizmus ellen, amennyiben felismeri, hogy ez az irányzat egyre terméketlenebb és talajtalanabb. A kommunizmus – írja Hughes – „a föld lakosságának több mint a fele számára rendkívül vonzó társadalmi és gazdasági átalakulások pozitív ereje". Ezért van az, hogy a nyugati propaganda ellenére „a kommunizmus, minden valószínűség szerint, az ideológiai front állandó (és erősödő) jelensége marad".

Az imperialista politikusok és teoretikusok jelentékeny része már az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére fölismerte, hogy korábbi formájában – mint a szocialista és kommunista eszmékkel, a szocialista országokkal szembeni nyílt ellenségeskedés politikája és propagandája – az antikommunizmus nem lehet többé hatékony harci eszköz. Néhányan még azt is belátták, hogy ez a fegyver magának az imperializmusnak árthat, mert elősegíti az imperializmus ellenfeleinek tömörülését.

A „Commentary" című befolyásos amerikai folyóirat 1967-ben érdekes vállalkozásba fogott: kérdést tett fel a legnevesebb amerikai liberálisoknak, akik a negyvenes-ötvenes években nagymértékben hozzájárultak az antikommunizmus „fejlesztéséhez". Az egyértelműen megfogalmazott kérdés így hangzott: „Milyen mértékben felelős a »baloldaliak« kommunistaellenessége a vietnami háborúért, s hogyan értékelik a megkérdezettek saját múltbeli antikommunista állásfoglalásukat?" A kérdőívre 21-en válaszoltak. Kevés kivétellel igyekeztek elhatárolódni a hagyományos antikommunizmustól, amennyiben ez a doktrína ellentmond az Egyesült Államok mai értelmezés szerinti nemzeti érdekeinek, és igen súlyos következményekkel járhat a nukleáris-rakétafegyver korszakában. Vagyis a megkérdezettek véleménye szerint az antikommunizmus nem lehet a nemzeti külpolitika alapja.

[42] *S. Hughes:* An Approach to Peace. New York 1962.

Hadd idézzünk néhány válaszból:

L. Coser professzor, a „Dissent" című folyóirat szerkesztője megállapította: „Az amerikai külpolitika, saját ideológiai petárdájának hatására, ma az egész világon az antikommunista állásponthoz kapcsolódik... Amerika a legreakciósabb rendszerek oldalán áll. Az antikommunizmus lett a menedéke a világ minden söpredékének: egymásnak adják a kilincset Amerika támogatásáért esdekelve... Kormányzatunk és a Pentagon hivatalos antikommunizmusa... mélységesen reakciós ideológia, amely ellen az amerikai értelmiségieknek elvhűen és határozottan síkra kell szállniuk, ha politikai szerepet akarnak játszani az amerikai színpadon." R. Rovery hangsúlyozta: „Rendkívül fontos – és kiváltképp az értelmiség körében – annak megértése, hogy az antikommunizmus tökéletesen alkalmatlan a globális politika céljaira." A. Schlesinger – jóllehet úgy vélekedik, hogy aki liberális, annak szükségképpen antikommunistának kell lennie – kijelentette: ideje véget vetni a doktriner vitáknak; inkább olyan problémákkal kellene foglalkozni, mint „a nukleáris fegyverzet ellenőrzése, a fejlődő országok modernizálása és az ipari társadalom humanizálása"[43].

Az imperializmus szemlátomást sorozatos vereségeket szenved a világméretű eszmei harcban. És ezek a vereségek természetesen nem maguktól következtek be. Bizonyára a kommunisták „propagandabeli jártassága" is közrejátszott bennük, főként azonban ideológiájuk felsőbbrendűsége és társadalmi rendjük fölénye, amely ma már nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is bebizonyosodott. Ott van a vereségek mögött a szocialista pártok helyes politikája és önfeláldozó harca; ott van mögöttük az a nagyszabású munka, amelyet a kommunista mozgalom végzett az utóbbi időszakban, hogy leküzdje a dogmatizmust és a szubjektivizmust, kiküszöbölje mindazt, ami zavarta az új társadalmi rendszer sikeres fejlődését; az a munka, amely az SZKP XX–XXIV. kongresszusai, s a kommunista és munkáspártok legutóbbi nemzetközi tanácskozásai nyomán bontakozott ki. Az imperializmus eszmei vereségének leg-

[43] Commentary, 1967. szeptember.

főbb okát tehát a marxizmus–leninizmus minden igaz hívének alkotó erőfeszítéseiben kell látnunk.

Mindez megérlelte a maga gyümölcseit: *a világközvélemény hangulatában, a kommunizmus megítélésében a kommunistaellenes erők növekvő aktivitása ellenére fordulat állt be.*

Ez visszatükröződött az antikommunista propagandában, fő irányában és jellegében is. Persze a kommunistaellenes kórus nem egy szólamban énekel. Vannak, akik változatlanul az elavult, régi nótát fújják. De ha jobban odafigyelünk, könnyen felfedezhetjük az új motívumokat. A szocializmus és a kommunista eszmék kritikája már nem ezeknek az eszméknek a „megdöntésére" irányul; most inkább azt próbálják bizonygatni, hogy a szocialista építés és a kommunista mozgalom gyakorta eltér ezektől az eszméktől. Elsősorban egyes pártoknak és országoknak a múltban vagy ma elkövetett hibáit veszik célba. Paradoxon, de jellemző tény, hogy a kommunistaellenes propaganda szószólói egyre gyakrabban azért bírálják a kommunizmust, mert még „nem eléggé kommunista", mert még nem valósította meg teljességgel eszményeit és céljait.

Az antikommunizmus teoretikusai közül sokan arra hívják fel mind nagyobb nyomatékkal a propagandistákat, hogy ne a kommunizmust általában, hanem annak „sebezhető pontjait" támadják.

Jellemző e tekintetben Kintner és Kornfeder már említett, „A háború új határai" című könyvének az a kitétele, hogy „a forradalom befejezetlenségét" kell hangsúlyozni, s az elmúlt évek kommunizmusát kell felhasználni „a mai nap kommunizmusa ellen". A szerzők véleménye szerint a szocialista országok népeinek „kapitalista hitre térítését" jobb időkre kell halasztani; most inkább arra kell törekedni, hogy egyes fogyatékosságok, teljesítetlen ígéretek hangsúlyozásával elégedetlenséget szítsanak, s kimutassák, mennyire „nincs összhangban" a szocialista országok gyakorlata a marxista elmélettel, a kommunista eszményekkel.

Strausz-Hupé, Kintner és Possony fentebb már idézett művükben kifejtik: a nyugati külpolitikai propagandában hangsúlyozni kell, hogy nem lehet a nyugati világot »kapitalistának«, a kommunista blokkot pedig »szocialistának« tekinteni. A szerzők által védelmezett legfőbb propagandatézis az, hogy „a kommunizmus nem gazdasági

rendszer, hanem politikai eszköz, amelyet a hatalom kivívása és megszilárdítása végett hoztak létre".

Erre vezethető vissza az is, hogy a külpolitikai propaganda oly nagyon „szívén viseli" a párton belüli demokráciát, a szocialista törvényességet, a szakszervezeti jogok bővítését stb. Mindez újabb bizonysága annak, hogy a hagyományos antikommunizmus zsákutcába jutott, s bumerángként visszaüt azokra, akik megpróbálják felhasználni ezt a fegyvert.

A modern burzsoázia kommunistaellenessége már önmagában véve is a polgári ideológia degradációjának bizonyítéka (ezt egyébként jó néhány polgári kutató is elismeri), olyan eszköz, amelynek segítségével az imperializmus megpróbált kilábolni mély eszmei válságából. De amiként várható volt, ez a próbálkozás nem vezetett sikerre.

Igaza van B. Lavergne francia közgazdásznak és szociológusnak, amikor így ír: „»Ó, szabadság, hány bűntettet követtek el a nevedben!« – hangzik az ismert mondás. »Ó, antikommunizmus, hány ostobaságot követtek el a nevedben!« – mondhatnánk most. Hiszen az ijesztő intellektuális hanyatlásnak abban az állapotában, amely politikai értelemben az utóbbi negyedszázad fő vonása volt, a nyugati országok egyre-másra olyan lépésekre kényszerülnek, amelyek még inkább elősegítik hanyatlásukat."[44]

Az antikommunizmus válságát a marxisták–leninisták törvényszerűségnek fogják fel, a politikai viszonyok objektív fejlődésének természetes következményét látják benne. Világosan látnunk kell azonban azt is, hogy *az antikommunizmus feletti győzelem csakis a kommunista mozgalom helyes cselekvésének eredményeként következik be.* A hibás, helytelen politika, a marxista–leninista elvektől való eltávolodás lényegesen megnehezítheti, késleltetheti e győzelmet.

Az utóbbi évek történelmi tapasztalatai jó néhány meggyőző bizonyítékkal szolgáltak erre. Az egyik ilyen példa Csehszlovákia. Az antiszocialista erők aktivizálódása 1968-ban a korábbi párt- és államvezetés hibái miatt vált lehetővé, s az imperialisták alaposan felhasználták ezeket a hibákat a szocializmus kompromittálására,

[44] *B. Lavergne:* Id. mű.

annak bizonyítására, hogy ez a rendszer „összeférhetetlen" a tömegek érdekeivel . . .

Hasonlóképpen saját céljai érdekében igyekszik kihasználni az imperialista propaganda és politika a Kínai Kommunista Párt vezetőinek tevékenységét. Az általuk elkövetett hibák is kapóra jönnek neki, hogy befeketítse a szocialista társadalmi rendszert és a kommunista eszméket.

Az antikommunizmus kudarcai egyáltalán nem késztették az imperialista burzsoáziát arra, hogy lemondjon politikájának és propagandájának erről az eszközéről. Inkább az antikommunizmus stratégiájának és taktikájának bizonyos áthangolásáról lehet szó: ennek vagyunk tanúi az utóbbi években, ez jut kifejezésre a fentebb vázolt új fogások széles körű alkalmazásában. Ez nyilvánul meg abban a forszírozott ideológiai hadjáratban, amelynek célja a kommunista eszmék hírhedt *„erózióját"*, azaz fokozatos kiforgatása. Ennek érdekében igyekeznek kihasználni a szocialista közösségen és a kommunista mozgalmon belüli nézeteltéréseket, e végett ösztönzik egyes kommunista és munkáspártok nacionalista megnyilvánulásait, a „baloldali" és a jobboldali opportunizmus tüneteit a politikában és az ideológiában.

Ezért van az, hogy napjainkban a kommunista mozgalom marxista–leninista egységének megszilárdítása, a jobboldali és a „baloldali" opportunista, valamint a nacionalista elhajlások leküzdése kiváltképpen fontos előfeltétele az imperialista ideológia és az antikommunizmus ellen vívott harc sikerének.

II. FEJEZET

Az imperializmus mai külpolitikai propagandája

A második világháború után a külpolitikai propaganda elválaszthatatlan része lett az imperialista államok külpolitikájának, az általuk kezdeményezett hidegháborúnak. Évente százmillió dollárokat költenek a külpolitikai propagandára, s ez a nyugati hatalmak vezetői számára kiváltképp fontos tevékenységi ág tízezreket foglalkoztat.

Az imperializmusnak a nemzetközi küzdőtéren folytatott ideológiai harcában természetesen az Egyesült Államoké a vezető szerep. Ám a háború utáni években nagy méreteket öltöttek más hatalmak effajta erőfeszítései is: Anglia, az NSZK, Franciaország, Japán nem kis mértékben veszi ki részét a világot behálózó imperialista propagandából.

Ennek megfelelően fejlődött a polgári propagandaelmélet, a propaganda módszertana, technikája és szervezete is. Az imperialista burzsoázia ilyen irányú tevékenységének megvizsgálása fontos részét alkotja a mai nemzetközi kapcsolatok, a külpolitika és a diplomácia tanulmányozásának.

1. AZ IMPERIALIZMUS KÜLPOLITIKAI PROPAGANDÁJÁNAK DOKTRÍNÁJA ÉS MÓDSZEREI

Az a törekvés, hogy rafinált módszerekkel befolyásolják az emberek tudatát, bizonyos eszméket, valamint magatartási formákat sugalljanak nekik, korántsem új keletű. Az ilyesfajta tevékenységet régtől

fogva fontos feladatuknak tartották nemcsak egyes politikai vezetők, hanem különféle speciális intézmények és szervezetek is. Ezeket az uralkodó, olykor pedig az elnyomott osztályok hozták létre.

Az ilyesfajta szervezetek klasszikus példája az egyház. Már jóval azelőtt, hogy a propaganda tudományos kutatások és nyilvános megvitatás tárgya lett volna, az egyház igyekezett általánosítani sok évszázados tapasztalatát és gyakorlatát, s kidolgozni a propaganda munkájának alapjait; ezeket azután az egyház szolgái nemzedékről nemzedékre továbbadták.

A politikusok, mint említettük, már a régi időkben felfigyeltek a propaganda fontosságára, ám e kérdés politikai kidolgozása csak jóval később kezdődött meg. A mai polgári szakirodalom rendszerint Machiavellit emlegeti ebben a vonatkozásban.

Persze a politikának arról a területéről, amelyet ma propagandának neveznek, elmúlt korok sok nagy gondolkodója is írt, kezdve Platóntól. De a politikai propaganda rendeltetésének és funkciójának Machiavelli-féle értelmezése az, amely a legközelebb áll a modern polgári elmélethez. Mindenekelőtt Machiavellinek azokról az eszméiről van szó, melyek szerint csak az állam, a politikai hatalom képvisel magas rendű önálló értéket, az „alattvaló" pedig „a manipuláció tárgya" marad. S e manipuláció egyik eszköze éppen a propaganda.

A nyugati szakirodalom másik gyakorta emlegetett alakja Gustave Le Bon francia szociológus. Tevékenysége az imperializmus korszakának kezdetére esett, és erősen rányomta bélyegét az imperialista burzsoázia politikai teoretikusainak egyes koncepcióira.

Le Bonnak kiváltképp azok a nézetei hagytak maradandó nyomot a burzsoá elméletben, melyek szerint az emberek „nagy csoportokban", azaz tömegben másként viselkednek, mint egyénileg: „primitívebben", „civilizálatlanabbul", mivelhogy csökken „társadalmi kontrolljuk" és „felelősségérzetük". Az ember ilyesfajta viselkedését Le Bon „az emberi természet primitív oldalaival" magyarázta. A burzsoá propaganda-teoretikusok nagyra értékelik ezeket a nézeteket: bennük látják a „hasznos gyakorlati vezérfonalat a tömegek manipulásához."[1]

[1] *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.

A fentebb vázolt eszmék „tudományos" megalapozására már Le Bon után került sor.

Ebben a vonatkozásban az első világháború húzta meg a határvonalat. Lindley Fraser angol teoretikus véleménye szerint ebben a korszakban vált a propaganda „művészetből vagy iparágból tudománnyá"[2]. Az okok nyilvánvalóak, s nemcsak és nem is annyira a tudomány megnövekedett tekintélyében keresendők, mint amennyire az imperialista burzsoázia ama növekvő szükségletében, hogy hatékonyabb eszközöket találjon a tömegek szellemi befolyásolására. Ez a szükséglet a kapitalizmus akkor megkezdődött általános válságából eredt.

Az Egyesült Államokban fordították a legnagyobb figyelmet a propaganda problémáinak kidolgozására. Itt jelentek meg az első olyan könyvek, amelyek lefektették a modern polgári propagandaszemlélet alapjait (lásd többek között Walter Lippmann „Közvélemény" című művét[3]). S ami ennél is fontosabb, Amerikában alakultak ki azok a politikai elméleti iskolák, amelyek kísérletet tettek a propaganda problémáinak alapos elemzésére. H. D. Lasswell professzor iskoláját például mindmáig a legtekintélyesebb irányzatként tartja számon a polgári tudomány.

Lasswell tulajdonképpen semmi eredetivel nem gazdagította a politikai elméletet: teóriája az „elit"-elmélet egyik változata. Az amerikai professzor azonban elődeinél több figyelmet szentelt az „elit" és a „tömegek" közötti „pszichológiai kapcsolatoknak", azaz a közvélemény és a propaganda problémáinak. A második világháború tapasztalatai és az amerikai imperializmus expanzionista külpolitikai céljai alapján Lasswell arra a nyílt beismerésre jutott, hogy „a propaganda a totális politika eszköze a diplomáciával, a gazdasági intézkedésekkel és a fegyveres erőkkel együtt. A politikai propaganda: a tömegkommunikáció eszközeinek felhasználása a hatalom érdekében . . ."[4]

[2] *L. Fraser:* Id. mű.

[3] *W. Lippmann:* Public Opinion. New York 1922.

[4] Idézve Propaganda in War and Crisis. D. Lerner kiadása. New York 1951.

A két világháború között az Egyesült Államokban különféle intézményeket hoztak létre a propaganda problémáinak tanulmányozására. Ezek közé tartozik például a Columbia Egyetem mellett 1937-ben felállított Propagandaelemző Intézet.[5]

A harmincas években történtek az Egyesült Államokban az első kísérletek arra is, hogy a pszichológiai tudományt „kereskedelmi propaganda", azaz reklám céljaira használják fel, ami azután szintén jelentős szerepet játszott a propagandamódszerek elméletének kidolgozásában.

Más imperialista országok ugyancsak folytattak ilyen irányú tevékenységet, bár szerényebb méretekben. Talán meglepő, hogy e tekintetben az Egyesült Államok mögött elmaradt a fasiszta Németország, amelynek vezetői pedig jóval nagyobb összegeket költöttek és energiát fordítottak a bel- és a külpolitikai propagandára, mint Amerika vezetői a harmincas években. Itt mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a nácizmus politikai doktrínája misztikus álruhába öltöztette a hatalom, a politika és a propaganda kérdéseit, amelyeket így nem vetettek beható társadalmi elemzés alá, annál kevésbé, mert az akkori politikai viszonyok között Hitler vagy Goebbels szava hasonlíthatatlanul többet számított, mint egész intézmények véleménye. Éppen ezért a fasiszta vezérek fogalmazták meg, bár misztifikált formában, azokat a tételeket, amelyekre az imperialista propaganda épül Le Bontól napjainkig. E tételek az érzelmi ráhatást hangsúlyozzák a racionális érvek helyett, a tömegek megvetését tükrözik, az alantas ösztönökre apellálnak.

A második világháború nagy lökést adott az imperialista hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok és Anglia külpolitikai propagandájának, s egyúttal új szakasz kezdődött e téren a kutatásban. Igaz, mindez csak a háború befejezése után vált nyilvánvalóvá, amikor az elméleti és a gyakorlati szakembereket felszabadították katonai jellegű propagandafeladataik alól. 1945 után az Egyesült Államokban és kisebb mértékben Angliában is megélénkült a propagandával kapcsolatos tudományágak tevékenysége. Szakemberek egész serege lépett a színre. Művek sokaságát adták ki: előbb a második

[5] Lásd *W. Dizard:* Id. mű.

világháború propagandájának történetét ismertető és tapasztalatait általánosító munkákat, majd általános elméleti és történelmi jellegű, végül pedig a lélektani hadviselés, vagyis a hidegháborús propaganda feladatait és módszereit ismertető műveket.

Különféle intézményeket hoztak létre a bel- és a külpolitikai propaganda céljaira: közvéleménykutató magántársaságokat, a kommunistaellenes propaganda végett a kommunizmust tanulmányozó intézeteket és egyetemi szakcsoportokat, továbbá olyan intézményeket, amelyek speciálisan a propaganda elméletével és módszereinek kidolgozásával foglalkoznak. Ilyen intézetet hoztak létre a Massachusettsi Műszaki Egyetem mellett. Ebből az intézetből nagy nemzetközi kutatóközpont fejlődött ki. Hasonló rendeltetésű részlegek alakultak a katonai és külpolitikai célokat szolgáló intézményekben.

Egyszóval, szemünk láttára jött létre a *társadalomtudomány új ága,* amely a propagandával összefüggő problémák egész körével foglalkozik, s így tulajdonképpen egy sor társadalomtudományi ág határterületén mozog.

A lélektani hadviselés amerikai katonai szakértői rámutatnak arra, milyen fontos szerepet játszanak a propagandában a szociológiai, közgazdasági és politikai kutatások (mindenekelőtt az auditórium társadalmi összetételének, érdekeinek, műveltségi színvonalának stb. tanulmányozása szempontjából).[6] Gyakorta emlegetik az etnográfia és az antropológia fontosságát is. Kluckhohn amerikai antropológus például rámutat arra, milyen fontos tanulmányozni a kultúra különféle típusait; ezzel kapcsolatban példaként említi az ún. helyzeti morált, amely – véleménye szerint – a japánokat jellemzi, s magyarázatot ad viselkedésüknek, magatartásuknak azokra a vonásaira, amelyek a háború éveiben kudarcra kárhoztatták az amerikai propagandát.[7]

Nem kétséges, a modern polgári propaganda-elméletekben a pszichológia foglalta el a fő helyet. S ez nemcsak azzal a szereppel függ össze, amelyet ez a tudományág játszik az emberi magatartás

[6] Lásd Department of the Army Field Manual, FM 33–2. Psychological Warfare Operations. Washington 1955. március.

[7] Lásd *C. Kluckhohn:* Mirror for Man. New York 1949.

tanulmányozásában, hanem az imperialista propagandadoktrína néhány sajátosságával is.

Bertrand Russell angol filozófus írta: „Nincs már túl messze az az idő, amikor a pszichológia, kiváltképp a tömeglélektan lesz hivatott arra, hogy a legfontosabb tudományág szerepét töltse be az emberiség jólétének szempontjából. A pszichológiától függ most, fennmaradhat-e . . . a civilizáció."[8]

Lesinsky nyugatnémet őrnagy pedig, aki a propaganda (főként a katonai propaganda) kérdéseinek szakértője, így írja le a tudományos lélektan meghonosítását a társadalmi életben: „Miután a XIX. század végén megjelent a tudományos lélektan, arzenáljából kikölcsönözték az ember irányított befolyásolásának módszertanát . . . Mi tanúi vagyunk annak, miként alkalmazzák szisztematikusan a pszichológiai fölfedezéseket a gyógyászatban, a pedagógiában, a gazdasági életben, a publicisztikában és nem utolsósorban a politikában."[9]

Pszichológia nélkül voltaképpen nem képzelhető ma el hatékony propaganda – ez a nyugati teoretikusok egyöntetű véleménye.

A propaganda tudományos alapokra helyezésén az imperialista országokban nemcsak és nem is annyira a politikában játszott szerepének tisztázását, a propaganda eszmei tartalmának kidolgozását értik, hanem inkább alkalmazott funkcióit: a propaganda módszereinek, fogásainak, formájának, technikájának stb. kidolgozását.

Ezt mindenekelőtt objektív tényezők magyarázzák: ha a propaganda olyan, sokmilliós auditóriumra irányul, amely társadalmi összetételét, életkorát és műveltségi színvonalát tekintve különbözik, akkor a módszerek kidolgozása valóban elsőrendű fontosságúvá válik. Van még egy ok, amely főként az Egyesült Államokban áll fenn, mégpedig az, hogy a politikai propagandára a business szabályai, fogásai gyakorolnak befolyást.

Packard amerikai szociológus a reklámmódszerekről ír „Láthatatlan kísértők" című könyvében[10], s tényeket idéz, amelyek arról ta-

[8] Propaganda and International Relations. Id. kiad.

[9] Siegen ohne Krieg. Id. kiad.

[10] *V. Packard:* Id. mű.

nuskodnak, hogy az útkeresés egybeesik a politikai propaganda területén folyó kutatásokkal. A dolog nem szorítkozik a reklámra. A „mélylélektan" tárgya lett a káderek kiválasztása, a termelésszervezés, a kapcsolatok „rekonstrukciója" a termelő és egyéb kollektívákban, az osztályharc dezorganizálása stb. Ennek nyomán születtek az olyan kutatási ágak, amelyeknek a „szociális mechanika" (social engineering), „társadalmi kapcsolatok" (social releasing) stb. elnevezést adták. E kutatási ágak méreteit megítélhetjük abból, hogy csupán a „társadalmi kapcsolatok" témakörével mintegy 40 000 szakember foglalkozik, és 100 vezető amerikai vállalat évente 50 millió dollárt költ tevékenységükre.[11]

Abban a mértékben, ahogy bővült azoknak a kutatási ágaknak a tevékenysége, amelyek közvetlenül a nagytőke érdekeit szolgálják, megnőttek a szervezők igényei is. Az egyik közülük, E. Pendry egy ízben kijelentette: „A társadalmi kapcsolatok területén működő szakemberekre kell hárulniuk a szociális mechanika legfőbb funkcióinak – az emberi társadalom fokozatos átszervezésének –, szféráról szférára, struktúráról struktúrára."[12] Az utóbbi években az „ösztönző motívumok", a „társadalmi kapcsolatok" stb. kutató-szakemberei többek között azzal az állhatatos követeléssel állnak elő, hogy az ő javaslataik szerint szervezzék át a külpolitikai propagandát; ezek a javaslatok a külpolitikai propaganda agresszivitásának fokozását, az antikommunizmus szítását stb. sürgetik.

A politikai és a kereskedelmi kutatóintézetek javaslatait már ma is jócskán felhasználják a propaganda gyakorlatában. Az 1952. és 1956. évi választási hadjáratok óta az Egyesült Államok mindkét polgári pártja a pszichológia és egyéb tudományok adatainak széles körű felhasználásával igyekszik hatékonyabbá tenni a választási harcot.

Az 1960. évi amerikai választásokon Kennedy agytrösztje nem érte be a választási hadjárat lefolytatásának hagyományos eszközeivel, a memorandumok, beszámolók stb. elkészítésével, hanem – először az amerikai választások történetében – az elektronikus számító-

[11] Ugyanott.
[12] Ugyanott.

gép segítségére bízta magát. Százezer amerikai válaszait táplálták be a gépbe, miután a kérdésekre adott feleleteket gondosan csoportosították. A gép feladata az volt, hogy kiszámítsa az átlagválasztó „paramétereit", választási magatartását, s meghatározza a propaganda legjobb módszereit.[13]

Hasonló recepteken alapuló technikát nemcsak a választási harcban alkalmaznak, hanem még inkább az imperialista burzsoázia osztályérdekeit közvetlenül szolgáló propagandában, ezen belül is a külpolitikai propagandában.

Az imperialista propaganda-doktrína lényege

A propaganda imperialista teoretikusai (és gyakorlati emberei) körében uralkodó koncepciók lényege röviden szólva a következő: *a propagandista feladata nemcsak és főképp nem az, hogy az értelemre, mint inkább az, hogy az érzelmekre hasson.* E felfogás következtében az emberek ideológiai befolyásolását lényegében mindinkább felváltja a pszichológia, mégpedig e fogalom Freud utáni értelmében.

L. Fraser meghatározása szerint a propaganda „olyan tevékenység vagy művészet, amellyel arra késztetünk másokat, hogy úgy viselkedjenek, ahogyan máskülönben nem viselkednének". „Kétségtelenül tudunk hatni az emberek magatartására, ha pusztán csak intellektusukra apellálunk – írja Fraser –, de amikor így cselekszünk, tevékenységünket semmiféle sablon szerint sem nevezhetjük propagandának (Fraser véleménye szerint ez „felvilágosító" tevékenység – *G. A.*) ... A propaganda inkább az emóciókra apellál – közvetlenül vagy közvetve." A szerző ezután felteszi a kérdést: „Milyen emberi érzelmek jöhetnek közvetlenül vagy közvetve számításba a propaganda szempontjából? A válasz: mindenfajta érzelem. Az egyszerű emóciók, mint amilyen a félelem, a bonyolultak, mint amilyen a büszkeség vagy a kalandvágy; az alantas érzelmek, mint amilyen a kapzsiság, avagy a nemes érzelmek, mint amilyen az

[13] Lásd *V. Lasky:* Id. mű.

együttérzés vagy az önbecsülés; az egoista érzések, mint amilyen a hiúság, a nagyravágyás, vagy az önzetlenek, mint amilyen a családszeretet. Minden emberi emóció és ösztön többé-kevésbé alkalmas céltáblája a propagandának."[14]

Jóval leplezetlenebbül fogalmazza meg ezt az álláspontot George Ellul, a bordeaux-i egyetem egyik professzora, aki, miután kifejti, hogy a modern politikai propaganda áttért „az egyén mélylélektani befolyásolására a pszichológia és a pszichoanalízis módszerével", megállapítja: „Ma már korántsem arról van szó, hogy nyíltan megmondjuk az embereknek: »így cselekedjetek és ne másképp«, hanem arról, hogy megtaláljuk azt a lélektani trükköt, amellyel megfelelő reakciót válthatunk ki. Ezt a lélektani trükköt »ingernek« nevezik. Mint látjuk, a propagandának ilyenformán már semmi köze sincs az eszmék terjesztéséhez. Már nem az eszmék terjesztéséről van szó, hanem az »ingereknek«, vagyis azoknak a lélektani és pszichoanalitikai trükköknek a terjesztéséről, amelyek meghatározott cselekedeteket, meghatározott érzelmeket, meghatározott misztikus érzelemkitöréseket váltanak ki."[15]

Joggal vethetné ellene valaki: de hiszen a burzsoá propaganda is terjeszt bizonyos eszméket, polemizál egyebek között a marxizmus–leninizmussal, a kommunizmus eszméivel. Valóban, ez a polémia állandóan folyik, még a tömegpropagandában is. De ha jól meggondoljuk, maguk az eszmék és ideológiák itt inkább az érzelmekre és az ösztönökre irányított „inger" szerepét töltik be, mintsem az értelemre apelláló nézetek és érvek rendszerének szerepét. A legtöbbször például nem magának a kommunizmusnak az elítéléséről, hanem egy olyan klisé létrehozásáról van szó, amely meghatározott emóciókat (félelem, undor stb.) vált ki az emberekből. Így születnek meg az olyasfajta fogalmakból, mint a „demokrácia", a „szabad világ" stb., a kapitalizmushoz kötődő szimbólumok, amelyek kedvező reakciók kiváltására hivatottak. A tömegeknek szóló imperialista propagandában az ilyen módszerek mindinkább elterjednek.

[14] *L. Fraser:* Id. mű.
[15] Idézve *R. Wüst:* Id. mű.

Gyakorta találkozhatunk olyasfajta kísérletekkel, melyeknek célja bebizonyítani, hogy az adott esetben a propaganda csak a hallgatóság kívánságait és hajlamait követi. A propaganda alanyai – állítják – nem kívánnak fontolgatni, nem hajlamosak arra, hogy az eszmék egybevetése alapján önállóan gondolkodjanak; inkább elfogadják a könnyen érthető magyarázatokat, kiváltképp ha ezek egybeesnek óhajaikkal. Egy amerikai szerző szerint ennek oka abban keresendő, hogy a mai viszonyok között a logika elveszíti szerepét, s az emberek csak abban hisznek, amiben hinni akarnak. Ezért különösen fontos a meggyőzés szempontjából, hogy ne annyira az értelemre, mint inkább az érzelmekre hassanak; ebben az esetben a közönség nemcsak megjegyzi az érveket, hanem a későbbiekben fel is használja őket önmaga „meggyőzésére".[16]

Az imperialista propaganda természetesen nem az emberek logikai gondolkodásának tökéletlensége miatt lovagolja meg az érzelmeket, hanem hogy olyan nézeteket kényszerítsen rájuk, amelyek ellentmondanak az emberek valódi érdekeit és céljait tükröző logikának. Nyíltan ír erről M. Choukas: „A propaganda módszerei . . . egy és ugyanazt a célt szolgálják: megfosztani az embert attól a képességétől, hogy eligazodjék a dolgok állásában; olyan embertípust kialakítani, amely képtelen a kritikai gondolkodásra, amely saját legalsó – emócionális – szintjére süllyedt, s csak külső, tehát mesterséges ingerek és irányító erők hatására tud cselekedni."[17]

Azt mondhatná az olvasó: ebben a tendenciában tulajdonképpen semmi új sincs.

Ám korábban mindezt inkább intuitíve, pragmatikus célokkal gyakorolták, ma azonban, a tudományos eredmények alapján, a tömegek befolyásolására a fogások és a módszerek egész arzenálját hozták létre. Óriási változás ez a XVIII.–XIX. századi polgári koncepciókkal szemben, amelyek szerint az embert érvekkel lehet leginkább meggyőzni, értelmére, intellektusára kell apellálni. Egyes imperialista propagandisták még a feltételes reflexekről szóló pav-

[16] Lásd *J. Stone:* Strategie Persuasion. Arms Limitation through Dialogue. New York 1967.

[17] *M. Choukas:* Id. mű.

lovi tanítást is a propaganda szolgálatába próbálják állítani, s ennek alapján javasolnak megfelelő propagandafogásokat.[18]

Az ideológiai harcról, a propagandáról vallott mai burzsoá koncepció gyökerét két alapvető tényezőben kell keresni.

Az első a polgári ideológia válsága, ami az emberi tudat befolyásolásának más, *„nem ideológiai" formáit és módszereit helyezi előtérbe.*

A másik tényező *az emberi természet újfajta értelmezése*, amely, mint már említettük, az uralkodó osztály politikai szükségleteiből fakadt, másrészt a polgári lélektan Freud utáni fejlődésének a következménye: a pszichológiának az a próbálkozása, hogy az ember lelki életének forrásait s végső soron az ember magatartását tudat alatti ösztönökkel stb. határozza meg.

E pszichológiai nézetek elemzése meghaladná e könyv kereteit. Adott esetben az a tény a fontos, hogy Nyugaton éppen ezekben az elméletekben vélték megtalálni a kulcsot a tömegek feletti szellemi uralom biztosításához olyan körülmények között, amikor az ideológiai erőviszonyok a burzsoázia kárára változtak meg. Az imperialista burzsoázia politikai elmélete már régen megfogalmazta azt a feladatot, hogy az „elit" számára biztosítani kell a tömegekkel űzött manipuláció akadálytalan lehetőségeit. A pszichológiában, az emberi értelem megkerülésére képes „mélylélektani befolyás" módszereiben találták meg e feladat megoldásának egyik fontos eszközét.

Így született meg a „dezideologizált" ideológiai harc elméleti koncepciója, sőt politikai gyakorlata is. Az imperialista propaganda a vereséget elkerülendő, a nyílt eszmei összeütközések helyett a társadalmi realitásoktól távolabb eső területekre menekült: az emberek pszichikai életének területére, ahol nem annyira a társadalmi-ideológiai, mint inkább a fiziológiai és pszichofiziológiai mechanizmusok dominálnak.

A. Sturminger megmagyarázza, miről is van szó tulajdonképpen. A politikai propagandában – írja – az objektum mindig ugyanaz:

[18] Lásd *S. Chakhotin:* The Rape of Masses. London 1950.; *W. Sargant:* Battle for the Mind. New York 1957.; *J. Meerloo:* Rape of the Mind. Cleveland 1956.

„az emberi természet". E téren döntő jelentőségük van az olyan pszichológiai elemeknek, mint az „emberiség atavizmusai", amelyeket „könnyű lemezteleníteni és felszínre hozni, felébresztve és buzdítva az alantas indulatokat és ösztönöket".

Sturminger így fejezi be a pszichológusok „lélekemelő" munkájáról szóló fejtegetését: „Egyszóval, igyekeznek minden eszközzel tanulmányozni a gondolkodás és az érzelmek »irracionális elemét«, s e tanulmányozás eredményeit a politikai propaganda szolgálatába állítani."[19]

Lindburgher amerikai professzor meghatározása szerint a pszichológus „ért ahhoz, miként lehet átváltoztatni a szenvedélyeket gyűlöletté, az egyéni leleményt tömegméretű gyávasággá, a kételyeket hitetlenséggé, az előítéleteket boszorkányüldözéssé. A pszichológus mindezt úgy éri el, hogy az ember *tudattalan* érzéseire apellál: ez adja neki a kiindulópontot."

Az ideológiai harcnak ez a koncepciója lényegét tekintve nem más, mint az imperialista teoretikusok válasza arra az általuk tagadott, de ugyanakkor intuitíve felismert ténynek, hogy *az ideológiának objektív jellege van,* s az eszmék, vélemények, elképzelések a társadalmi lét függvényei.

A burzsoá propaganda-teoretikusok – persze a „mélylélektan" legfanatikusabb híveitől eltekintve – nem tagadhatják teljes egészében az emberi gondolkodás kapcsolatát az objektív valósággal, azt, hogy a „tudattalanon" kívül hatással vannak rá a társadalmi lét gazdasági, szociális, politikai körülményei is. Ebből ered egy másik fontos koncepció: az *információ-elmélet,* amelynek ugyancsak az a célja, hogy leküzdje az ideológiai harc objektív tényezőinek hatását, s amely erősen rányomja bélyegét az egész imperialista propagandára.

E koncepció vezérlő eszméjébe enged bepillantást az az epizód, amellyel Walter Lippmann kezdi „Közvélemény" című könyvét. Ez volt az első olyan mű, amely megkísérelte szociológiai alapokra helyezni a közvéleménnyel és a propagandával kapcsolatos kérdések egész komplexumát. Lippmann egy óceáni szigetről beszél, ahol

[19] *A. Sturminger:* Id. mű.

1914-ben angolok, németek és franciák éltek. A postájukat szeptember közepén kapták meg, s csak ekkor tudták meg, hogy országaik már másfél hónapja hadiállapotban vannak. Kapcsolataikban azonnal éles fordulat állt be.

Más szavakkal tehát arról van itt szó, hogy az ember politikai gondolkodása elsősorban nem attól az információtól függ, amelyet közvetlenül saját tapasztalataiból vagy benyomásaiból merít, hanem annak az információnak alapján alakul ki, amelyet közvetett úton kap: az újságokból, a rádióból, más emberektől stb. Ilyenformán egész sor *közvetítő láncszem* keletkezik a valóság és a szubjektum között. Ez bizonyos lehetőségeket teremt az előbbitől való elszakítására, a társadalmi lét és a társadalmi tudat objektív kapcsolatainak megsértésére, s a szubjektív befolyásolás új csatornáit szabadítja fel.

Elképzelhetünk például olyan szituációt is, hogy a szigetlakók nem szereznek tudomást az országaik között kirobbant háborúról, s így magatartásuk, nézeteik mentesek maradnak a környezet befolyásától. Vagy az ellenkezőjét: hogy rémhír érkezik hozzájuk a háború kitöréséről, amely meghatározott gondolatokra és cselekedetekre készteti őket, bár az objektív valóság erre semmiféle alapot nem nyújt.

Ezekből az előfeltételekből természetesen meghatározott következtetések adódnak a burzsoá propaganda számára, olyan értelemben, hogy korlátoznia kell a nemkívánatos információ beáramlását, s olyan értelemben is, hogy dezinformálja a közvéleményt, s végső esetben maga agyalja ki az „eseményeket", amelyek a kívánt hatást gyakorolhatják.

Mindez régóta polgárjogot nyert a kizsákmányoló államok politikájában, hisz ezek az államok az évszázadok során nemegyszer folyamodtak a számukra kedvezőtlen információk eltitkolásának módszereihez (lásd titkos okmányok, cenzúra). A modern burzsoá szociológia és politikai elmélet csak átvette az intuitív „állambölcsesség" intézményeit és fogásait, s megpróbálja „tudományos alapon" hozzáigazítani azokat a kor követelményeihez.

Az utóbbi tény különösen fontos. Bármennyire hasonlatosak is egymáshoz a múltbeli és a mai kizsákmányoló államok alapvető politikai céljai és módszerei, észre kell vennünk a lényeges különbsé-

geket is. A bennünket érdeklő területről szólva kiváltképp arra kell rámutatnunk, hogy megnövekedett a lakosság tömegeinek öntudata és műveltsége, nagy fejlődés ment végbe a hírközlő eszközök területén, a dolgozók demokratikus vívmányokat harcoltak ki, s *a hírközlési eszközök, az információ forrásai már nincsenek a hatalmon levő burzsoázia monopóliumában.* Ez utóbbi a munkássajtó fejlődésével, a szocialista államok és hírközlő szolgálatuk megjelenésével stb. kapcsolatos.

Ezek a körülmények gyökeresen megváltoztatták a helyzetet. A kapitalista államok túlnyomó többségében lényegesen csökkent a cenzúra hatékonysága (bár ilyen vagy olyan formában ma is van cenzúra még a legdemokratikusabb polgári országokban is), s nehezebben alkalmazhatóvá, de legalábbis kevésbé hatásossá vált az olyasfajta propaganda, amely durva és nyilvánvaló hazugságokat terjeszt a társadalmi élet tényeiről, a bel- és a külpolitikai helyzetről.

Az imperialista burzsoázia természetesen nem mondott le a társadalmi tudat befolyásolásáról, beavatkozik az információs folyamatba. S ez a beavatkozás ma fokozott jelentőségre tett szert. Miután azonban megvalósításának lehetőségei nagymértékben korlátozódtak, módszertana kifinomult. „Az információ (a hírszolgálat) a propagandista legfontosabb eszköze – írja például J. Martin. – A jó propagandista összekapcsolja a kedvező és a kedvezőtlen információt, lekicsinyli az utóbbit, úgy tüntetve fel, mintha nem volna különösebb jelentősége, s ugyanakkor felfújja az előbbit."[20]

Ez persze erősen leegyszerűsített kifejtése a burzsoá információelméletnek. A valóságban a módszerek jóval rafináltabbak és alattomosabbak. De ebből a megfogalmazásból is világossá válik, miként kell értékelni az imperialista politikusoknak azt a makacs próbálkozását, hogy propagandájukat informatív jellegűnek tüntessék fel, vagy azt a bizonykodásukat, hogy e propaganda lényege az igazság.

Nem először hallunk ilyesmit. Elengedő, ha emlékeztetünk Truman ismeretes beszédére, amelyet az amerikai lapkiadók társasága előtt mondott, s amelyben az Egyesült Államok külpolitikai propa-

[20] *J. Martin:* Id. mü.

gandájának alapjaként „az igazság stratégiáját" jelölte meg, „az egyenes, egyszerű, leplezetlen igazságot" tartva a kommunizmus elleni harc legjobb fegyverének.[21]

A fentebb idézett Martin találóan és szellemesen jegyzi meg erről a nagyhangú deklarációról: „Persze emlékeztetnünk kell arra, hogy a propagandistának nagy választéka van az igazságokból."[22] Hasonló véleményen van K. London amerikai kutató: „Az információ: eufemizmus. Az információ magában véve is nagy propagandisztikus hatást fejthet ki, még abban az esetben is, ha valóban objektív. Ugyanakkor objektívnek tűnhet a legtendenciózusabb, speciálisan propagandacélokra kiagyalt közlemény is . . . Figyelembe kell venni azt is, hogy a híradásban gyakorlatilag lehetetlen az abszolút objektivitás."[23]

Az imperialista burzsoázia szempontjából legtökéletesebb propaganda-doktrínák megteremtői az olyan különlegesen agyafúrt módszereket sem vetik el, mint amilyen az, hogy az illetékesek maguk agyalják ki a majdani információjuk és propagandájuk alapjául szolgáló „tényeket". R. Williams amerikai pszichológus például az effajta tevékenységet a lélektani hadviselés legfőbb sajátosságának tartja. „A pszichológia modern irányzatai és a világválság" című könyvében azt írja, hogy „a lélektani hadviselés aktívan létrehozza és felhasználja az *eseményeket* mint a jövendő művelet magvát"[24]. Ez az egyik olyan pont, ahol az imperialisták diverziós és propaganda-tevékenysége találkozik.

A hivatalos amerikai propaganda számos vezetője, abbeli igyekezetében, hogy hatékonyabbá tegye a külpolitikai propagandát, olyan intézkedéseket sürget, amelyek, ha nem szüntetnék is meg, de legalább csökkentenék a szavak és a tettek közötti különbséget. Erről ír „Fegyverünk az igazság" című könyvében Edward Barrett[25], az

[21] The New York Times, 1950. április 21.

[22] *J. Martin:* Id. mű.

[23] *K. London:* The Making of Foreign Policy East and West. Philadelphia 1965.

[24] *E. Williams:* Modern Trends. Psychology and the World Emergency. Pittsburgh 1952.

[25] *E. Barrett:* Truth is Our Weapon. New York 1953.

Egyesült Államok külügyminisztériumának egykori „közvélemény-szakértője", s hasonló nézeteket vall R. White professzor is, aki kifejti, hogy „a tettek meg kell hogy feleljenek a szavaknak", hogy „a tettek többet mondanak a szavaknál"[26].

Az ilyen kijelentésekben két tendenciát különböztethetünk meg. Az egyik tisztán propaganda jellegű, s megelégszik azzal, hogy néhány demonstratív akciót javasoljon a propaganda hatékonyságának növelése végett. A másik irányzat azt szolgálja, hogy bizonyos mértékig közelebb hozza a politikát a realitásokhoz. Ennek érdekében hajlandó engedni a közvélemény legállhatatosabb követeléseinek. A burzsoá reformizmus egyik változata ez. S míg az első esetben elegendő a leleplezés, addig ez a második irányzat differenciáltabb megközelítést igényel a szocialista országok, a haladó erők részéről, amennyiben a félrevezetési kísérletek mellett megtaláljuk benne a dolgozóknak tett valódi engedményeket is – kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt.

A pszichológiai befolyásolás egyik sajátos formája, amikor az emberekből megpróbálják kiölni a társadalmi élet valódi, számukra létfontosságú problémái iránt tanúsított érdeklődést, többek között a *dezinformálásnak*, az érdeklődés más irányba terelésének különféle módszereivel.

A társadalom fölötti szellemi uralom biztosításának ez a formája elvileg szintén nem új keletű. Gondoljunk csak a vallásra, amelynek egyik legfontosabb funkciója mindig a hívők figyelmének az „evilági" dolgokról való elterelése volt. Az ókori Rómában fogalmazták meg a „panem et circenses" elvét, amely azt célozta, hogy a nép legfontosabb létszükségleteinek kielégítésével, s különféle attrakciókkal tereljék el a tömegek figyelmét a politika és az osztályharc problémáiról.

A modern tőkés társadalomban fantasztikus méreteket öltött az ilyen irányú tevékenység. A sex, a sport, a „sztárok" kultusza és azok magánéletének kiteregetése, a legkülönfélébb műfajokban eluralkodó ponyva, a harsogó szenzációk mind-mind ezt a célt szol-

[26] The Public Opinion Quarterly, Winter 1952/53.

gálják; erre koncentrálja erőfeszítéseit a nyugati sajtó, az irodalom, a film, a rádió, a televízió. A szenzációk körül csapott értelmetlen zenebona már-már tömegpszichózissá vált, s jellemző vonása lett az Egyesült Államok, majd más nyugati országok életformájának is.

A polgári szociológusok nemegyszer megpróbálják úgy feltüntetni a dolgot, hogy mindez az életszínvonal emelkedésének elkerülhetetlen velejárója, s emellett azoknak a változásoknak a következménye, amelyek a tömegeknek a társadalmi életre és a kultúrára gyakorolt növekvő befolyásához vezettek (az ún. tömegkultúra-koncepciók). Egyes szerzők odáig mennek, hogy mindezt egészséges fejlődésnek tüntetik föl, az ember természetes védekezésének a modern „ipari" vagy „tömegtársadalom" életformájával, tempójával, politikai és propaganda-telítettségével járó emócionális túlterhelés ellen. J. Klapper, az amerikai közvéleménykutató intézet felelős titkára például azt állítja „A tömegkommunikáció hatása" című könyvében, hogy a könyvek és a rádiókészülékek nemes hatást fejtenek ki, amikor közönségüket elvonják a napi gondoktól, mert így „szellemi, s következésképpen pszichofizikai megkönnyebbülést hoznak"[27].

Klapper úgy tesz, mintha nem venné észre, hogyan változik át a szórakoztató ipar a tömegek felett gyakorolt szellemi uralom eszközévé.

Ezt a tényt egyébként sok polgári teoretikus is elismeri. Aldous Huxley írja, hogy Nyugaton, mint minden más tömegkommunikációs eszköznek, a szórakoztató iparnak sem a valódival vagy a kitalálttal, hanem az *irreálissal* van dolga. „A vallás világa különbözik a szórakoztatás világától – írja –, de hasonlít is hozzá annyiban, hogy egyik sem »evilági« jelenség. Mindkettő kikapcsolódás . . ., Marx szavaival élve »ópium a népnek«, tehát a szabadságot fenyegeti." Így hát „a végeláthatatlan szórakoztatás azzal fenyeget Nyugaton, hogy az irrealitás óceánjába fojtja a racionális propagandát".

„Az olyan társadalom – írja Huxley ,– amelynek tagjai többségükben nem itt a Földön, s nem is az előrelátható jövőben töltik idejük nagyobb részét, hanem a sport és az érzelmes operák, a míto-

[27] *J. Klapper:* The Effects of Mass Communication. Glencoe (Illinois) 1961.

szok és a metafizikus képzelgések túlvilágában – az ilyen társadalom nehezen fog ellenállni azoknak, akik manipulálni és irányítani fogják."[28]

Az imperialista információ-elmélet középpontjában tehát az a törekvés áll, hogy valamiféle mesterséges „realitással" helyettesítsék az objektív valóságot.

M. Choukas elég érzékletesen fogalmazza meg az ilyesfajta ráhatás folyamatát: „A propagandisztikus eszmék állandó bombazáporában álló egyén előbb-utóbb elveszíti valóságérzetét... Egymás után bomlanak fel a valósághoz fűződő kapcsolatai... Kezdeményezőkészsége eltűnik, szellemi horizontja stabilizálódik. Mindaz, ami egyéni benne, megmerevedik, statikussá válik. S bármilyen ellenállóképessége legyen is, teljességgel a propagandista hatása alá kerül."[29]

A középkori obskurantistáktól eltérően, akik mindenekelőtt a tudatlanságra apelláltak, ma az emberi értelem ellen vívott harcban annak legmagasabb rendű vívmányait, a *legújabb tudományos és technikai fölfedezéseket használják fel.*

Nem kevés történt már ezen a téren. De még nagyobb veszélyeket rejtenek magukban azok az egyelőre kísérleti stádiumban levő módszerek, amelyeket a propaganda a jövőben kíván bevetni. Mielőtt azonban szemügyre vennénk ezeket az elgondolásokat, térjünk vissza egy pillanatra a tudományos-fantasztikus irodalom egyik jellegzetes alkotásához, amely meghökkentően pontos képet rajzol a polgári propaganda és a szolgálatában álló tudomány fejlődésének várható útjáról.

A harmincas években megjelent „Szép új világ" klasszikus példájává vált az úgynevezett *antiutópiának.* Huxley, eszmei tévedései ellenére is, sajátos bírálattal illette azt, „ami van". Az adott esetben ez a fasiszta államok gyakorlata volt (s néhány olyan tendencia, amely már előre vetette árnyékát a nyugati polgári demokratikus országok életében): az egyéniség felett gyakorolt erőszak, a tömegek szellemi leigázása, a nemzet „genetikai rendezésének" hitleri terve.

[28] *A. Huxley:* Brave New World Revisited. London 1959.
[29] *M. Choukas:* Id. mű.

Bennünket most főként könyvének azok a részletei érdekelnek, amelyekben leírja, milyen módszereket fog alkalmazni néhány évszázad múltán a „tudományosan szervezett" zsarnokság az emberek szellemi leigázására. Mindez jórészt még ma sem tekinthető egyébnek élénk képzelőerőt tükröző leírásoknál (emlékezhetünk rá, hogy Huxley könyvében az embereket különleges gyárakban, inkubátorokban termelik, s különleges vegyi preparátumok segítségével különböző „minőségű" embereket hoznak létre, a nagy képzelőerővel megáldott „alfa" típustól – a jövő vezetőitől – az alacsonyan képzett „ipszilonokig" – a jövő munkásaiig), jóllehet néhány polgári specialista már bizonyos kísérleteket folytat ebben az irányban.

Vannak azonban olyan módszerek, amelyek ma már sajnos nem tűnnek olyan fantasztikusaknak. A pszichológia például nyíltan foglalkozik bizonyos meghatározott társadalmi reflexek *mesterséges kialakításával,* mintegy betáplálva az emberekbe a sorsukkal és társadalmi helyzetükkel való elégedettség érzését, azok megvetését, akik lejjebb állnak a társadalmi ranglétrán, a felettesek előtti hajbókolást stb.

Negyedszázad múltán az író visszatért témájához, ezúttal nem regényben, hanem formáját tekintve is tisztán politikai jellegű műben, és megállapította: „1931-es jövendöléseim sokkal gyorsabban valósulnak meg, mintsem gondoltam volna. A totális szervezés lidérce . . . már nem a távoli jövőből, hanem a legközelebbi utcasarokról leselkedik ránk."[30]

Az utóbbi évek intenzív „mélylélektani" és telepátiai kísérleteit különbözőképpen lehet értékelni, s valóban, a vélemények rendkívül eltérőek; van, aki kereken elveti és sarlatánságnak bélyegzi, akad viszont olyan is, aki teljes mértékben, illetve részben elismeri létjogosultságukat.

Az azonban kétségtelen, hogy *az utóbbi években rendkívüli mértékben előrehaladtak a pszichikai folyamatok mechanizmusának tudományos kutatásai, valamint annak tanulmányozása, milyen befolyást gyakorolnak a kémiai, elektronikus és más ráhatások a pszichikai folyamatokra.*

[30] *A. Huxley:* Id. mű.

Egy amerikai folyóirat már néhány évvel ezelőtt arról írt, hogy „a genetikai sebészet, alacsonyabb rendű élőlényeken kísérletezve, képes meghatározni a szervezet további fejlődését"[31].

Nem egy olyan gyógyszerkészítményt ismerünk, amely befolyással van az emberi pszichikumra. Senki sem tagadja hasznukat a pszichikai megbetegedések és idegrendszeri rendellenességek gyógyításában. Ugyanakkor azonban félő, hogy ezen a területen is visszaélnek a tudomány vívmányaival, s az ember kárára használják fel őket. Már a hitleristák felhasználtak bizonyos preparátumokat a politikai foglyok vallatásához, hogy akaraterejüket megtörjék. Ma már sokkal hatékonyabb és félelmetesebb eszközök állnak rendelkezésre az akaraterő és a pszichikum eltorzításához; nem utolsósorban olyanok (a különféle narkotikumokra és nyugtatószerekre gondolunk), amelyeket mindenféle kényszerítés nélkül és szívesen használnak az emberek.

Végül szeretnénk emlékeztetni arra az elektronikus készülékre, amellyel egy sor országban, többek között az Egyesült Államokban is kísérleteznek. Az „Arts" című francia lap így ír José Delgado professzornak a Yale Egyetemen folytatott kísérleteiről: „Delgado olyan miniatűr elektronikus készülék létrehozásán munkálkodik, amelynek segítségével bárkit ... rávehetünk arra, hogy például megölje a köztársaság elnökét, vagy pusztán a »kommunizmus« szó hallatán üvölteni kezdjen."[32] Hasonló „kísérletek" folynak egy másik amerikai egyetemen is, ezekről egy amerikai egészségügyi folyóirat adott hírt annak idején.[33]

Az ilyen irányú próbálkozásoknak a politikai gyakorlatban való meghonosítása mind sűrűbben váltja ki a polgári kutatók tiltakozását is. Példaként idézhetjük R. Wüst „Lélektani hadviselés" című könyvét, amely még az ötvenes évek közepén jelent meg Svájcban. E könyv vezérmotívuma a szerző mélységes aggodalma afölött, hogy az emberiség még nem ismerte fel, milyen szörnyű fenyegetést rejt magában egy ilyen nagyerejű fegyver felhasználásának lehetősé-

[31] America, 1963. október 12.
[32] Arts, 1964. június 24–30.
[33] American Journal of Psychiatry, 1963. október.

ge. „A háború termonukleáris formáját – írja a szerző – mindenki ismeri, mindenki elítéli. A lélektani fegyver sokkal titkosabb... Mindmáig nem váltott ki semmiféle nyilvános tiltakozást... Márpedig gondoljuk csak el, milyen szörnyű egy olyan fegyver, amelyik lehetővé teszi a modern államnak, hogy mechanizálja a gondolkodást, s már gyermekkoruktól rákényszerítse az emberekre saját feltétlen uralmát!"[34]

Szerencsére vannak olyan reális tényezők, amelyek megakadályozhatják e fegyver korlátlan érvényesítését. Ezek közé tartozik a tömegek kultúrájának, öntudatának és politikai aktivitásának növekedése, fokozódó harcuk a szocializmusért és a demokráciáért, a szocialista eszmék növekvő térhódítása. Hiba volna azonban nem látni, hogy az imperialista propaganda, amely elválaszthatatlan része lett az imperialista politikának, nagy fenyegetést jelent. A veszély reális. Az ellene folytatott harc sikere megköveteli, hogy ne csak e propaganda általános célkitűzéseit lássuk világosan, hanem konkrét módszereit is megismerjük.

Az imperialista propaganda módszereiről

Az imperializmus a propagandamódszerek és -fogások rendkívül széles skáláját alkalmazza az ideológiai harcban.

E módszereket és fogásokat nem minden esetben tervszerű és céltudatos erőfeszítések eredményeként, tudományos javaslatok alapján dolgozzák ki, nem kis szerepet játszik itt az intuíció és a rögtönzés is. Sok módszert és fogást az üzleti reklámtól, az egyháztól stb. kölcsönöz az imperializmus politikai propagandája.

Mindazonáltal, ismételjük, a modern imperialista propaganda – kivált a külpolitikai propaganda – egyik tipikus vonása, hogy *tudományos segédlettel igyekszik a lehető leghatékonyabb propagandamódszereket kidolgozni.*

Az imperialista propagandamódszerek elméleti kiindulópontjai sok tekintetben nem állják ki a valódi tudomány, többek között a

[34] *R. Wüst:* Id. mű.

tudományos pszichológia kritikáját. E kiindulópontok helytelensége, s mindenekelőtt a „tudattalanra" való orientálódás, aminek következménye az értelemnek, az ésszerű gondolkodás képességének a lebecsülése, szükségképpen csökkenti e propaganda hatékonyságát.

Ugyanakkor számításba kell venni, hogy bár elméleti kiindulópontjai helytelenek, ez a propaganda mégis támaszkodhat olyan tényezőkre, mint sokak tájékozatlansága, alacsony műveltségi színvonala, az előítéletek és az emberi gyengeségek, valamint arra az évszázados tapasztalatra, amelyet a kizsákmányoló osztályok halmoztak föl az emberek szellemi befolyásolása terén.

Sok helyütt nagy figyelmet fordít a burzsoá propaganda a közönség tanulmányozására, változó hangulatainak, képzeteinek és érzelmeinek, sőt még a szóban forgó rétegekre jellemző beszédmódnak. szóhasználatnak az elemzésére is.

Néhány kutató az Egyesült Államok külpolitikai propagandájának nem egy látványos kudarcát éppen annak számlájára írja, hogy a propagandisták nem tanulmányozták kellőképpen közönségük sajátosságait. A G. Amory álnév alatt író amerikai szerző például megállapítja: „A propagandában a siker – akárcsak a háborúban – attól függ, hogy a kellő időben, a kellő helyen, a szükséges mennyiségben és módon használják-e fel az erőt – a szót. A propagandában ugyanúgy, mint a háborúban, a siker kulcsa az ellenfél, valamint a szövetségesek ismeretében rejlik. A propaganda fegyvere: a szó, de a szavak, eltérően a bombáktól, különbözőképpen hatnak az emberekre."[35]

A külpolitikai propaganda megszervezése terén a polgári országok közül talán Anglia tett szert a legnagyobb tapasztalatra. Tükröződik ez a tény a szakirodalomban is. Példaként hivatkozhatunk Fraser „Propaganda" című könyvére, amelyet már idéztünk.

Fraser az imperialista propaganda gyakorlati szakembere, és bizonyos mértékben teoretikusa is. A dolog morális oldala nemigen foglalkoztatja, ezt könnyű megállapítani könyvéből. Szerinte a propagandista számára *minden* eszköz megengedhető. Így megengedhetőnek tartja az ún. *fekete propaganda* felhasználását is (a propa-

[35] An American Foreign Policy Reader. New York 1965.

gandának erről a válfajáról szó lesz még a későbbiekben). „Erkölcsi szempontból – írja – ez a technika visszataszító, de az ellenség becsapása és demoralizálása szempontjából nyilvánvalóan jogos és valószínűleg hatékony eszköze a háborúnak, legalább annyira, mintha hamis bankjegyeket vagy élelmiszerjegyeket szórnának le az ellenséges területre."[36]

Hasonló álláspontra helyezkedik a szerző akkor is, amikor áttér az igazság problémájára. Ez a probléma központi helyet foglal el a propaganda elméletében és gyakorlatában. Fraser természetesen egyáltalán nem ellenzi a hazugságot mint olyat. „Lehetnek és valóban vannak is olyan szituációk – írja –, amelyekben a propagandista az igazsághoz való ragaszkodásával esetleg éppen a döntő pillanatban aláaknázhatja saját munkájának hatékonyságát."[37]

Fraser ugyanakkor óvatosságra int, s az alábbi tanácsokat adja: „Ne hazudj békeidőben, ha meg akarod őrizni befolyásodat a nemzetközi auditóriumra, ne hazudj háborús időben, ha arra számítasz, hogy a háború hosszú lesz, ne hazudozz a béke céljait illetően, ha azt akarod, hogy a béke reményteljes és tartós legyen, egyszóval ne hazudj, ha fennáll a leleplezés veszélye, és gondolj arra, hogy idővel valószínűleg, sőt, majdnem biztosan, téged is lelepleznek."[38]

A második világháború tapasztalataira hivatkozva Fraser a következőkben fogalmazza meg az angol propaganda tapasztalatainak néhány vonatkozását: „Sikereit legalább olyan mértékben köszönheti önmérsékletének és a túlzásoktól való tartózkodásának, mint pozitív beavatkozásának. Úgy tűnik, ez a propaganda alapelve . . . A propagandistának mindig tartózkodnia kell a fölösleges túlzásoktól és ismétlésektől, egyszóval mindattól, ami meghatározott keretek között hatékony fegyver lehet az ellenséggel szemben, de a túlzott használatban bumeránggá változhat."[39]

A könyv sok érdekes példával illusztrálja az angol propagandának a háború éveiben folytatott tevékenységét. A BBC német nyelvű

[36] *L. Fraser:* Id. mű.
[37] Ugyanott.
[38] Ugyanott.
[39] Ugyanott.

adásainak bemondói például kifejezett angol akcentussal beszéltek, hogy a rádióhallgatóban ne ébredjen olyan gyanú, mintha a Németországba irányuló adásban olyan emberek szerepelnének, akik átálltak az ellenség oldalára. A megszállt Franciaország felé irányuló adásokat, éppen ellenkezőleg, franciák irányították. Német adásaiban a BBC tartózkodott attól, hogy közvetlen tanácsokat adjon diverziós és szabotázscselekmények szervezésére, francia adásaiban viszont az ilyen tanácsok jelentős helyet foglaltak el.

R. Crossman angol újságíró és politikus a háborús években az angol–amerikai propaganda egyik irányítója volt. Angol tiszteknek tartott előadásában hangsúlyozta, hogy „a hidegháborúban csakúgy, mint a forró háborúban, a propaganda fő célja: a bizalom megnyerése... A lélektani hadviselés szempontjából a saját vereségünk óriási lehetőségeket nyit, különösen akkor, ha súlyosabbnak tüntetjük fel annál, mint amilyen valójában. E tekintetben nyíltabbnak kell lennünk, nyíltabbnak, mint maguk a tények. Ezzel az eszközzel valóban megnyerhetjük az ellenség bizalmát." Ezzel összefüggésben Crossman emlékeztet a London ellen intézett első nagy német légitámadásra, amikor az angolok előbb közölték és magasabb számban jelölték meg veszteségeiket, mint a németek. „Ez a lélektani hadviselés legnagyobb diadala volt abban az esztendőben" – állapítja meg.[40]

Fraser szerint a propagandistának, ha meg akar győzni másokat, „magának is hinnie kell abban, amit mond. Nem kell feltétlenül mindennek igaznak lennie, hiszen a propagandista nem ismerheti a dolog minden részletét, de hinnie kell, hogy mondanivalója legalábbis nem az igazság durva eltorzítása." Az angol propaganda-szakértő minduntalan visszatér ehhez a gondolathoz: „A jó propagandista cinikus lehet a részleteket illetően..., de végeredményben nem győzhet meg másokat, ha mindenekelőtt nem győzi meg önmagát." „Az a propagandista, akit teljesen áthatott a cinizmus, csak rossz propagandista lehet."[41]

[40] Idézve *W. Daugherty, M. Janowitz:* A Psychological Warfare Casebook. Baltimore 1958.

[41] *L. Fraser:* Id. mű.

Ha a Németországnak szánt második világháborús angol–amerikai propagandáról beszélünk, látnunk kell sikerének egyik lehetséges okát, mégpedig azt, hogy irányítói között jócskán voltak igazi hazafiak és antifasiszták, így szép számmal emigránsok is. A háború antifasiszta jellege már önmagában is sok tekintetben meghatározta a nyugati szövetségesek propagandájának demokratikus tartalmát.

R. Crossman említi ezzel kapcsolatban, hogy a háború éveiben sok röplapot és egyéb nyomtatott anyagot egyenesen titkossá kellett tenni, hogy ne szerezzen róluk tudomást a parlament és a sajtó közvéleménye, s így elkerülhessék a konzervatívok és reakciósok felháborodását magában Angliában. Az ilyen fogások azonban nem mindig voltak célravezetők. Jellemző tény, hogy közvetlenül a háború után nagy sietséggel feloszlatták az Egyesült Államok propaganda főhivatalát, olyasfajta hivatkozásokkal, hogy az a roosevelti New Deal híveinek és a kommunistáknak a gyülekezőhelye. Nem kevés erőfeszítésbe került, hogy legalább az apparátus egy részét átmentsék. Nem sokkal ezután új propagandahivatalokat szerveztek, de ezekre is rávetődött a gyanú árnyéka. Az ötvenes években többszörös ellenőrzésnek vetették őket alá, s különösen hírhedtté vált a szenátus McCarthy-bizottsága, amelynek tevékenysége az amerikai történelem legszégyenletesebb lapjai közé tartozik. Bár kommunistákat egyáltalán nem találtak ezekben az intézményekben, a légkört mégis olyannyira sikerült megmérgezni, hogy nem egy gyanúsított öngyilkossággal vetett véget életének. A hivatal könyvtárainak „gyanús" példányait elégették.[42]

Fraser és Crossman említett nézeteit természetesen semmiképpen sem tekinthetjük a modern imperialista propaganda hitvallásának. Először is azért nem, mert az angol propaganda koncepcióját fejezik ki. Ez a propaganda árnyaltabb és rafináltabb, s már rég nem játszik meghatározó szerepet az imperializmus ideológiai harcában, amelynek vezetése az Egyesült Államok kezébe ment át. Másodszor, e nézetek gyökerei egy olyan meghatározott periódusba nyúlnak, amelyet egyáltalán nem lehet tipikusnak tekinteni napjainkban: a második világháború időszakába, amikor Anglia, az Egyesült Álla-

[42] *W. Dizard:* Id. mű.

mok és más polgári országok az antifasiszta koalíció résztvevői voltak, s ez a tény rányomta bélyegét ideológiai erőfeszítéseikre is. Harmadszor, az említett szakértők műveiben könnyen fellelhetjük a soraik közé rejtett tiltakozást a külpolitikai propagandának a hidegháború éveiben alkalmazott módszerei ellen. Fraser és Crossman nem egy megállapításából kicseng a szemrehányás és néha az irónia az Egyesült Államok, sőt Anglia háború utáni propagandáját illetően is.

Mégis hasznos megismerkednünk ezzel a koncepcióval. A burzsoá propaganda legdurvább, legügyetlenebb válfajai ugyanis önmagukat leplezik le. Ezért fontos az árnyaltabb és differenciáltabb módszerek leleplezése.

Hasonló nézetekkel egyébként amerikai teoretikusok műveiben is találkozhatunk. Példaként a már többször említett M. Choukast idézzük:

„Taktikai megfontolások időnként a legtisztább igazmondásra késztethetik a propagandistát annak érdekében, hogy a későbbiekben elhitesse a szemenszedett hazugságot is . . . Ebben az esetben az emberek feltételezhetik, hogy a propaganda nem mindig jár együtt a tények meghamisításával. Valójában helyesebb azt mondani, hogy az igazság hatékonyabbá és veszélyesebbé teszi a propagandát, mert az ily módon létrehozott illúzió nagyobb teret kap, mint maga az igazság, amelyet eszközéül használ fel . . ."[43]

Hasonlóképpen fejtegeti a kérdést A. Meyerhoff is: „Bár igaz, hogy a meggyőzéshez szükség van a tényszerűségre, mégis hiba volna egyenlőségjelet tenni a »hírek« és az »igazság« fogalma közé . . . A propaganda, mint olyan, nem feltétlenül jelenti az igazság eltorzítását. Inkább azt kellene mondanunk, hogy a kiválogatott igazságok, féligazságok és nyilvánvaló hazugságok keveréke."[44]

Mellesleg a háborút követő években a világ egyre gyakrabban lett tanúja annak, miként kap helyet a nyilvánvaló hazugság nemcsak a propagandában, hanem Washington hivatalos nyilatkozataiban is. Emlékezzünk csak annak az U–2 amerikai kémrepülőgépnek az ese-

[43] *M. Choukas:* Id. mű.

[44] *A. Meyerhoff:* The Strategy of Persuasion. New York 1965.

tére, amelyet 1960 májusában lőttek le Szverdlovszk körzetében. Az amerikai kormány nyilatkozatában tudatosan meghamisította a tényeket.

A. Sylvester, az Egyesült Államok hadügyminiszter-helyettese 1962 végén nyíltan kijelentette: „Úgy tűnik nekem, hogy a történelem során a kormányoknak mindig joguk volt a hazugságra . . ., ha ez szükségesnek bizonyult." 1968 februárjában Dean Rusk külügyminiszter egy sajtóértekezleten, amikor is az újságírók Vietnamra vonatkozó kérdéseinek pergőtüzébe került, kijelentette: „Olyan pillanat következik, amikor fölmerül a kérdés: kinek az oldalán áll ön. Én külügyminiszter vagyok és a magunk oldalán állok." A következő tüskés kérdés arra vonatkozott, vajon a külügyminiszter bizalmatlan-e az amerikai sajtóval szemben? „Egyetlen lapjuk vagy rádióállomásuk sem ér majd egy krajcárt sem, ha az Egyesült Államok nem győz – felelte ingerülten Rusk. – Mindez semmiség ehhez a kérdéshez képest. Ezért nem értem, miért foglalkoznak valamiféle Pulitzer-díj kedvéért olyasfajta dolgokkal, amelyeket nyugodtan a pokolban hagyhatnának . . ."[45] Magyarán: hazudjatok!

Az imperialista propaganda mindennapi gyakorlatában ügyelnek arra, nehogy a hazugságok rendszeres terjesztésével kompromittálják magukat, s ezért a lehetőség szerint nem nevezik meg valódi forrásaikat. Ebben kell keresni annak okát, miért különböztetik meg olyan szigorúan a „fehér", a „szürke" és a „fekete" propagandát.

A propaganda e három válfajáról „A lélektani hadviselés" című könyv szerzői ezt írják: „1. A fehér propaganda hivatalos forrásokból táplálkozik; 2. a szürke propaganda nem jelöli meg forrásait; 3. a fekete propaganda valótlan forrásokat jelöl meg."[46] Még egyértelműbben fogalmazta meg a dolog lényegét Boring amerikai pszichológus „Pszichológia a fegyveres erők szolgálatában" című tankönyvében. Eszerint a szürke és kiváltképp a fekete propaganda „azzal az előnnyel bír, hogy felelőtlen lehet, rémhíreket és kacsákat terjeszthet, anélkül hogy diszkreditálná saját kormányzatát"[47].

[45] Idézve *W. McGaffin, E. Knoll.* Anything but the Truth. New York 1968.
[46] Psychological Warfare Operations.
[47] *E. Boring:* Psychology for the Armed Services. Washington 1945.

Az imperialista propaganda agresszív módszerei a *lélektani hadviselés* amerikai doktrínájában fejeződnek ki a legnyíltabban. Már maga a meghatározás is a hitleristáktól származik, s az Egyesült Államokban a második világháború elején honosodott meg, annak a propagandának jelölésére, amely a hadicselekményekhez fűződött.

D. Lerner, a háborús évek amerikai propagandahivatalának egyik munkatársa, még 1949-ben ezt írta: „Azok közül az alapvető változások közül, amelyek a békéről a háborúra való áttérést kísérik, az alábbiakat nevezhetjük meg: a szankciók gazdasági háborúvá alakulnak, a diplomácia politikai háborúvá alakul, a propaganda lélektani háborúvá változik."[48]

Bizonyos idő múltán azonban új értelmezés lépett ennek a helyébe. Az 1950-ben kiadott hivatalos amerikai katonai értelmező szótárban ez állt: „A lélektani hadviselés olyan propagandamódszerek tervszerű felhasználása bizonyos nemzet által háború vagy rendkívüli állapot idején, amelyek célja, hogy befolyásolják az ellenséges, semleges vagy baráti külföldi csoportok álláspontját, érzelmeit és magatartását, hogy ezáltal elnyerjék támogatásukat a nemzet politikájához."[49]

A három évvel későbbi kiadás a „nemzet" mellett már „nemzetek csoportjáról" is említést tesz. A legfontosabb változás azonban az, hogy a későbbi meghatározásban már nem szerepel a „háború vagy rendkívüli állapot idején" kifejezés. Ilyenformán tehát a lélektani hadviselést békeidőre is legalizálták.

A lélektani hadviselésben leplezetlenül megmutatkoznak *az imperialista külpolitikai propaganda legagresszívabb vonásai, amelyekből kitűnik, hogy e propaganda nem annyira a meggyőzés, mint inkább a politikai intervenció, a más országok belügyeibe való beavatkozás eszközévé lesz.*

A lélektani hadviselésnek mint propagandatípusnak, illetve doktrínának egyik sajátossága abban rejlik, hogy nem a nézetek

[48] *D. Lerner:* Sykewar. New York 1949.

[49] Department of the Army. Dictionary of US Army Terms. 1950. augusztus.

megváltoztatását tűzi ki céljául, hanem *olyan politikai és lélektani szituációk megteremtését, amelyek meghatározott magatartási formákat váltanak ki a lakosságból vagy egyes csoportjaiból.* A propagandista legfontosabb s egyúttal legnehezebb feladata Fraser kifejezésével élve az, hogy „a hangulatot magatartássá változtassa"[50].

A dolognak éppen erre az oldalára fordítják figyelmüket a nyugati teoretikusok. Így például az amerikai G. Speer „A lélektani hadviselés alapjainak felülvizsgálata" című könyvében különleges nyomatékkal hangsúlyozza, hogy nem elég az „ideológiai meggyőzés". A propaganda legfőbb feladata véleménye szerint az, hogy közvetlenül „politikailag helyénvaló ellenzéki megnyilvánulásra" ösztönözze hallgatóságát, még konkrétabban: hogy „a munka lelassítására, diverziós cselekmények elkövetésére, rémhírek terjesztésére, szervezkedésre szólítsa mindazokat, akik elégedetlenek vagy illegális tevékenységgel foglalkoznak"[51].

Szorosan összefügg ezzel a lélektani hadviselés egy másik sajátossága, amely ugyancsak jól jellemzi az imperialista külpolitikai propaganda egész doktrínáját és gyakorlatát: az a törekvés, hogy az ideológiai befolyást különféle provokációkkal helyettesítsék. Fentebb már idéztük Williams amerikai pszichológus véleményét, amely szerint a lélektani hadviselés tipikus törekvése az esemény *megkonstruálása* és „az eljövendő művelet magjaként" való felhasználása.

Az ilyesfajta felfogás a diverziós felderítő tevékenység színvonalára süllyeszti a propagandát. A fekete propaganda esetében ez a határvonal teljesen elmosódik: az ilyen jellegű propagandaműveletek lebonyolítását többnyire a felderítő szervekre bízzák. Tulajdonképpen amikor pszichológiai háborúról (vagy – ahogy Amerikában mondják – „politikai háborúról") beszélnek, általában nemcsak a propagandára, hanem a diverziós tevékenységre is gondolnak. Ez a megközelítési mód, amely lényegében véve elmossa a határvonalat a propaganda, valamint a kémkedés, a diverzió, sőt a terror között, a fasiszta propaganda doktrínájában és gyakorlatában gyökerezik.

A lélektani hadviselés operációi csakúgy, mint módszerei, termé-

[50] *L. Fraser:* Id. mű.

[51] Propaganda in War and Crisis.

szetesen szigorúan titkosak. Mégis bizonyos bepillantást nyerhetünk ezekbe a manipulációkba a második világháború éveinek angol–amerikai katonai propagandájával foglalkozó könyvekből.

E propagandamanőverek egyik jellegzetessége, hogy közvetett hatásra számítanak, s a valódi célt álcázzák. Emlékezzünk csak vissza, hogy az angol és az amerikai rádióállomások rendszeresen figyelmeztették hallgatóikat bizonyos városok tervbe vett bombázására. Első pillanatra úgy tűnhet, hogy céljuk ezzel az ellenséges ország lakossága rokonszenvének megnyerése vagy legalábbis a terrorbombázások miatt érzett felháborodás csökkentése volt. Márpedig e „lélektani akció" tervezői éppen ezzel törődtek a legkevésbé.

A háború után M. Hertz ezt írta erről: „Churchill miniszterelnök kezdeményezésére a nyugati hatalmak 1945 elején arra irányították propaganda-erőfeszítéseiket, hogy rábírják a németeket: minél nagyobb számban meneküljenek el a veszélyeztetett körzetekből. S a polgári lakosság címére intézett fenyegetések meghozták a kívánt eredményt."[52]

A polgári lakosság figyelmeztetése tehát nem valamiféle önzetlen cselekedet volt, hanem nagyon is megfontolt célt szolgált: pánikot kelteni a polgári lakosság körében, és dezorganizálni a megjelölt városok (ipari, közlekedési gócpontok) életét.

A „közvetett hatás" tehát elérhető propagandaeszközökkel, de biztosítható tisztán katonai vagy politikai jellegű akciókkal is. Az utóbbinak különlegesen fontos szerepet szán a lélektani hadviselés doktrínája.

Jellemző ebben a vonatkozásban a Lerner által leírt „Braddock II." művelet.[53] 1945 elején Németországnak és Ausztriának azokon a területein, ahol különösen sok külföldi munkást dolgoztattak, az angol–amerikai légierő mintegy 5 millió hordozható robbantókészüléket dobott le. A rádióadásokban és röplapokon ismertették e készülékek használati utasítását, valamint Eisenhower tábornok felhívását diverzáns cselekmények elkövetésére. A művelet szervezői itt sem a közvetlen effektusra (diverziós cselekmények szervezésére)

[52] The Public Opinion Quarterly, Fall 1949.
[53] Lásd *D. Lerner:* Id. mű.

törekedtek, ennek a legjobb esetben is csak kisegítő szerepet szántak. A fő cél az volt, hogy elvonják a német biztonsági szolgálatot azoktól a körzetektől, ahol valóban fontos felderítő és diverzáns cselekményeket terveztek.

Lerner beszámol egy másik műveletről is: ezt a háború elején Anglia ellen intézett tömeges német légitámadások idején hajtották végre. Az angol rádió naponta adott hírt arról, hogy újabb és újabb német pilóták szállnak le gépükkel Angliában és adják meg magukat. (A rádióadásokhoz a lelőtt német gépek pilótáinak irataiból vett neveket használták fel.) A művelet célja nem az volt, hogy elhitesse a hallgatókkal, mintha a német légierőknél valamiféle belső lázongás tört volna ki, hanem hogy tisztogatásokat provokáljon a német hadseregben, s ezzel csökkentse az ellenség harci szellemét.

A lélektani háború egy másik, tisztán katonai jellegű példáját szolgáltatja az ismert „Hol a Luftwaffe?" akció. 1944-ben, a Németország és csatlósai ellen intézett rendszeres szövetséges bombázások idején, az angol–amerikai propaganda legfőbb célja az volt, hogy nevetségessé tegye a német légierőt. Gúnyosan idézték Göringet, aki megígérte: minden erővel megakadályozza a hátország bombázását. E propagandakampány látszólagos célja az volt, hogy elégedetlenséget szítson a németek körében a hitlerista hadigépezet megbízhatóságát illetően. A művelet fő célja azonban az volt, hogy pszichológiai nyomást gyakoroljon az ellenséges parancsnokságra, arra kényszerítse, hogy vadászgépeit a hátországban összpontosítsa, s ily módon elvonja a Normandiában tervezett partraszállás körzetéből. K. Dittmar német vezérőrnagynak a hadifogságban tett vallomása a művelet sikeréről tanúskodott.[54]

Az ilyesfajta műveletek gyakorta nem is propagandacélokat szolgáltak, hanem a titkos háború részét alkották. Így volt ez például az olaszországi szövetséges partraszállás idején, amikor Badoglio még ingadozott, és sehogy sem tudta rászánni magát, hogy bejelentse Olaszországnak a háborúból való kilépését, a tengelyhatalmakkal való szakítást. Ekkor a rádióban felolvasták Badoglio tervezett nyilatkozatának szövegét, s a bemondó hangja a megszólalásig hason-

[54] Idézve *W. Carroll:* Persuade of Perish. Boston 1948.

lított Badoglio hangjához. Ezek után Badogliónak már nem volt mit tennie, kénytelen volt szembefordulni Mussolinival.[55]

A lélektani háború sok hasonló akciójának jellemzője, hogy nem annyira a széles nyilvánosság, mint inkább a szóban forgó ország „elitje" – katonai parancsnoksága, politikai vezetői stb. – felé irányul. Ennek az „elitnek" egyébként is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Ezzel magyarázható az a törekvés is, hogy minél behatóbban tanulmányozzák a vezető körök és csoportok hangulatát, s a lehető legrafináltabb módon kihasználják a vezetők közötti esetleges ellentéteket. Az amerikai és az angol propaganda egyes szakemberei egyenesen az ellenséges „elitre" specializálódtak.

Közéjük tartozott E. Zacharias, az amerikai haditengerészeti flotta felderítő tisztje, aki hosszú ideig élt Japánban, és személyesen ismerte a japán katonai parancsnokság sok tekintélyes képviselőjét. A háborús években közismertek voltak Zacharias japán nyelvű rádióadásai, amelyekkel – jogosan feltételezve, hogy azok a lehallgatások révén a japán vezető körök tudomására jutnak – igyekezett nézeteltéréseket szítani a katonai és a politikai vezetők között, s buzdítani azokat, akik hajlandóságot mutattak a „tisztességes béke" megkötésére.[56]

A háború alatt az angol és az amerikai propagandisták körében a fekete propaganda agyafúrt szakértőinek egész csoportja alakult ki. A történetírók kiváltképp gyakran emlegetik Lockhartot, aki még az első világháború, majd az oroszországi polgárháború éveiben kezdte meg felderítői és propagandista tevékenységét, s aktívan részt vett a második világháború propagandaműveleteiben és egyéb titkos akcióiban is.[57]

Elég széles körben vált ismertté Bennot Frank is. „Engers kapitány" néven, „a szövetségesek oldalára átálló német tiszt" szerepében, aktív figurája lett az angol–amerikai rádiópropagandának. Ő szervezte meg a lélektani hadviselés történetének egyik nevezetes

[55] Lásd *W. Daugherty, M. Janowitz:* Id. mű.

[56] Lásd *E. Zacharias:* Secret Mission. The Story of an Intelligence Officer. New York 1946.

[57] Lásd *R. Lockhart:* Comes the Reckoning. London 1947.

operációját, amely a német csapatok szétzüllesztését célozta a szövetségesek által ostromolt Lorianne-ban (Lorianne ún. rádióostroma).[58]

Az akkori idők lélektani hadviselésének legjellegzetesebb figurája Sefton Delmer angol újságíró volt. „Schef" álnév alatt, amely egy állítólagos német törzstisztet, „a Wehrmacht veteránját" volt hivatva leplezni, a második világháború éveiben rendszeresen szerepelt a „Geheimsender Einz" elnevezésű angol rádióadóban. Ez az adó úgy tüntette fel magát, mintha Németország területén, illegálisan működne. Magát az adót, ugyanúgy, mint a „Schef" figuráját is (Angliában konspiratív megfontolásból „Szakáll"-nak vagy „VIII. Henrik"-nek nevezték) oly gondosan sikerült álcázni, hogy még az amerikai felderítő szolgálat is csak 1942-ben fedezte föl valódi kilétét.

Delmer, aki kitűnően beszélt németül, ismerte Németországot, s ráadásul birtokában volt a felderítő szolgálat minden adatának is, az elvakult katona álarcát öltötte magára, olyasvalakiét, aki egyaránt gyűlöl mindent és mindenkit: az angolokat, az oroszokat, a zsidókat, a nácikat, Hitlert. Adásait elsősorban a német tisztikarhoz címezte: rémhíreket hintett szét a tisztek között a hadsereg, s kivált a főparancsnoksághoz közel álló körök életéről. Különös előszeretettel teregette ki Hitler magánéletének részleteit, s boncolgatta a tábornoki karhoz fűződő kapcsolatait. Delmer nevéhez kapcsolódik a fekete propaganda sok egyéb trükkje, fogása is.

A háborús években álltak az angol–amerikai propaganda szolgálatába Lerner, Lindburgher és sokan mások, akik azután később a lélektani hadviselés szakértőivé váltak. Műveikben kísérletet tettek arra, hogy általánosítsák a múlt tapasztalatait, s így alkalmazzák őket az új körülményekhez és feladatokhoz – ahhoz a külpolitikai propagandához, amelyet mindenekelőtt a Szovjetunió és a szocialista közösség, a kommunizmus eszméi ellen indítottak.

A lélektani hadviselés „titkos műveleteinek" lebonyolítása mindig kockázatos vállalkozás a hivatalos kormányszervek számára, hiszen a leleplezés kompromittálhatja a kormányt. Éppen ezért az Egyesült Államok és szövetségesei egy sor állítólagos „magán"-pro-

[58] Lásd *W. Daugherty, M. Janowitz:* Id. mű.

pagandaszervezetet hívtak életre. Különleges helyet foglal el közöttük a hírhedt Szabad Európa Rádió. A SZER adásai a szokásos rágalmazó közleményeken kívül azt a célt szolgálják, hogy fenntartsák a kapcsolatot a szocialista rendszer országainak ellenzéki és ellenforradalmi elemeivel. Ezek az adások ellenséges tevékenységre és szabotázsra szólítják fel hallgatóikat. Egy időben a „Fekete könyv" című adásaiban a Szabad Európa besúgóknak, titkos ügynököknek igyekezett feltüntetni az aktivistákat, a szocializmus ügye iránt odaadó, becsületes embereket, hogy kompromittálja őket. Még az NSZK kormánya is kénytelen volt elhatárolni magát a SZER tevékenységétől – miután kétséget kizáróan lelepleződött a Szabad Európának az 1956-os magyarországi ellenforradalomban játszott szerepe –, és bejelentette, hogy „a jövőben nagyobb figyelemmel kíséri tevékenységét"[59].

Körülbelül a SZER mintájára működik Nyugat-Berlinben az amerikai RIAS rádióállomás, amely már nem egy ízben szólította fel hallgatóit sztrájkokra, nem egy ízben adott „technikai instrukciót" szabotázscselekményekre, s tanította közönségét – az amerikaiak szóhasználatával élve – „a hatékony aknamunka stratégiájára" és „a nyílt összeesküvés technikájára"[60].

A nyílt diverziós tevékenység a hivatalos állami adók, az Amerika Hangja és a BBC részéről sem ritkaság. A népi demokratikus országokban tervezett pénzügyi reformokról, áremelésekről stb. terjesztett álhírek a gazdasági élet dezorganizálását voltak hivatva szolgálni.[61]

A fentiek természetesen nem merítik ki az imperialista propaganda fogásait és módszereit. Az erőfeszítések a korábbihoz hasonlóan ma is javarészt a megfelelően összeválogatott és preparált „információkra", azokra a különféle manőverekre irányulnak, amelyekkel megkísérlik elvonni a tömegek figyelmét az imperializmus elleni harcra ösztönző létfontosságú problémáktól. Még mindig az ideoló-

[59] The New York Times, 1957. június 28.
[60] *W. Daugherty, M. Janowitz:* Id. mű.
[61] Lásd *J. Martin:* Id. mű.

giai harc hagyományos technikája áll az előtérben. Az elért eredmény persze váltakozó, bár egészében véve az imperialista hatalmak magas szakmai színvonalra törekednek propagandamunkájukban, s kiváló technikai eszközökre támaszkodnak.

A különféle „nem ortodox" technika és módszerek rendszerint kisegítő szerepet játszanak. Szerepük azonban az ideológiai harcban fölmerülő imperialista mesterkedések erősödésével párhuzamosan nő. Ám az eszmei harc kimenetele objektív tényezőkön múlik, nem pedig a lélektani hadviselés fegyvertárából kölcsönzött provokációs trükkökön, bármilyen körmönfontak legyenek is. Viszont kétségtelen, hogy ez a technika és ezek a trükkök kárt okozhatnak.

A rafinált propagandafogások és -módszerek a „titkos műveletekről" egyre inkább a „szokásos" propaganda területére helyeződnek át, s a propaganda nem annyira az emberek meggyőzésére, az eszmei harcra összpontosítja erejét, mint inkább arra, hogy *bizonytalanságot és zavart keltsen az imperializmus ellenfeleinek körében.* Az imperialisták e célból igyekeznek kihasználni a nacionalizmust és más előítéleteket, ellenfeleik tévedéseire, kudarcaira vagy mulasztásaira spekulálnak. Propagandájukat rendszerint egy meghatározott országra, nemzetre, társadalmi rétegre (például az értelmiségre) vagy korcsoportra (például az ifjúságra) összpontosítják.

A szocialista országok felé irányuló imperialista propaganda *egyik legfontosabb célja a belső helyzet összekuszálása, a nép eszmei-politikai egységének megtörése, a nemzetiségek közötti viszony kiélezése, a társadalom fő politikai pillérének megingatása.*

Az imperialista propaganda a legálnokabb módszerektől sem riad vissza: a szocialista országok lakosságának ideológiai megdolgozásával együtt arra is törekszik, hogy az általa kiválasztott rétegeket, csoportokat stb. politikai oppozícióra késztesse, hogy bizalmatlanságot keltsen bizonyos személyekkel vagy csoportokkal szemben. Ebben a tevékenységében, amely lényegét tekintve nyugodtan nevezhető aknamunkának, minden eszközt felhasznál: a rágalmat, a hazugságot, a képmutató dicséretet, mely utóbbival kompromittálni igyekszik bizonyos személyeket.

Az ilyesfajta módszerekre az egyes személyek vagy csoportok kompromittálása mellett azért is szükségük van, hogy lejárassák

egyes kommunista pártok és szocialista országok politikai irányvonalát.

Jellemző ebből a szempontból az a propagandahadjárat, amelyet Nyugaton a tervezés és a gazdálkodás tökéletesítését szolgáló szocialista reformprogramok körül folytatnak. A burzsoá propaganda lázas erőfeszítéssel igyekszik úgy föltüntetni a reformokat, mint a kapitalizmusnak tett engedményeket, amelyek a szocialista államok gazdasági rendszerének kapitalizálódásához vezetnek. Természetesen e propagandahadjárat egyik motívuma az a törekvés volt, hogy befeketítsék a szocialista gazdálkodást, amely – állításuk szerint – „nem vált be", s bebizonyítsák, hogy a kapitalizmus gazdasági törvényei és elvei a leginkább hatékonyak, ezek nélkül nem tud fejlődni a szocializmus sem . . .

Az az állhatatosság, amellyel e propagandakampányt kezdeményezték és folytatják, arra enged következtetni, hogy van egy másik céljuk is, mégpedig az, hogy kompromittálják a gazdasági reformokat a kommunista közvélemény szemében, hogy megakadályozzák – vagy legalábbis megnehezítsék – végrehajtásukat, kárt okozva ezzel a szocializmus gazdasági fejlődésének.

Semmi kétség: az imperialisták a jövőben sem fogják elvetni provokációs módszereiket, s a továbbiakban is felhasználják majd őket a szocialista országok, a kommunista és munkásmozgalom ellen a legkülönfélébb formákban, különféle ürügyekkel, különböző körülmények között és főként természetesen kiélezett helyzetekben, nevezetesen az imperializmus által provokált nemzetközi válságokkal kapcsolatos szituációkban. Az utóbbi esztendők sokfajta eseménye ismételten megmutatta, hogy az ilyen szituációk keletkezésének (vagy mesterséges létrehozásának) esetére az imperialista felderítő szolgálatok és a lélektani hadviselés specialistái mindig készenlétben tartják részletesen kidolgozott terveiket.

Az, hogy az imperialista államok a háború utáni években olyan óriási külpolitikai propaganda-apparátust hoztak létre, szinte önmagáért beszél: bizonyítja az ideológiai harcnak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepét, s megmutatja, milyen fontosságot tulajdonítanak ennek az imperialista államok vezető körei.

Természetesen szükség esetén korábban is hoztak létre apparátust a külpolitikai propaganda céljaira; ez jelentős méreteket öltött például a két világháború éveiben. Nagy terjedelmű külpolitikai propaganda-apparátust szervezett annak idején a hitlerista Németország. A két világháború között néhány propagandaintézményt állítottak fel Angliában (BBC, Brit Tanács), a második világháború küszöbén pedig az Egyesült Államokban. Mindez azonban semmiképpen sem hasonlítható össze – még a hitleristák hatalmas külpolitikai propagandagépezetét beleértve sem – a modern imperializmus propaganda-erőfeszítéseinek, valamint az erre a célra létrehozott apparátusnak a méreteivel.

A háború után kialakított imperialista propagandagépezet rendkívül bonyolult képződmény: *mindenekelőtt közvetlenül a tömegkommunikációs eszközök* – a sajtó, a film, a rádió és a televízió – *területén uralkodó monopóliumok hatáskörébe, valamint azoknak a monopolista szervezeteknek a hatáskörébe tartozik, amelyek a külföldi hírszolgálatra specializálódtak.* Emellett szerteágazó – mind hivatalos, mind pedig különféle politikai megfontolások miatt álcázott – propaganda-apparátusuk van a kormányoknak is. Végül az imperialista külpolitikai propagandában egyre szélesebb körben vesz részt a szokásos külpolitikai apparátus, beleértve a diplomáciai, a felderítő szerveket, a külkereskedelemmel és gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó intézményeket stb. És ez természetes, hiszen az imperialista államok külpolitikája maga is mind szorosabban összefonódik az ideológiai harccal: egyrészt azért, mert a politika ideológiai „alátámasztásra" szorul, másrészt, mert ez a politika maga is kiszolgálója az imperializmus által folytatott eszmei harcnak.

A jelenlegi viszonyok között bizonyos propagandafunkciók a nem-

zetközi érintkezés különféle formáit öltik magukra, ilyen például a turizmus, a kulturális csere, s még inkább a külföldön folytatott vállalkozói tevékenység.

A propaganda-apparátus bonyolult szerkezete, a különböző láncszemek funkcióinak változatossága szüli azt a törekvést, hogy az imperialista kormányok és a monopolszervezetek kezében összpontosítsák a külpolitikai propaganda-apparátus egész ideológiai irányítását, ami viszont újabb hivatalok és intézmények létrehozásához vezet. Olyan apparátusról van szó, amely gyorsan fejlődik és változik az imperializmus ama törekvésének megfelelően, hogy alkalmazkodjék a világban végbemenő változásokhoz.

Ma minden nagy és csaknem minden kis tőkésországnak megvan a maga *külpolitikai propaganda-apparátusa.* Természetes azonban, hogy a legnagyobb figyelmet az Egyesült Államok apparátusa érdemli, nemcsak azért, mert méreteit tekintve jóval felülmúlja az összes többi imperialista állam propagandagépezetét együttvéve, hanem azért is, mert itt rajzolódnak ki a legszembetűnőbben a külpolitikai propaganda imperialista mechanizmusának szervezeti és működési alapelvei.

Az imperializmus *kifelé* irányuló propagandája, beleértve az Egyesült Államokét, jelentékeny mértékben támaszkodik a tömegek eszmei befolyásolásának olyan szokványos eszközeire (sajtó, rádió, film stb.), amelyek közvetlenül a monopóliumok birtokában vannak. Ezért alkotják fontos részét az Egyesült Államok külföldre irányuló propaganda-tevékenységének azok a kampányok, amelyeknek célja, hogy maximálisan kedvező feltételeket teremtsenek a monopóliumok expanziójához; e monopóliumok óriási és egyre növekvő mennyiségben szállítják külföldre ideológiai termékeiket (filmek, könyvek, folyóiratok, újságok stb.).

Mindezek a lap- és könyvkiadó, valamint filmmonopóliumok nagy haszonra tesznek szert termékeik exportja révén. Mindazonáltal nem egyszerűen a különféle cégek és társaságok üzleti tevékenységéről vagy az államok közötti normális kulturális cseréről van itt szó, ami békeidőben az államközi kapcsolatok részét képezi, hanem *mindenekelőtt szervezett külföldi propagandáról.*

Ennek megfelelően értékelik az Egyesült Államok kormánykörei

azoknak a monopóliumoknak a tevékenységét, amelyek *lapok, folyóiratok* és *könyvek, filmek, televízióműsorok* stb. külföldi terjesztésével foglalkoznak.

Ez a tevékenység nagy méreteket öltött. Mint tudjuk, Párizsban nagy példányszámban jelenik meg a külföldi olvasóközönségnek szánt „International Herald Tribune". Van külföldi kiadása a „Time"-nak, a „Life"-nak (utóbbi még külön spanyol nyelvű, Latin-Amerika számára szánt kiadásban is megjelenik) és sok más lapnak. W. Joyce szerint több mint száz észak-amerikai folyóiratnak van külföldi kiadása. Különösen széles körben terjesztik külföldön a „Reader's Digest"-et, amely több mint 17 millió példányban jelenik meg.

A „magánpropaganda" fontos csatornái közé tartozik az AP és a UPI hírügynökség. Az Associated Press több mint 3000 sajtóorgánumot, rádió- és tv-állomást lát el híranyaggal 80 országban, ezenkívül 1700 lapot, 2500 rádió- és tv-adót saját országában. A United Press International több mint 6500 ügyfélnek továbbítja információit, közülük legalább 2000 külföldi. A UPI-nak 151 irodája van az Egyesült Államokban és 110 külföldön; apparátusa 10 000 embert foglalkoztat, s évente mintegy 48 millió dollárt költenek fenntartására.

Jelentékeny méreteket öltött a könyvek kivitele is. Terjesztésük föllendítésére „National Book Committee" néven különleges magánszervezetet hoztak létre.[62]

Kiváltképp nagyok az erőfeszítések a filmexport területén. Itt mindenekelőtt „üzleti megfontolások" játszanak szerepet: Dizard számításai szerint az amerikai cégek a filmek eladásából származó jövedelmeiknek kb. 50 százalékát éppen az exportból nyerik.[63] Az utóbbi időben lényegesen megnőtt a filmszalagra rögzített tv-műsorok exportja is.

Tegyük ehhez hozzá: a háború utáni években az amerikai monopóliumok már nemcsak a közvetlen üzleti haszon szempontjából tették vizsgálat tárgyává a folyóiratok, könyvek és filmek exportjá-

[62] Lásd *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[63] Lásd *W. Dizard:* Id. mű.

val kapcsolatos tevékenységüket, hanem figyelembe vették a politikai érdekeket is. Ez nyilvánult meg az ideológiai expanzió kiszélesítésére irányuló törekvésükben, abban, hogy időnként még a haszon egy részéről is hajlandók voltak lemondani, sőt, magukra vállalták a külpolitikai propagandával összefüggő nem csekély kiadásokat.

Említésre méltóak e tekintetben azok a monopóliumok által létesített *alapítványok,* amelyek nem közvetlenül a profitszerzést szolgálják (bár az ilyen alapítványok nem követelnek túl nagy anyagi áldozatot, amennyiben adómentesek). Az Egyesült Államokban jelenleg több mint 30 000 ilyen alapítványt tartanak számon. Közülük – 1967-es adatok szerint – 249 rendelkezik 10 millió dolláron felüli aktívával. Az amerikai jótékonysági alapítványok együttes aktíváját 20 milliárd dollárra, különféle ráfordításaik évi átlagösszegét pedig 1,5 milliárd dollárra becsülik.[64] Rendszerint tudományos kutatásokat, kulturális tevékenységet finanszíroznak. Az utóbbi években mind többet fordítanak a külföldi propagandával foglalkozó „tervekre", sőt hébe-hóba a közvetlen diverziós tevékenységre is.

Jól jellemzi az alapítványok tevékenységének ezt a oldalát a Ford Alapítvány példája. Ez az alapítvány, amely a legnagyobb a társadalmi-kulturális területen tevékenykedő hasonló jellegű szervezetek közül, 3 milliárd dollárt mondhat magáénak, s évi „kiadása" mintegy 300 millió dollár.[65] Ez az alapítvány finanszírozta annak idején a Szabad Oroszország Alapítvány elnevezésű szovjetellenes szervezet létrehozását. A Ford Alapítvány szubvencionálta a hírhedt propaganda-diverziós központot, a Szabad Európa Rádiót.[66] Segítséget nyújt a külföldön létesített amerikai tanintézeteknek, ösztöndíjat bocsát az Egyesült Államokban tanuló külföldi egyetemi hallgatók rendelkezésére, különféle propagandakiadványokat finanszíroz stb. 1968-ban például a Ford Alapítvány nemzetközi részlegének költségvetése 68,5 millió dollár volt (azaz a szervezet egész költségvetésének egyharmada), s az általa szubvencionált szervezetek

[64] The Economist, 1969. március 8.
[65] Business Week, 1968. január 6.
[66] Rheinische Mercur, 1951. december 14.

felsorolásából egyértelműen kiderül a tömegkommunikációs eszközök, propagandaintézmények iránti érdeklődése. Igaz, a kiélezett hidegháború korszakához képest az utóbbi években a Ford Alapítvány vezetősége nagy érdeklődést tanúsít más jellegű ügyek iránt is, mint amilyen például a tudományos tapasztalatcsere, a Kelet és Nyugat közötti dialógus bővítését szolgáló akciók támogatása. (Pugwash-mozgalom, dortmuthi találkozók stb.). Ez azzal magyarázható, hogy az Egyesült Államok üzleti köreiben bizonyos polarizálódás ment végbe: egyes képviselőik a korábbinál nagyobb figyelmet fordítanak a termonukleáris háború megakadályozásának problémájára. Azonkívül egyes alapítványok vezetősége szemlátomást tudatára ébredt annak, hogy reagálnia kell a közvélemény nyomására; a közvélemény ugyanis bírálta az agresszív politika támogatására létrehozott alapítványok tevékenységét.

Nagy figyelemben részesítik az Egyesült Államok monopóliumai a *külföldi tőkebefektetésekkel és vállalkozásokkal kapcsolatos kérdéseket* is. Ezek a tőkeberuházások gyorsan növekednek. 1950-től 1958-ig a külföldi amerikai magánbefektetések 11,5 milliárd dollárról 30 milliárd dollárra emelkedtek[67], 1966-ban pedig már 54 milliárd dollárra rúgtak. A külföldön funkcionáló amerikai részvénytársaságok 1966-ban 100 milliárd dollár értéket termeltek.[68] Mind a monopolista körök, mind a politikusok egyre inkább megértették az Egyesült Államokban, hogy az amerikai tőke külföldi vállalkozói tevékenysége nem „egyszerű business", hiszen „a business melléktermeke a propaganda – legyen az jó, vagy rossz"[69].

Ebben a vonatkozásban a háború utáni évek jelentették a vízválasztót. Az ilyesfajta tevékenység politikai vonatkozásai, lélektani hatása élénk vita tárgya lett, gyakran éles bírálatok hangzottak el.

Jellemző példaként említhetjük Thomas Aitken könyvét. A szerző, miután megállapítja, hogy „a külföldön működő amerikai üzletemberek felelősséget vállaltak magukra, hisz az ő tevékenységük alapján ítélik meg a nemzet magatartását, s nem támaszkodhatnak

[67] Lásd *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[68] Foreign Affairs, 1967. július.
[69] *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.

kizárólag a követségekre és konzulátusokra"[70], megkísérli, hogy a különféle amerikai cégek által folytatott gyakorlat negatív és pozitív oldalainak elemzése alapján „pozitív politikát" dolgozzon ki. Részletesen beszámol többek között a Standard Oil venezuelai kezdeményezéseiről, ahol is a forradalmi mozgalom és az antiimperialista hangulat viharos növekedésének megelőzésére az amerikai társaság profitjának az előírtnál nagyobb részét bocsátotta a venezuelai költségvetés rendelkezésére, felemelte a venezuelaiak munkabérét, helyi szakembereket léptetett elő felelős posztokba és megkezdte kiképzésüket, hogy „idővel", amikor majd a társaság „eltávozik", saját kezükbe vehessék az irányítást.[71]

A háború után olyannyira megnőtt a vállalkozók ilyen irányú érdeklődése, hogy még speciális szervezeteket is létrehoztak az amerikai business propaganda-erőfeszítéseinek aktivizálására és összehangolására.

Az imperialista Egyesült Államok minden támogatást megad a magáncégek és -társaságok propaganda-erőfeszítéseihez. Ez kifejeződik a diplomáciai jellegű intézkedések egész rendszerében. Hadd emlékeztessünk például arra, milyen harcot folytatott az amerikai diplomácia azért, hogy eltávolítsa az akadályokat az amerikai monopóliumok „ideológiai termékeinek" legszélesebb körű exportja útjából. Ehhez a harchoz „az információ szabadságának" védelmezése szolgáltatja az ürügyet (sajátos ideológiai válfaja ez annak, amit a kereskedelemben a „nyitott ajtók" doktrínájának neveznek); ez a harc már az első világháború éveiben megkezdődött, s mindmáig szüntelenül folyik (többek között az ENSZ-ben is).

Rendkívül változatosak azok a diplomáciai erőfeszítések, amelyeknek célja *az amerikai monopóliumok ideológiai expanziójának támogatása*. Sokfajta hivatalos diplomáciai aktust is magukban foglalnak, olyanokat például, mint amilyen a Blume–Burns-megállapodás volt. Ez utóbbi nem sokkal a háború befejezése után megnyitotta Franciaországot a hollywoodi filmek áradata előtt, s a gazdasági „segítségnyújtásról" kötött egyezmények túlnyomó többsége kedve-

[70] *T. Aitken:* A Foreign Policy for American Business. New York 1962.
[71] Lásd ugyanott.

ző feltételeket teremtett az amerikai könyvek, folyóiratok, filmek stb. terjesztéséhez. A gazdasági kedvezményekről külön is szólnunk kell.

Az Egyesült Államok kormánya számára – beleértve a külügyminisztériumot – törvény írja elő, hogy gondoskodnia kell e cégek és részvénytársaságok profitjának védelméről. Az 1948-as Smith–Mundt-féle törvény, amelyről az alábbiakban szó lesz, még külön cikkelyt is tartalmaz, amelynek célja, hogy megakadályozza a konkurrenciát a kormány, valamint az amerikai magáncégek külföldi propagandája között. A törvény előírja a kormány számára, hogy csökkentse tevékenységét a hírszolgálat területén olyan esetekben, amikor „elegendő a megfelelő információ magánúton való elterjesztése". A törvénynek ezt a tételét 1957-ben megerősítette az amerikai Kongresszus határozata, amely megtiltotta a propagandaügyi kormányhivataloknak, hogy bővítsék kiadói tevékenységüket és a sajtó hírellátását ott, ahol ez „keresztezheti az Egyesült Államok magánkonszernjeinek hasonló ténykedését"[72].

A USIA, az amerikai katonai hatóságok és a CIA propaganda-tevékenysége

Bármily jelentősek is a „magán"-erőfeszítések az Egyesült Államok külpolitikai propagandájában, e tevékenység kiterjedtsége, bonyolultsága és a fedezéséhez szükséges eszközök nagysága már régen napirendre tűzte egy olyan *különleges kormánymechanizmus* létrehozásának szükségességét, amely magára vállalhatná a főbb szervezeti és pénzügyi terheket.

A két világháború között az Egyesült Államokban gyakorlatilag nem volt állami propagandahivatal. A második világháború küszöbén, 1938-ban F. Roosevelt létrehozta a tudományos és kulturális együttműködési hivatalközi bizottságot, a külügyminisztériumban pedig a kulturális együttműködési osztályt. 1940-ben szervezték meg a Külföldi Információs Szolgálatot, 1942. június 13-án pedig megala-

[72] *W. Dizard:* Id. mű.

pították a Katonai Hírközlési Hivatalt, amely a legfőbb amerikai propagandahivatal volt a második világháború éveiben. A háború végén 13 000 embert foglalkoztatott.[73]

A második világháború befejezése után módszeresen átszervezték a külpolitikai propaganda apparátusát. 1948-ban fogadták el a már említett Smith–Mundt-féle törvényt, amelynek értelmében az Egyesült Államok története során első ízben szerveztek békeidőben nagy kormányapparátust a propagandaügyek intézésére. Az apparátus tevékenységének ellenőrzésére, a törvény 601–603-as cikkelyeinek megfelelően, megállapították az Egyesült Államok hírszolgálati problémákkal foglalkozó konzultatív bizottságát.

Maga a külpolitikai propaganda-apparátus abban a formájában, ahogy a Smith–Mundt-törvény életre hívta, nem sokáig működött: hamarosan megkezdték átszervezését. Az egyik legjelentősebb átszervezést 1953-ban hajtották végre az elnök mellett létesített, a lélektani hadviselés problémáival foglalkozó különleges bizottság javaslatára. Ekkor *az USIA* – az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala – *lett a hivatalos külpolitikai propaganda-apparátus legfőbb szerve.* Ezt az ügynökséget 1953. március 1-én hozták létre egy sor hivatali propagandaszervezet összeolvasztása révén. Az USIA-t az Egyesült Államok elnökének rendelték alá a Nemzetbiztonsági Tanács közvetítésével, s a külügyminiszterre hárult az a kötelezettség, hogy „irányítsa a politikát s ellenőrzést gyakoroljon a külföld számára előirányzott hírszolgálati program tartalma fölött"[74].

Az USIA költségvetése az 1968-as pénzügyi évben 186,3 millió dollár, munkatársainak száma 12 000 fő volt.[75] Ez némi fogalmat adhat tevékenységének méreteiről. E szervezet gerince a Hírszolgálati Központok Szolgálata, amely 111 országban 301 amerikai propagandaközpontot egyesít. Ez az apparátus 1200 amerikait és 5300 helyi lakost foglalkoztat. Az USIA-nak 223 könyvtára és ol-

[73] Lásd *T. Sorensen:* The World War. The Story of American Propaganda. New York 1968.

[74] The Department of State Bulletin, 1953. június 15.

[75] Lásd *T. Sorensen:* Id. mű.; *S. Appleton:* United States Foreign Policy. Boston 1968.; USIA 26th Review of Operations, 1966. január–június.

vasóterme van; információs központjai előadásokat, hangversenyeket, filmvetítéseket rendeznek.

Az ügynökség hetenként 400 000 röpiratot és brosúrát publikál 47 nyelven, és 115 országban terjeszti őket. 90 országban 24 folyóiratot terjeszt, ezek 29 nyelven jelennek meg, együttes példányszámuk 1,3 millió. 1966-ban az USIA 799, összesen 6 millió példányban megjelenő könyv kiadását szubvencionálta, beleértve a fordításos kiadványokat is.

Az USIA közreműködésével a világ 94 országának 2082 tv-adóállomása sugároz amerikai műsorokat. A helyi sajtó naponta megkapja az USIA-bulletineket.

Az USIA tulajdonában van a hírhedt Amerika Hangja, amelynek 45 hazai és 61 külföldi adóállomása 38 nyelven sugározza adásait heti 845 órán át. Amerikai számítások szerint naponta 25 millió ember hallgatja az Amerika Hangja adásait. Az USIA keretében működik a nyugat-berlini RIAS-rádióállomás is, amely főként a Német Demokratikus Köztársaság ellen fejt ki propagandát.

Ám az Egyesült Államok hivatalos külpolitikai propagandája, bármennyire centralizált is, nemcsak az USIA és a neki alárendelt szervezetek kezében összpontosul, hanem néhány más kormányhivatalban is. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a *külügyminisztérium,* amely az USIA tevékenységének általános irányítása mellett néhány specifikus funkciót is ellát a külföldre irányuló propaganda területén.

A külpolitikai propaganda-apparátus jelentős részét közvetlenül az Egyesült Államok *katonai hatóságai* tartják a kezükben; ezek nagy szerepet játszanak a propaganda általános tervezésében és irányításában is.

Minden fegyvernemnek – a hadseregnek, a haditengerészeti flottának és a hadászati légierőnek egyaránt – megvan a maga ún. lélektani hadviselési szolgálata, valamint a saját külön iskolája a propagandista káderek felkészítésére. Ezek, mondhatni, tartalékban vannak, háború esetén készen a teljes bevetésre, készen arra, hogy teljes gépezettel indítsák meg a propagandát az ellenfél, valamint a semleges országok csapatai és lakossága körében. De békeidőben is folytatnak propaganda-tevékenységet az amerikai csapatok tartózkodási körzeteiben, valamint a katonai bázisokon.

Ezenkívül a katonai hatóságok rádióállomások kiterjedt hálózatával rendelkeznek. Ezek jelenleg is működnek, részben saját programjukkal, részben az Amerika Hangja adásaival.

Jelenleg az Egyesült Államok határain túl 250 rádió- és 34 televízió-állomás működik az amerikai hadsereg kezelésében, s külföldi közönségük, amerikai számítások szerint, hússzorosan felülmúlja az Amerika Hangja angol nyelvű adásainak hallgatóságát. Még az amerikai kutatók közül is sokan elismerik, hogy ilyen módon a militarista körök törvénytelen jogokra tesznek szert, és a propagandaapparátus jelentékeny része kiesik a polgári ellenőrzés alól.

Végül a hadsereg a CIA-vel és néhány más szervvel együttesen irányít számos olyan szervezetet, amelyek fekete propagandával, azaz mindenekelőtt diverziós tevékenységgel foglalkoznak.

A *CIA propaganda-tevékenységét* – érthető okok miatt – még sűrűbb titoktartással veszik körül, mint a katonai hatóság hasonló jellegű foglalatosságát. Hivatalosan ismeretes, hogy a CIA elődje, a Stratégiai Szolgálatok Hivatala keretében külön részleg működött a „morális hadműveletek"[76] végrehajtására. Ugyancsak ismeretes, hogy ezek a funkciók a CIA keretében is megmaradtak: a titkos műveletekkel külön részleg foglalkozik, melyet a köznyelv „szennyes trükkök hivatalának" nevezett el.

Két amerikai újságíró, aki külön tanulmányozta ezt a problémát, megállapította, hogy az utóbbi években a CIA és az USIA „közzéteszi saját műveit, amelyek publikációját és terjesztését szubvencionálja, de eltitkolja az amerikai nép elől, hogy mindezt a hivatalosan jóváhagyott propaganda szellemében teszi". A „Foreign Affaires" című tekintélyes folyóirat szerkesztői eltitkolták előfizetőik elől, hogy amikor 1966-ban a Johnson-adminisztráció vietnami politikájának védelmében írott cikket olvasták, a CIA munkatársának „művével" álltak szemben. (Talán maguk sem tudták, hogy a cikket aláíró George Carver a CIA ügynöke.) A „Mi az igazság a Dominikai Köztársaságról?" című könyvről, amelyet Jay Mallin, a „Time" tudósítója írt, az amerikai olvasók nem sejthették, hogy a szerzőt az USIA választotta ki, s a szervezet fizette meg művét, szer-

[76] *D. Lerner:* Id. mű.

kesztette meg kéziratát s szervezte meg a könyv üzleti kiadását. Mallin másik, „Terror Vietnamban" című könyvét ugyancsak az USIA hagyta jóvá.[77]

Közvetve vagy közvetlenül számos rádióállomást is a CIA-nek rendeltek alá. Gyakorlatilag a CIA tartja kézben a fekete és a szürke propaganda egész rádióhálózatát. A rádiólehallgató szolgálatról nem is beszélve, ide tartoznak a titkos rádióadók, amelyek egy-egy ország ellenzéki erőinek, „ellenállási mozgalmának" nevében folytatják propagandájukat. Az egyik ilyen rádióadó, amelyet Suon szigetén helyeztek el, a Kuba elleni propagandára és aknamunkára specializálódott, és aktív szerepet játszott annak idején a kudarcba fulladt Playa Giron-i partraszállásban. Titkos rádióállomást létesített a CIA Libanonban is.[78]

Sok ilyen rádióállomás hivatalosan magáncégér alatt tényked ik, vagy amolyan „hibrid": a pénzt magántársaságoktól kapja, s ugyanakkor a CIA operatív irányítása alatt áll. Ezek közé tartozik a Worldwide Broadcasting System. Ez utóbbi tevékeny szerepet játszott az 1954. évi guatemalai ellenforradalmi lázadás megszervezésében, amiért hálalevelet kapott Armas diktátortól.[79]

Az amerikai felderítő szolgálat áll azoknak a nagyobb propaganda- (s egyúttal kém- és diverziós) szervezeteknek a tevékenysége mögött is, amelyeket az amerikai imperialisták „magán-" vagy „nem állami" cégér alatt hoztak létre, de amelyek valójában a lélektani hadviselés kormányapparátusának részét képezik.

Ezek közé tartozik mindenekelőtt a „keresztes hadjárat a szabadságért" mozgalom részét alkotó szervezetek egész komplexuma. E mozgalom kezdeményezője a nagymonopolisták egy csoportja volt (olyanok például mint A. P. Giannini, a Bank of America elnöke, A. Pydge, a Chase National Bank igazgatója és mások), valamint a szoldateszka néhány képviselője (többek között Clay tábornok, aki egyidejűleg a Continental can Company és a Chemical Bank and Trust Company igazgatósági tanácsának képviselője). Ott látjuk a

[77] Lásd *W. McGaffin, E. Knoll:* Id. mű.

[78] **Lásd *D. Wise, T. Ross:* The Invisible Government.** New York 1964.

[79] Ugyanott.

mozgalom szervezői között az ismert politikusokon kívül (Dulles, Eisenhower és mások) a klerikális vezető réteg képviselőit (például Spellmann katolikus bíborosérseket), a fasisztabarát pártok és szervezetek képviselőit (többek között Kreigh-et, az Amerikai Légió országos parancsnokát) stb.[80]

E szervezetek legnagyobbika a *Szabad Európa Bizottság*, amelynek feladatául az európai népi demokratikus országok ellen folytatott propagandát és aknamunkát szabták meg. Az 1949-ben alakult Szabad Európa Bizottságot formálisan magánforrásokból finanszírozzák, amerikai magánszemélyek, valamint különféle alapítványok és szervezetek adományaiból. „Hogy ezek a bevételek valójában fedezik-e a kiadásokat, arra vonatkozóan csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A Szabad Európa Bizottság nem teszi hozzáférhetővé főkönyveit a társadalmi ellenőrzés számára."[81]

A bizottság hivatalosan amerikai magánszervezet, amely nem az Egyesült Államok nevében, hanem a „szocialista országok ellenállási mozgalmainak" nevében tevékenykedik („Szabad Csehszlovákia", „Szabad Magyarország" stb.). Ez a státus azonban nagyon is ingatag. Senki számára sem titok, hogy e hatalmas szervezet a nagy amerikai monopóliumoktól és a kormányköltségvetésből kapja a pénzt, s ugyanígy nem titok az sem, hogy az amerikai külügyminisztérium, valamint a CIA irányításával működik.

Ami szervezeti felépítését illeti, öt láncszemből áll.

A legismertebb a *Szabad Európa Rádió*. Kolosszális vállalkozás ez, amely 1600 embert foglalkoztat (1100-at Münchenben, 100-at New Yorkban és 400-at a portugáliai rádiórelé állomáson). A szervezetnek 28 nagyerejű rádióadója van, hat nyelven (csehül, szlovákul, magyarul, lengyelül, románul és bolgárul) sugározza adásait hetenként csaknem háromezer órán át. „A SZER, úgy tűnik, aktívabb, mint a BBC és az Amerika Hangja külföldi és belföldi adásai együttvéve."[82] R. Holt a NATO-val egy sorban említi a Szabad Európa Rádiót mint az amerikai külpolitika eszközét, „nem hivatalos esz-

[80] Daily Worker (New York), 1950. szeptember 5.
[81] *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[82] Ugyanott.

közt, természetesen, de ami az erőfeszítéseknek egy szűk területen való koncentrálását illeti, a Szabad Európa Rádióhoz hasonló propagandaeszközt nem találunk az amerikai történelemben"[83].

A SZER keretében több intézmény működik. Az egyik „a kommunista tömb országaiban" végrehajtandó műveletekkel foglalkozik (hivatalos feladata, hogy az emigráció nevében több mint 20 000 példányban kiadja a „Kelet-Európa" című folyóiratot). Két másik ilyen intézmény a „szabad világban", illetve a Nyugat-Európában végrehajtandó műveletekre specializálódott (hivatalosan megnevezett céljuk a kelet-európai problémák „tanulmányozásának" elősegítése. Végül megtalálható közöttük a „menekültek politikai szervezete".[84] John Scott, a „Time" egyik szerkesztője egy jelentésben beszámolt arról, hogy e szervezetben több alkalmazott gyűjti az információt, mint az AP hírügynökségnél, a „Time"-nál és a „New York Times"-nál együttvéve.[85]

Nem könnyű megmondani, hogy tulajdonképpen mi a legfőbb a bizottság tevékenységében: a kémkedés, az ellenforradalmi földalatti mozgalmak szervezése, avagy a propaganda. Az utóbbi mindenesetre rendkívül sajátos jellegű, s a legszembetűnőbb példáját szolgáltatja a fekete propaganda módszereinek. Ez olyannyira nyilvánvalóvá vált – kiváltképp az 1956-os magyarországi események után –, hogy mint már említettük, kényelmetlen helyzetbe hozta az NSZK kormányát is. (Az Egyesült Államokkal kötött megállapodás alapján ugyanis az NSZK területén helyezték el a bizottság fő központjait.) Ezzel kapcsolatban külön vizsgálatot is indítottak, de nem sok eredménnyel. A Szabad Európa Rádiónak a magyarországi ellenforradalmi felkelésben játszott szerepe még az Egyesült Államokban és a nyugat-európai kapitalista országokban is nagy felháborodást váltott ki.

Az ötvenes évek elején megpróbáltak létrehozni egy, a Szabad Európa Bizottsághoz hasonló szervezetet az ázsiai szocialista országok, elsősorban Kína ellen irányuló propaganda- és aknamunkára.

[83] *R. Holt:* Radio Free Europe. Minneapolis 1958.
[84] Lásd *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[85] Lásd *J. Martin:* Id. mű.

Ez a szervezet azonban életképtelennek bizonyult. 1955-ben átkeresztelték „Ázsiai Alappá", és jelenleg, Martin állítása szerint, főként az ázsiai diákok oktatásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik.[86]

Végül a harmadik hasonló típusú szervezetet, „A bolsevizmus alóli felszabadulás amerikai bizottságát" 1951-ben hozták létre a Szovjetunió népei ellen irányuló propaganda és aknamunka céljaira. E szervezet égisze alatt működik a Szabadság Adó, amely erősebb adóállomásokkal rendelkezik, mint bármely más nyugati propagandaszerv: erősségük felülmúlja a másfél millió wattot. Ezek a rádióállomások, melyeket az NSZK-ban, Tajvan szigetén és másutt helyeztek el, a Szovjetunió népeinek 17 nyelvén sugározzák adásaikat, hetenként 1600–1700 órán át. A Szabadság Adó mintegy 1000 embert foglalkoztat (közülük 200 fehéremigráns és disszidens).[87]

Az Egyesült Államokban létrehozott „felszabadító" szervezetek közé tartoznak az ellenforradalmi emigránsok egyesülései is. Szoros kapcsolatban állnak velük azok a szervezetek, amelyeket Nyugat-Németországban hoztak létre az amerikai megszálló hatóságok a Német Demokratikus Köztársaság ellen folytatott kémkedés és propaganda céljaira.

Ilyenformán a magáncégér alatt fellépő propaganda- és kémpropaganda-szervezetek jelentékeny részét azok a szervezetek, csoportok alkotják, amelyeket az amerikai felderítő szolgálat, a katonai gépezet és a külügyminisztérium hozott létre a más országokban folytatott aknamunka céljaira. A Szabad Európa Bizottság egyik megalapítója, Clay tábornok nyíltan kijelentette: a bizottság feladata „kegyetlen, semmi által sem korlátozott lélektani hadjáratot folytatni azzal a kimondott céllal, hogy megdöntsék a kommunista rendszert"[88]. Ha ezt a tevékenységet hivatalos szervek folytatnák, ez túlságosan kompromittálná az Egyesült Államok kormányát.

Ugyanakkor szép számmal találunk az Egyesült Államokban olyan propagandaszervezeteket is, amelyek némileg más célból álcázzák

[86] Lásd ugyanott.
[87] Lásd *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[88] Idézve *J. Davis:* Id. mű.

magukat magán- vagy „társadalmi" cégérrel. A külföldi országokban ugyanis túlontúl megingott a bizalom az amerikai propagandával szemben, s így forrásait újabb álcák mögé kellett rejteni. Az e célból létrehozott szervezetek – köztük nemzetközi szervezetek – közé lehet sorolni például „A kultúra szabadságának kongresszusát", amelynek feladata a nyugat-európai, az ázsiai és a latin-amerikai értelmiség körében folytatott propaganda. Egy másik ilyen szervezet, a „Béke és szabadság", Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban és más nyugat-európai országokban fejt ki provokatív kommunistaellenes propagandát. A „Le Monde" című lap által 1955-ben közzétett adatok szerint ez a szervezet csupán Franciaországban több mint kétmilliárd frankot kapott évente az amerikai és a francia kormánytól, valamint egyes nagytőkésektől. Az Amerika-barát propaganda céljaira hozták létre Angliában a „Közös ügy" elnevezésű szervezetet. A lélektani hadviselést szolgálja számos „nemzetközi" vallási-politikai szervezet is.

Külpolitikai propaganda céljaira használják fel a *jótékonysági szervezeteket*, a *kulturális szervezeteket*, a *jobboldali szakszervezeteket* stb. Ilyenformán az Egyesült Államok külpolitikai propagandával foglalkozó kormányapparátusa számtalan transzmisszióval rendelkezik. A teoretikusok közül sokan védelmezik a propagandagépezetnek ezt a „többrétűségét". Crossman szerint a „látszólagos szervezetlenség" garantálja, hogy „az ellenfél úgy érzi: nem propagandát, hanem becsületes embereket hallgat, akik egyszerűen és őszintén elmondják neki az igazságot".

Persze, ilyen esetekben különös fontosságra tesz szert a hatalmas gépezet összehangolásának és centralizált irányításának a kérdése. E célból az Egyesült Államok külügyminisztériuma mellett 1950-ben létrehozták a *Lélektani Hadviselés Testületét* (ezt 1951-ben „A lélektani hadviselés kérdéseivel foglalkozó hivatal" váltotta fel), amelyet már közvetlenül az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsának rendeltek alá.

Truman elnök az új irányító szerv funkcióját „a lélektani hadműveletek megtervezésében, koordinálásában és végrehajtásában" jelölte meg, az elfogadott politika keretei között.

Mint az a hivatalos nyilatkozatokból kiderül, a hivatal létrehozása

kettős célt szolgált. Először is azt, hogy biztosítsa a hatalmas és szerteágazó propaganda-apparátus irányítását. Ennek a hivatalnak kellett összefognia a külpolitikai gépezet azon szerveit is, amelyeket mind szélesebb körben vontak be a propaganda-tevékenységbe. A másik cél az volt, hogy a lehető leghatékonyabb propagandafedezetet biztosítsák az amerikai imperialisták katonai terveihez. E funkció végrehajtását volt hivatva biztosítani a hivatal vezetőségének összetétele: a külügyminisztérium képviselőin kívül helyet foglaltak benne a katonai hatóságok és a Központi Hírszerző Hivatal képviselői is.

1953-ban a Jackson-bizottság javaslatára a hivatalt átkeresztelték. Új neve: Műveleti Koordinációs Hivatal.

Igen fontos az Egyesült Államok vezető körei számára a külpolitikai propaganda-tevékenység összehangolása márcsak azért is, mert a háború befejezése óta egyre nyilvánvalóbb propaganda-jelleget ölt az amerikai külpolitika nem egy aktusa, sőt irányzata. Vonatkozik ez mindenekelőtt a különféle gazdasági és tudományos-műszaki segítségnyújtási programokra, kezdve a Marshall-tervtől egészen a „Szövetség a Haladásért" és a „Békehadtest" programjáig.

Ugyanezt mondhatjuk el a tisztán politikai jellegű akciókról és programokról is, elsősorban azokról, amelyek az Egyesült Államok békeszeretetét, valamint az ázsiai és afrikai nemzeti államok irányában táplált „jóindulatát" vannak hivatva demonstrálni. A külpolitikai propaganda céljaihoz nemegyszer a belpolitikai intézkedések is alkalmazkodnak. (Például a faji megkülönböztetés ellen, a szegénység ellen vívott harc sikereinek hangoztatása stb.)

Egyértelműen mutatkozott meg az a tendencia, hogy totális kormányellenőrzés alá helyezzék a nemzetközi érintkezés és a más országokkal fenntartott kapcsolatok (külkereskedelem, kulturális kapcsolatok, turisztika stb.) valamennyi formáját.

Az Egyesült Államoknak, mint már említettük, hasonlíthatatlanul nagyobb a külpolitikai propaganda-apparátusa, mint a többi imperialista államé együttvéve. Ám az egész világra kiterjedő ideológiai harc általános mérlegén ezeknek az államoknak – kivált az Egyesült

Államok legfőbb NATO-szövetségeseinek – propaganda-erőfeszítéseit semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az említett államok külpolitikai propaganda-apparátusának főbb láncszemei, valamint szervezeti alapelvei hasonlatosak az amerikaihoz. Ugyanakkor megvannak a maguk sajátosságai, a konkrét feltételektől függően (például az NSZK propagandája különös éllel irányul az NDK ellen, az angol propaganda fokozott figyelemben részesíti az egykori brit birodalom országait stb.).

A NATO-nak is megvannak a maga egyesített propagandaszervei: a Politikai Tanácsadók Bizottsága, a NATO-tanács Információs és Kulturális Bizottsága, a titkárság mellett létesített Politikai és Információs Alosztály, valamint a sajtóosztály.[89] Azonkívül a NATO-nak nagy tartalékapparátusa is van, háború esetére.

A háború után *a kisebb imperialista hatalmak is mind foglalkozni kezdtek külpolitikai propagandával.* Még a hagyományosan semleges Svédország és Svájc is megindította külföldi rádióadásait, és létrehozta a lélektani hadviselés katonai szerveit „rendkívüli körülmények" esetére.[90]

Különleges helyet foglal el az aktív külpolitikai propagandába bekapcsolódó kis országok között Izrael, amelynek agresszív politikáját, valamint a *cionista eszmék* terjesztését hatékony propagandagépezet segíti elő.

Ezt a gépezetet egyébként nem lehet az Egyesült Államok imperialista propagandájától elszakítva vizsgálni. A modern cionizmus ugyanis nemcsak Izrael ideológiája, hanem az Egyesült Államok és más imperialista hatalmak monopolista köreivel összefonódott zsidó nagyburzsoázia egész szervezeti szisztémája és politikai gyakorlata is. A cionizmus alapvető tartalma a kardcsörtető sovinizmus és antikommunizmus. Legfőbb szervezeti és ideológiai központja a mai napig is az 1897-ben létrehozott Cionista Világszervezet, amely az Egyesült Államokban székel, és pénzügyi tartalékok tekintetében a világ legnagyobb monopolista egyesüléseivel vetekszik.

A cionisták 67 országban 1036 időszaki kiadványt jelentetnek

[89] *G. Zazworka:* Psychologische Kriegsführung. Berlin 1962.

[90] Siegen ohne Krieg. Id. kiad.

meg. Aktívan propagálja a cionista eszméket az izraeli rádió (amely a legutóbbi időkig Izrael Hangjának nevezte magát). A 42 órás hazai műsoron kívül 10 európai nyelven, továbbá arab és néhány afrikai nyelven sugározza adásait.

Emellett a cionista vezetők rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy helyet biztosítsanak ügynökségeiknek, vagy a velük „együttérzőknek" különféle államok központi sajtójában. Képviselőik ott vannak a nemzetközi rádiószerkesztőségekben, a filmgyártás és a televízió területén.

1963-ban az amerikai szenátus külügyi bizottsága két külön ülést szentelt a cionista mozgalom problémájának, s megállapította, hogy az amerikaiak által az izraeli alapítványra befizetett hatalmas pénzösszegek kerültek vissza Izraelből az Egyesült Államokba. Ezt a pénzt azok között a szervezetek és személyek között osztották szét, amelyek, illetve akik azzal foglalatoskodnak, hogy Izrael számára nyerjék meg a közvélemény rokonszenvét. A Fulbright szenátor vezetése alatt működő bizottság megállapította, hogy ezekből az összegekből fizették azokat a szerkesztőket, akik helyet adtak az Izraelről szóló cikkeknek az Egyesült Államok vezető folyóirataiban; ebből a pénzből fedezték egy sor rádió- és tv-műsor költségeit stb. A gyanútlan adakozók közül sokan ekkor szereztek első ízben tudomást arról, hogy adományaik egy részét a kongresszusi képviselők és az amerikai közvélemény manipulálására használták fel.[91]

Az imperialista hatalmak külpolitikai propaganda-apparátusának egyre növekvő méretei arról tanúskodnak, hogy a vezető körök nagy jelentőséget tulajdonítanak e gépezetnek az ideológiai harcban, legfőképpen a nemzetközi küzdőtéren. Az ideológiai harcban elszenvedett kudarcok és vereségek láttán az imperialista burzsoázia tovább növelte propaganda-apparátusát, s az átszervezésére szánt költségvetési tételeket.

Ám még a legjobb propaganda-apparátus is legföljebb bizonyos eszmék terjesztésére, bizonyos politika népszerűsítésére alkalmas, azok kialakítására nem. Ez az egyik legfőbb nehézség, amellyel az

[91] *A. Lilienthal:* The Other Side of the Coin. New York 1965.

imperializmus az ideológiai harcban szembekerül, s ebből sok külföldi megfigyelő nem csinál titkot.

Előfordul, hogy a propaganda-erőfeszítések fokozása éppen ellenkező hatást vált ki. Ez a helyzet sokak szerint például az amerikai filmek exportjával. E. Marrow, az USIA egykori főnöke 1961-ben elismerte, hogy ezek a filmek, amelyek többségükben a bűnözésből, az erőszakból, a rémségekből és a sexből merítik témájukat, közvetlen kárt okoznak Amerika tekintélyének.[92] Bizonyos mértékben vonatkozik ez a kulturális cserekapcsolatok egészére is. Raymond Aron francia szociológus például, aki semmiképpen sem gyanúsítható a baloldal iránti szimpátiával, azt írta, hogy az Amerika-ellenesség egyik legfőbb forrása: az amerikai kultúrával szemben érzett ellenszenv.[93]

Hasonló következményekkel jár sok esetben a *diákcsere* is. Az imperialista országokban tanuló diákok nemegyszer tanulmányaik végeztével az imperializmus meggyőződéses ellenfeleiként hagyják el az országot. Tény, hogy a nemzeti fölszabadító mozgalmak elég sok vezetője Angliában, Franciaországban vagy az Egyesült Államokban végezte tanulmányait és a saját bőrén érezte a faji megkülönböztetést, saját tapasztalatai alapján alkotott véleményt a fehér „jótevőkről", sőt gyakran magáról a kapitalizmusról is.

Még több keserűséget okoznak az imperialista propaganda szervezőinek a más országok lakosságával létesített kapcsolatok, azok a találkozások, amelyekre *turistautazások* vagy hivatalos, *üzleti kiküldetések* folyamán kerül sor. Az Egyesült Államok megkedveltetésére hivatott embereket egyszerűen „pimasz amerikaiaknak" nevezik, akik nemritkán „a rosszindulat magvait hintik szét útjukon"[94].

Sokszor érnek el hasonló, ellenkező hatást a propagandacélokból rendezett külföldi kiállítások, a külföldre irányuló rádióadások stb.

Ám mindemellett nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a ha-

[92] Lásd *G. Gordon, I. Falk, W. Hodapp:* Id. mű.
[93] Lásd ugyanott.
[94] Lásd ugyanott.

talmas méretű imperialista külpolitikai propaganda-apparátus létrehozásának mégiscsak megvannak a maga következményei. Kitartó munka folyik annak érdekében, hogy tökéletesítsék az imperialista propaganda módszereit, s megtalálják a taktika még kifinomultabb és rafináltabb módszereit. Az imperializmus erőfeszítéseket tesz, hogy leplezze ideológiájának, politikájának és életformájának sebezhető pontjait, s ugyanakkor kipuhatolja, kihasználja ellenfeleinek gyengéit.

Ha mindezt tekintetbe vesszük, azt is látnunk kell, hogy mire kötelez bennünket a nyugati propaganda-apparátus bővítése és tökéletesítése: az imperializmus valamennyi ellenfelének fokoznia kell éberségét, az ideológiai harcban kifejtett erőfeszítéseit, s meg kell találnia e harc leghatékonyabb formáit, útjait és módszereit.

3. AZ IMPERIALISTA POLITIKA ÉS PROPAGANDA STRATÉGIÁJA, TAKTIKÁJA

A propaganda az imperialista politika részévé, egyik fontos eszközévé vált. És bár az imperialista propaganda bizonyos irányzataiban továbbra is megőrzi az ideológiai, vagy – úgy is mondhatjuk – világnézeti jelleget (harc a szocialista eszmék ellen, a burzsoá világnézet pilléreinek védelme stb.), mégis: *egyre inkább az imperialista hatalmak konkrét politikájának kiszolgálója.* E hatalmak általános stratégiájuk és taktikájuk kereteiben irányítják és koordinálják a propaganda-tevékenységet.

A kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai nemzetközi tanácskozása hangsúlyozta: „Az imperializmus agresszív politikájának alapja az a törekvés, hogy minden eszközzel gyengítse a szocializmus állásait, elnyomja a népek nemzeti felszabadító mozgalmát, akadályozza a kapitalista országok dolgozóinak harcát, feltartóztassa a kapitalizmus hanyatlásának visszafordíthatatlan folyamatát." Emellett „az imperializmus agresszív stratégiájának éle, akár-

csak korábban, ma is mindenekelőtt a szocialista államok ellen irányul"[95].

Ezek az imperialista stratégia alapjai, és szem elől téveszteni őket annyit jelentene, mint illúziókat táplálni a monopoltőke politikáját illetően, mint opportunista tévelygésekbe esni. Ámde nem elegendő, ha az osztályellenség politikájának stratégiai alapjait tisztázzuk. A kommunista és munkáspártok 1969. évi tanácskozásának dokumentumai csakúgy, mint az SZKP és a testvérpártok más fontos politikai dokumentumai, nagy figyelmet fordítanak az imperialista politika *konkrét irányzatainak,* taktikájának az elemzésére, az imperialista burzsoázia különféle csoportjainak irányvonalára.

E konkrét mozzanatok figyelembevétele nélkül egyszerűen nem volna lehetséges valódi marxista–leninista politika kidolgozása. Azokban az országokban sem, ahol a munkásosztály van hatalmon. Igen fontos az is, hogy világos fogalmat alkossunk az imperialista burzsoázia köreiben megfigyelhető tendenciákról, irányzatokról.

E kérdéseket illetően a forradalmi mozgalomban eltérő vélemények alakultak ki. A jobboldali opportunisták hajlamosak lebecsülni az imperialista burzsoáziának azt a képességét, hogy közös stratégiával rendelkező, egységes osztályerőként lépjen föl a leglényegesebb kérdésekben. A balos, szektás elemek szemében viszont az imperializmus valamiféle teljesen elvont, majdhogynem misztikus erő, amelynek vizsgálatánál mellőzik a különféle árnyalatokat és ellentmondásokat. S ráadásul nemegyszer hangoztatják, hogy csak így lehet a kérdést forradalmian, osztályszemszögből megközelíteni.

A marxista–leninista elmélet elveti az imperializmusnak és politikájának mind jobboldali-opportunista, mind pedig szektás-dogmatikus elemzését. Ezért nagy figyelemmel kell kísérnünk az élet által fölvetett új problémákat, így többek között a burzsoázia körében megfigyelhető differenciálódás problémáját is.

[95] A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása, Moszkva 1969. 8. old.

A mai burzsoázia két taktikai irányvonala

A politikai szóhasználatban már régen meghonosodtak az olyasfajta kifejezések, mint a „józan" burzsoá politikusok, a burzsoázia „egészségesen gondolkodó" része, ellentétben a „keményfejűekkel", a „szélsőséges reakcióval". Sűrűn szerepelnek a politikai nyelvben másfajta meghatározások és fogalmak is – például „konzervatívok" és „liberálisok", „héják" és „galambok" – attól függően, hogy mely problémák körül alakul ki a differenciálódás, illetve hogy melyik országról esik szó.

Ha nem is minden ilyesfajta fogalom helytálló, többségük nyilván kifejezi az igazságot, bár egyik sem tartalmaz kimerítő magyarázatot arra vonatkozóan, vajon a hatalmon levő burzsoázia köreiben mutatkozó nézeteltérések okairól van-e szó, vagy a nézeteltérések valódi tartalmáról és természetéről.

A burzsoázián belül föllelhető sokféle politikai árnyalat tanulmányozása rendkívül bonyolult, s ugyanakkor rendkívül időszerű feladat. Ezért e kérdés részletesebb elemzést érdemel.

A mai burzsoá politika *igen tarka képet mutat.* A tájékozódás megkönnyítése végett válasszuk ki azt a *két fő* irányvonalat, amelyet általában és egészében alapvetőnek tarthatunk.

Az egyik a szélsőséges reakció, az imperializmus legagresszívabb köreinek irányvonala, amely mindenekelőtt az erőre támaszkodik, s a szocializmus elleni frontális támadásért száll síkra. Ennek az irányvonalnak a lényege nyilvánvaló, nem igényel magyarázatot.

Bonyolultabb a helyzet a másik politikai irányvonallal, amely a burzsoázia osztályérdekeiért vívott harcban teret ad a manővereknek, az engedményeknek, a kompromisszumoknak. Megtéveszthetnek bennünket már azok a meghatározások is, amelyekkel ennek az irányvonalnak a híveit jelölik: „mérsékeltek", „liberálisok" stb. Annál is inkább, hiszen a kiélezett politikai harc körülményei között e csoportokat a legkülönfélébb társadalmi erők támogatják, így a liberális burzsoázia, a pacifisták, sőt időnként a dolgozók széles rétegei is (például az 1964-es amerikai választásokon, amikor a választók túlnyomó többsége a „kisebbik rossz" elvéből kiindulva szavazott Johnsonra és mért megsemmisítő vereséget Goldwaterra).

De ha nem azt nézzük, hogy ki szavaz erre a politikára, vagy ki támogatja, hanem mindenekelőtt azt, hogy kinek az érdekeit szolgálja, akkor a „liberális" vagy „mérsékelt" meghatározás legalábbis elégtelen, de néha teljesen félrevezető. Valójában *a két irányvonal közti különbséget taktikainak kell tekintenünk, mert mindkettő közös stratégiai célt szolgál: a monopolista burzsoázia uralmának megőrzését a kapitalizmus mélyülő általános válságának körülményei között.* Mindkét irányvonal a szocializmus elleni harc szolgálatában áll, s a nemzetközi porondon a szocialista országok, a forradalmi és felszabadító mozgalmak ellen száll síkra.

A két politikai irányvonal közötti különbségek taktikai jellegének hangsúlyozása korántsem jelenti azt, mintha lebecsülnénk e különbségek jelentőségét. A munkásosztálynak egyáltalán nem mindegy, hogy fasiszta típusú terrorista diktatúrával, vagy polgári demokráciával áll-e szemben (még akkor sem, ha ez utóbbit alaposan megnyirbálja a monopóliumok uralma). A szocialista országoknak, a világ népeinek egyáltalán nem közömbös, hogy termonukleáris háborúval kell-e szembenézniük, vagy olyan politikával, amelynek eszközei a nemzetközi küzdőtéren lehetővé teszik a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élését. Ilyenformán a taktikai jellegű különbségeknek igen nagy jelentőségük lehet – és van is –, kiváltképp korunkban.

Ha a két taktikai irányvonal gyökereit, keletkezését vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy mindkettő a maga módján próbál választ adni korunk legfőbb tényére: arra, hogy az osztály-erőviszonyok egyre inkább a nemzetközi munkásosztály javára tolódnak el, a világkapitalizmus befolyása és pozíciói pedig állandóan gyengülnek.

A kommunista mozgalom az osztályellenfél erejét és taktikáját értékelve már a kapitalizmus általános válságának első szakaszában levonta azt a következtetést, hogy minél gyengébb a kapitalizmus, annál szívósabb ellenállást tanúsít, s az erőszaknak annál szélsőségesebb formáihoz folyamodik. Ezt a következtetést teljes mértékben igazolták a húszas-harmincas évek eseményei: a fasizmus előretörése, a spanyolországi polgárháború, a reakciós, agresszív, annexiós politika tobzódása, amely a második világháborúhoz vezetett.

A háború után az események továbbra is a korábbi logika szerint

fejlődtek. Az imperializmus, legagresszívabb osztagainak – a német–olasz fasizmusnak és a japán militarizmusnak – szétzúzása után ismét összeszedte magát, s korábbi taktikáját követve, *új offenzívával* kísérletezett. Már a negyvenes évek végére, az ötvenes évek elejére nyilvánvalóvá vált a *reakciós fordulat* a legtöbb imperialista nagyhatalom politikájában. Elegendő az amerikai mccarthyzmusra emlékeztetnünk, vagy arra, hogyan zárták ki a kommunistákat a kormányból és hogyan szegték meg az alkotmányt Franciaországban és Olaszországban, hogyan született újjá a militarizmus Nyugat-Németországban. A nemzetközi porondon az imperializmus hidegháborút folytatott, az atomzsarolás politikájához folyamodott, egymás után robbantott ki veszélyes válságokat, helyi háborúkat, és nem egy helyen véresen leszámolt a felszabadulásukért harcba szálló elnyomott népekkel.

De az évek során kezdett kirajzolódni egy *másik politikai irányvonal,* egy *másik taktika* is, amelynek hívei rugalmasabban és körültekintőbben jártak el, hajlandónak bizonyultak bizonyos kompromisszumokat kötni a külpolitikában, és árnyaltabban felhasználni a gazdasági, politikai és ideológiai emelőket annak érdekében, hogy ha ideiglenesen is, de csökkentsék a megrázkódtatásokat, s a tömegterror szélsőséges formáinak alkalmazása nélkül őrizzék meg hatalmukat, új módszerekkel biztosítsák uralmukat az elnyomott népek felett, s harcoljanak a világszocializmus ellen.

Ez persze nem jelent valamiféle elvileg új dolgot, korábban is jó néhányszor találkozhattunk már olyan burzsoá politikával, amely ügyesen manőverezve, az elnyomás mellett bizonyos engedményeket is tett a munkásosztálynak. És sajnos nem sorolható még a múltba a frontális támadások, a fasiszta represszziók, a legelvakultabb hidegháború, valamint a termonukleáris katasztrófával terhes kalandok politikája sem. Ha csak arra gondolunk, hogy az imperializmus legfőbb országában, az Egyesült Államokban olyan figurák kerülhettek a politikai élet előterébe, mint Goldwater és Wallace, egyszeriben világossá válik, hogy az ilyesfajta politika még távolról sem holmi történelmi ereklye. Annál kevésbé, mert hiszen a burzsoázia mérsékeltebb képviselőinek választási győzelmével a harc még nem dől el: egyrészt a „legyőzöttek" rendszerint revanssal próbálkoznak (er-

ről tanúskodik az a tény, hogy az Egyesült Államokban az utóbbi időben aktivizálódnak a szélsőséges jobboldali erők), másrészt ugyanez a harc folytatódik a „győztesek" között is. Bár ezek nemegyszer mint a „mérsékelt" és „rugalmas" politika hívei kerülnek hatalomra, nincs kizárva az a lehetőség, hogy az idők során ezzel ellentétes álláspontra helyezkednek, vagy legalábbis engedményeket tesznek a szélsőségesebb köröknek. Ezt bizonyítja, hogy gyakran közvetlenül a választások után erősödnek politikájukban azok a tendenciák, amelyek teljességgel megfelelnek a „héják" követeléseinek (például a vietnami háború johnsoni eszkalációja 1965-ben).

Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy bármely nagyobb megrázkódtatás, gazdasági vagy politikai válság *élezi a harcot* és *polarizálja az erőket,* s mindez a különböző politikai irányzatok *átcsoportosulásához* vezethet. Az 1929–1932. évi gazdasági válság az Egyesült Államokban a roosevelti polgári reformista New Deal előtt tisztította meg a terepet. Ugyanez a válság Németországban Hitler és a fasizmus számára nyitott utat. Ma sem tekinthetjük irreálisnak azt a feltételezést, hogy a nagy megrázkódtatások hasonló jellegű politikai változásokat szülhetnek. (Azt például, hogy az 1968-as amerikai elnökválasztásokon a szélsőjobboldal jelöltje, Wallace mintegy 13 millió szavazatot kapott, bizonyos mértékig azzal magyarázzák, hogy a kispolgári tömegek jelentős része így reagált a belpolitikai helyzet kiéleződésére, amelyet számos tényező idézett elő – kezdve a négerek és a diákok lázongásától egészen a bűnözés hallatlan arányú növekedéséig. Mindezek a tényezők aktuálissá tették a „törvényesség és rend" jelszavát.)

Mégis, ha a két taktikát fejlődésében vizsgáljuk, s az osztályharc fő tendenciáit tartjuk szem előtt, levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár mindkét irányzat meghatározott történelmi periódusok körülményeit tükrözi, *az egyik taktika bizonyos imperialista csoportoknak azt a törekvését fejezi ki, hogy az új történelmi helyzetben a régi módszereket alkalmazzák. A másik pedig azt a törekvést, hogy megkeressék a harc új útjait, amelyek inkább megfelelnének a jelenlegi és talán az eljövendő történelmi szakaszok követelményeinek; a kapitalizmus ama törekvését fejezi ki, hogy alkalmazkodjék létének új föltételeihez.*

Míg az egyik taktikai vonal inkább a kapitalizmus általános válságának első szakaszával kapcsolatos, addig a második azt a folyamatot tükrözi, amelyben a kapitalizmus megpróbál alkalmazkodni az általános válság korának realitásaihoz, azokhoz a feltételekhez, melyek között az osztályharc régi módszerei újabb és újabb vereségekhez vezetnek és csak meggyorsíthatják az imperializmus végleges bukását. Ennek az igazságnak a felismerése készteti a kapitalizmus sok meggyőződéses hívét, a kommunizmus nem egy ellenségét arra, hogy fellépjen az olyan politikusok ellen, mint amilyen Goldwater vagy Wallace.

A szóban forgó két politikai irányvonalat természetesen nem választja el egymástól valamiféle kínai fal. Olyasfajta taktikai különbségekről van szó, amelyek *megférnek az egységes stratégia kereteiben.* Polarizálódásuk sem tekinthető véglegesnek. Rengeteg különféle csoport és irányzat helyezkedik el közöttük, ami szerfölött tarkává és bizonytalanná teszi a képet; állandóan sor kerülhet az erők átcsoportosítására, s emellett az egyes politikusok tényleges irányvonalának keretein belül megtalálhatjuk mindkét taktika elemeit. Mindez tehát inkább arányok kérdése.

Az új taktika a belpolitikában és a nemzetközi osztályharcban

Véleményünk szerint a második taktika mindenképpen jobban figyelembe veszi a kor feltételeit, s az imperialista politika alkalmazkodási törekvéseit tükrözi. Ez az alkalmazkodási folyamat szorosan összefügg a monopolista burzsoázia szervezetének *új formáival,* elsősorban az *állammonopolista kapitalizmussal.* Ez utóbbi nemcsak annak következtében keletkezett, hogy fokozódott a tőke koncentrációja, s hogy a korszerű termelőerők a kapitalizmus gazdasági törvényei érvényesülésének feltételei között fejlődtek, hanem az éleződő osztályharccal összefüggő politikai tényezők következtében is. Ebben az értelemben az állammonopolista kapitalizmust úgy is tekinthetjük, mint az uralkodó burzsoázia szervezetének új, rafináltabb formáját a proletariátus ellen vívott osztályharcban.

Ez azt jelenti, hogy *a munkásosztálynak szervezettebb osztályel-*

lenféllel kell szembenéznie, amely közvetlenül egyesíti gazdasági és politikai szervezeteit (beleértve a legmagasabbat: az államot is), valamint ideológiai szervezeteit; olyan ellenféllel, amely a politikai és a szellemi uralom hatalmas gépezetét hozta létre, az utóbbi időben pedig a nemzetközi szervezet új formáira tér át. A monopoltőke új szervezete természetesen még nem határozza meg új taktikáját (példa erre a hitleri Németország, amelyben igencsak fejlett formái alakultak ki az állammonopolista kapitalizmusnak). Ezért nem tekinthetjük mechanikusnak az alkalmazkodási folyamatot sem.

Egy valami azonban kétségtelennek látszik: az erőviszonyok további eltolódásának körülményei között a kapitalizmusnak az új történelmi realitásokhoz való alkalmazkodási folyamata szükségképpen ahhoz vezet, hogy legalábbis az imperialista burzsoázia egy része új taktikát alkalmaz az osztályharcban. E taktika célja, hogy hatékonyabb eszközöket biztosítson az osztályellenség feletti uralomhoz. Osztályellenségen nemcsak a proletariátust kell érteni, hanem a modern burzsoá társadalom más osztályait és társadalmi rétegeit is.

A monopoltőkének olyan eszközök biztosítanak szélesebb teret a manőverezéshez és a szociális demagógiához, mint az új technikai vívmányok, valamint az osztályuralom hatalmas és szerteágazó gépezete, beleértve az államot is. A monopoltőke így szabadabban köthet kompromisszumot olyan esetekben, amikor a makacs ellenállás előnytelen vagy veszélyes volna, hogy azután kárpótolja magát taktikai vereségéért ott, ahol az ellenfél nincs felkészülve a támadásra.

Jellemzi ezt az új taktikát az is, hogy érintetlenül hagyva a fennálló rendszer alapjait, *igyekszik megszabadulni bizonyos szélsőségektől, a legvisszataszítóbb jelenségektől,* amelyek hagyományosak, hiszen a kapitalizmus kizsákmányoló természetéből következnek, de most, az osztályharc éleződésének és a két világrendszer versengésének körülményei között egyre veszélyesebbekké válnak. Gondolunk itt a dolgozók egyes rétegeinek nagy nyomorára, a pusztító gazdasági válságokra, a faji és nemzeti kisebbségek jogfosztottságára stb. Több kapitalista országban különféle intézkedéseket tesznek, sőt egész programokat dolgoznak ki ezeknek a bajoknak az elhárítására (az Egyesült Államok ez irányú intézkedései a roosevelti New Deal-

től egészen a Johnson-féle „nagy társadalom" programjáig terjednek).

Az ilyesfajta programokat nemcsak a politikusok, hanem a monopolista vezetőréteg legismertebb képviselői közül is sokan támogatják.

A kapitalizmus persze nem gyógyíthatja be szociális fekélyeit. De a „burzsoá reformizmus" politikája már önmagában véve is sokatmondó jelenség. Nemcsak a kapitalizmus gyengüléséről tanúskodik, hanem a munkásosztály növekvő ellenállásáról is, valamint annak a példának az erejéről, amelyet a szocialista közösség mutat a dolgozó tömegeknek, olyan új jelszavakkal fegyverezve fel őket, mint amilyen a teljes foglalkoztatottság, a gazdaság és a politika fölött gyakorolt demokratikus ellenőrzés, a társadalmi és politikai jogok kibővítése stb.

Így áll a dolog a belpolitikában. Ami az imperialista burzsoáziának a nemzetközi küzdőtéren vívott osztályharcát illeti, itt nemcsak a kapitalizmus és a szocializmus közötti erőviszonyok gyökeres eltolódása tette szükségessé az új taktikát, hanem a nukleáris és rakétafegyver megjelenése, a háború jellegének megváltozása is. A cél *ugyanaz maradt:* megakadályozni a szocializmus továbbterjedését, lehetőség szerint visszaforgatni az események menetét és helyreállítani a világban korábbi osztatlan uralmukat. Ám e cél eléréséért az új körülmények között *új politikai eszközöket és módszereket, új taktikát kellett harcba vetni.*

Óvakodnunk kell természetesen az efféle bonyolult politikai problémák leegyszerűsítésétől, sematizálásától. A politikai harc rendkívül összetett jelenség, s bár az imperialista burzsoázia jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy célratörően és szervezetten folytassa e harcot, mégis naivitás volna azt föltételezni, hogy a politikai harc taktikájában, eszközeiben és módszereiben bekövetkezett változások ugyanarra a mintára mennek végbe, mint például a hadászatban: valamifajta politikai „vezérkar" kidolgoz egy általános tervet, s parancsokat ad ki, amelyeknek értelmében megkezdődik a hadjárat.

Lényegesen bonyolultabb jelenség ez, hiszen nem ellenséges hadsereggel, hanem egy társadalmi osztállyal, az osztályellenséggel ál-

lunk szemben, méghozzá nemzetközi méretekben. Persze itt is megvannak a „vezérkarok": a kormányok, a politikai pártok és szervezetek, nemzetközi központok. És tevékenységük egyre tudatosabbá, szervezettebbé válik, kiváltképp most, amikor a tudomány, a nagyszámú tudományos központ is a politika szolgálatába szegődik.

Mindazonáltal a politikai küzdelemben másként alakul a taktika, más eszközöket és módszereket alkalmaznak, mint a katonai harcban. És korántsem csupán amiatt, hogy a politikai szervezet kevésbé szigorú, mint a katonai. Ez önmagában véve nem annyira oka, mint inkább következménye a politikai harc néhány alapvető sajátosságának.

Az egyik ilyen sajátosság az, hogy bármely társadalmi osztályt vizsgáljunk is, mindegyik rendkívül összetett és nagylétszámú, s ez lehetetlenné teszi a teljes egységet.

Teljes mértékben vonatkozik ez a burzsoáziára, s az imperialista burzsoáziára is; ez utóbbi szinte valamennyi tőkésországban *különféle pártokra* és *csoportokra oszlik,* amelyeket nagyon is reális, nemegyszer igen éles *ellentétek választanak el* egymástól.

Ha nemzetközi méretekben vizsgáljuk az osztály-erőviszonyokat, sok egyéb különbséget is fel kell fedeznünk: mindenekelőtt az imperialista burzsoázia *nemzeti osztagai közötti különbségeket és ellentéteket.* Ezek olyannyira élesek, hogy egészen a legutóbbi időkig elkerülhetetlenül háborús konfliktusokhoz és összeütközésekhez vezettek.

A politikai harc másik lényeges sajátossága abban rejlik, hogy – eltérően a katonai harctól – itt jóval nehezebb azonnal meghatározni valamely esemény, jelenség, akció valódi jelentőségét, felmérni, vajon „tiszta" győzelmet vagy vereséget jelent-e, s milyen árat kell érte fizetni, milyen következményei lesznek a távolabbi jövőben stb. Ezért van az, hogy az egyes jelenségeket, eseményeket, politikai lépéseket ugyanannak az osztálynak (jelen esetben az imperialista burzsoáziának) a különféle csoportjai egymástól teljesen eltérően értékelik: ami egyesek szemében győzelemnek tűnhet, azt mások vereségként értékelhetik stb. Az egyes csoportoknak a hatalomért való versengése olykor rendkívüli mértékben kiélezi ezeket a különbségeket.

Az osztályharcban alkalmazott taktika kialakulása bonyolult, gyakran ellentmondásos folyamat. Így például abban a kérdésben, hogy milyen módszereket, milyen eszközöket, taktikát alkalmazzanak az imperialista országok a világszocializmus elleni közdelemben, még a nyugati országok uralkodó osztályán belül is harcok dúlnak, lényeges véleménykülönbségek mutatkoznak.

Ezért aztán igen nehéz, ám ugyanakkor fontos feladat azoknak a főbb tendenciáknak a megjelölése, melyek nemcsak egyes személyek vagy csoportok nézeteit és szándékait tükrözik, hanem napjainkban vagy a közeljövőben bizonyos reális politikai akciók alapjául is szolgálhatnak.

Ha a *„harmadik világ" irányában* folytatott imperialista politikát vizsgáljuk, ilyen tendenciaként értékelhetjük a *neokolonializmusra jellemző taktika, politikai eszközök és módszerek alkalmazását.* Ez nem zárja ki, hogy sok esetben olyan „hagyományos" eszközökhöz folyamodjanak, mint amilyenek a gyarmati háborúk, az „ágyúnaszád-politika" stb. Vietnam, a Dominikai Köztársaság, egyes karibtengeri brit „birtokok", az afrikai portugál gyarmatok példája arról tanúskodik, hogy a tradicionális gyarmatosító politika még távolról sem a múlté. Ugyanakkor ezek a példák azt is mutatják, hogy az ilyen módszerektől ma már nem sokat várhatnak.

Aligha gondolhatjuk, hogy az utóbbi évek leckéiből csak az imperializmus ellenfelei tanultak, s az imperialista tábor képviselői vakon és süketen mentek el mellettük. Éppen ezért teljes gőzzel dolgoznak azon az új politikán, amely arra hivatott, hogy a sokirányú függőség szálaival kapcsolja a „harmadik világot" az imperializmushoz, s megakadályozza a fejlődés nem-kapitalista útjára való áttérést. Míg korábban az imperializmus tudatosan arra törekedett, hogy a kapitalizmus előtti fejlődési fokon tartsa Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országait, addig most gazdasági és politikai intézkedésekkel igyekszik ösztönözni a kapitalista viszonyok kialakulását. Az Egyesült Államok és más imperialista országok nagy erőfeszítéseket tesznek avégett, hogy a nekik megfelelő szellemben neveljék és képezzék ki ezekben az országokban a „bennszülött" új elitet. Végül az új politika kialakítása abban is megnyilvánul, hogy a nyu-

gati országok (mindenekelőtt az Egyesült Államok) ma fokozott figyelmet fordítanak a „harmadik világ" különösen égető gazdasági problémáira, s a legújabb tudományos és technikai vívmányok felhasználásával keresik azok megoldásának útját.

Nyilvánvalóan osztálycélokat követ az imperializmusnak a *szocialista országokkal szemben alkalmazott* új taktikája is.

Helytelen volna, ha azt mondanánk, hogy ez az új taktika felváltja a „leválasztás" vagy „felszabadítás" korábbi doktrínáit, amelyek egyedül a katonai nyomással párosuló aknamunka módszereit ismerték el. Hiszen a fegyveres nyomás még korántsem került le a napirendről. Az Egyesült Államokban például az utóbbi időben aktivizálódtak azok az erők, amelyek katonai fölényt szeretnének biztosítani a Szovjetunióval és a szocialista országokkal szemben. E jelszóval lépett fel az 1968-as választáson Nixon, és bár hatalomra kerülése után a katonai „fölény" meghatározást az „elegendő katonai erő" meghatározással váltotta fel, az Egyesült Államok kormánya nem mondott le a fegyverkezési hajsza fokozásáról. Még kevésbé beszélhetünk arról, hogy az imperializmus lemondott vagy lemondani szándékozik a nyílt aknamunkáról; az utóbbi évek eseményei meggyőzően bizonyítják, hogy a diverziós tevékenység továbbra is fontos eszköze a szocializmus ellen folytatott harcnak.

Mindazonáltal több jel arra utal, hogy a jövőben egyre nagyobb figyelmet szentelnek majd a harc egyéb módszereinek, új taktikájának is.

Ez a taktika még nem nyert végleges megfogalmazást, jóllehet már történtek erre kísérletek (ilyen volt például a „hídverési" politika formulája). De a szocializmus elleni harc új módszerének lényege már világos számunkra. Arról van szó, hogy *lemondanak a régi típusú dühödt kommunistaellenességről,* amely sok nyugati politikai stratéga véleménye szerint csak a szocialista országok tömörülését eredményezte. *Ehelyett árnyaltabb és differenciáltabb antikommunizmussal próbálkoznak,* amely egyes esetekben egyáltalán nem zárja ki a gazdasági, tudományos-technikai és kulturális kapcsolatok fejlesztését bizonyos országokkal, sőt *lehetővé teszi az együttműködés meghatározott formáit is.*

Ez a taktika már nem tart kivétel nélkül minden szocialista ország-

got és minden kommunistát halálos ellenségnek, s nem tűzi ki közvetlen célként a szocialista rendszer likvidálását, a kapitalizmus restaurálását. Másra helyezi a súlyt. Először is a szocialista rendszer fokozatos *„transzformálására"* (vagy *„eróziójára"*) törekszik, aminek következtében ez a rendszer „elfogadhatóbbá" és kevésbé veszélyessé válna a kapitalizmus számára. Másodszor: a szocialista országok *megosztására,* a szocialista közösség minél kisebb alkotórészekre való széttördelésére, ami aláásná a szocializmusnak az eseményekre és a világfejlődés fő irányára gyakorolt befolyását.

Ezeket a folyamatokat kell elősegítenie – sok imperialista teoretikus és politikus elgondolása szerint – a Nyugat politikájának, s ehhez az eszközök gazdag választékát ajánlják, a szocialista országok kommunista pártjain belül meglevő opportunista áramlatok támogatásától a nacionalizmus és a szovjetellenesség ösztönzéséig (nemcsak propagandával, hanem politikai és gazdasági vonatkozásban is).

Ennek az új imperialista politikának a kialakulása bonyolult, gyakran ellentmondásos folyamat. Szép számmal akadnak az imperialista burzsoázia táborában, akik ellenzik ezt a politikát, főként a legdühödtebb antikommunista csoportok képviselői, akik továbbra is ragaszkodnak a kommunizmus elleni keresztes hadjárat rögeszméjéhez. S még e politika híveinek táborában is bizonyos csalódást okoztak az utóbbi idők eseményei, közülük is elsősorban az, hogy nem sikerült elszakítani Csehszlovákiát a szocialista közösségtől.

Mindazonáltal *nő az új taktika híveinek a száma* Nyugaton, s ez jelentős mértékben összefügg Peking szakadár, szovjetellenes irányvonalával. Jellemző többek között, hogy az Egyesült Államoknak az 1968-as választások eredményeként hatalomra került republikánus adminisztrációja, amely eleinte elég tartózkodóan viseltetett a hídverési politikával szemben, s inkább az erőpolitika hagyományos módszereire támaszkodott, már néhány hónap múltán olyan kísérletekbe bocsátkozott, amelyeknél különbeket a hídverési politika meggyőződéses hívei sem kívánhattak.

A szocialista országokkal kapcsolatos új taktika híveinek összetétele politikai szemszögből igencsak tarka. Nem csupán a szocializmus különlegesen körmönfont és álnok ellenfeleit találjuk meg közöttük; az új politika és taktika sok elgondolását azok a liberális cso-

portok is támogatják, amelyek jó hírnévre tettek szert a nyugati országokban azzal, hogy síkraszállnak a szélsőséges reakció ellen, gazdasági és társadalmi reformokat sürgetnek a belpolitikában, szót emelnek a fegyverkezési hajsza és a gyarmatosító háborúk – mindenekelőtt az Egyesült Államok indokínai agressziója – ellen, s a nemzetközi feszültség enyhítését, a szocialista országokkal való kapcsolatok normalizálását kívánják.

Fontos kérdés: *hogyan ítélik meg ezt az új taktikát az imperializmus ellenfelei?*

A forradalmi mozgalom egyes szektás beállítottságú csoportjai és képviselői szerint az imperializmus régi, hagyományos politikája előnyösebb a forradalom érdekei szempontjából. Szerintük az effajta politika meggyorsítja a kibontakozást, kiélezi az ellentmondásokat, és jobban leleplezi az imperializmust.

Az ilyen nézetekkel akkor sem érthetünk egyet, ha tudatában vagyunk annak, mennyire antiszocialista, haladásellenes, mennyire körmönfont és veszélyes az imperialista politika új, kifinomultabb válfaja.

A munkásosztály forradalmi mozgalma szempontjából egyáltalán nem hátrányos, hogy a burzsoázia politikájában ilyen változások mennek végbe. Ellenkezőleg: e változások tényét, az imperializmusnak azt az egyre világosabban megnyilvánuló törekvését, hogy a frontális támadások politikájáról manőverezésre térjen át, s az elnyomással párhuzamosan engedményeket tegyen és kompromisszumokhoz folyamodjék, *a munkásosztály és a felszabadító mozgalom jelentős sikereként könyvelhetjük el.*

Ám nemcsak erről van szó. A gyarmati háború, a fasizmus, a munkásosztály és a dolgozók gazdasági, valamint politikai érdekeinek durva semmibe vevése mérhetetlen áldozatot és nélkülözést jelent a tömegek számára. S a kommunisták nem válhatnak hasonlatossá azokhoz a burzsoá politikusokhoz, akik a tömegeket csupán sakkfiguráknak tekintik, és csak a végső győzelemre gondolnak, a veszteségeknek nem tulajdonítanak jelentőséget. A kommunisták harcának egyetlen célja és értelme a dolgozók érdekeinek védelme, mégpedig nemcsak a jövő nemzedékeké, hanem kortársainké is.

Ami az ellentmondásoknak az imperializmus régi, hagyományos politikájából fakadó „kiéleződését" illeti, nemcsak ez vezet a proletariátus osztályharcának föllendüléséhez. Ha ez így volna, bármely politikai és gazdasági válság forradalmi robbanásokkal járna együtt. De nem ez a helyzet. Hiszen forradalmi fellendülés csak abban az esetben lehetséges, ha a kedvező szituáció olyan helyzetben találja a tömegeket, amikorra már felkészültek az antiimperialista harcra és a szocialista forradalomra. E felkészülésnek jó iskolája a közvetlen gazdasági és politikai érdekekért, a demokratikus célokért vívott harc. Ezért van az, hogy a burzsoázia új taktikája, amely lehetővé tesz bizonyos engedményeket és kompromisszumokat, s amely időnként megnyitja a szelepeket, végső soron szintén kudarca ítéltetett. Az engedmények amellett, hogy valamivel kedvezőbb élet- és munkafeltételeket biztosítanak a dolgozó tömegeknek, fejlődésüket is elősegítik, hiszen újabb tapasztalatokat szereznek az osztályharcban, meggyőződnek erejükről, öntudatosabbakká és szervezettebbekké válnak.

Az osztályharcnak megvan a maga dialektikája. Ha az imperialista burzsoázia soraiban megszilárdult – hogy mennyire tartósan, azt a jövő dönti majd el – az óvatosabb, rugalmasabb és árnyaltabb taktika híveinek a pozíciója, ennek okát nemcsak a burzsoá politikusok éleslátásában kell keresnünk. Ez a tény *végső soron a munkásosztály és az elnyomott népek forradalmi harcában elért sikereknek, a Szovjetunió és más szocialista országok növekvő erejének köszönhető,* lenini politikájuknak, amely azt célozza, hogy megszilárdítsák a szocialista közösséget, támogassák a forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmat, engesztelhetetlenül harcoljanak az agresszív imperialista politika ellen, a békéért és a békés egymás mellett élésért. Az új, óvatosabb taktika *sok vonását éppen ellenfelei kényszerítették rá az imperializmusra.*

És ezen az a tény sem változtat, hogy az új taktika lehetővé teszi az imperializmus számára néhány kudarc és vereség elkerülését. A bonyolult politikai jelenségeket nem értékelhetjük a mennyiségtan elemiiskolás szabályai szerint. A politikában nemegyszer megesik, hogy az egyik fél veresége nem egyenlő a másik fél győzelmével.

Vannak olyan megoldások is, amelyek mindkét félre nézve egyformán előnytelenek (vagy előnyösek).

A fasiszta diktatúra például, a történelmi tapasztalatok szerint, végeredményben veszélyes megrázkódtatás a burzsoázia számára. De ebből még semmiképpen sem következik az, hogy a munkásosztálynak előnyös. Egy másik példa: a termonukleáris háború megakadályozása a népek létérdeke, annak ellenére, hogy e háború tüzében kétségtelenül elpusztulna az imperializmus, amely kirobbantotta.

Igen fontos egy másik mozzanat is. Ahogy látjuk, az osztályharcban követett új taktika az imperialista burzsoáziának azt a próbálkozását tükrözi, hogy alkalmazkodjék a kor új realitásaihoz. Ám ebben a taktikában csupán addig számíthat sikerre, amíg e politikai változásokhoz nem alkalmazkodik kellő módon a munkás- és felszabadító mozgalom, vagyis amíg az ellenfél politikai szándékait kiismerve szembe nem állítja velük saját, az addiginál tökéletesebb és kifinomultabb taktikáját, szervezetét.

Vonatkoznak az elmondottak az egész imperialista politika új mozzanataira, az imperializmusnak valamennyi frontszakaszon folytatott harcára, beleértve a szocializmus ellen vívott harc egyes vonatkozásait is. Igaz, itt rögtön azt is meg kell állapítanunk, *mit is kell tartanunk a politikában valóban újnak.*

Ha azokról az imperialista próbálkozásokról beszélünk például, amelyekkel Kínát, a maoista vezetés politikáját próbálják felhasználni saját szovjetellenes céljaikra, akkor aligha írhatjuk a liberális tendenciák és törekvések megerősödésének javára e rugalmasabb irányvonalat. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején (azaz a hidegháború kellős közepén) az amerikai kormány nem kevesebb „rugalmasságot" tanúsított Jugoszlávia irányában, abban a pillanatban, mihelyt rosszabbodtak a szovjet–jugoszláv kapcsolatok. Nem annyira új elemekről van itt szó, mint inkább a politikai helyzet új mozzanatainak megjelenéséről (jelen esetben a szovjet–kínai kapcsolatok kiéleződéséről), amelyeket az imperializmus mindig megpróbált és megpróbál felhasználni. Jellemző, hogy az Egyesült Államokban a Kína irányában folytatott „új politika" híveihez a legszélsőségesebb, megátalkodott reakció ortodox képviselői csatlakoztak. Ugyanez vonatkozik az imperializmusnak arra a törekvésére, hogy

saját érdekében használja fel a nacionalizmus bármely megnyilvánulását a szocialista országokban.

Nagyjából hasonlóképp áll a helyzet azokkal a felhívásokkal, hogy minden eszközzel ássák alá és zilálják szét a szocializmust „belülről", aminek érdekében támogatják az opportunizmust, megpróbálják befolyásolni az értelmiséget, az ifjúságot stb.

Mindezt ma gyakran hozzák összefüggésbe a hídverési politikával. És valóban, ez a politika feltételezi a hasonló eszközök széles körű felhasználását. De *ebben nem az imperialista politika újdonságát, inkább folytonosságát kell látnunk.* Mert azok a törekvések, hogy belülről zilálják szét a szocializmust, többek között a forszírozott ideológiai nyomás eszközével, korábban is jellemezték az imperialista politikát. Elegendő elolvasnunk néhány ismert antikommunista teoretikusnak (Dullesnak és a többieknek) a negyvenes és az ötvenes években írt műveit ahhoz, hogy meggyőződjünk erről.

Ha leszámítjuk a szocialista országok vonatkozásában követett imperialista politika e hagyományos, állandó elemeit, az alábbiakban határozhatjuk meg az *új taktika* – többek között a *hídverési doktrína* – lényegét:

– *nem annyira a szocializmus szétzúzására és a kapitalizmus restaurálására irányul, mint inkább a szocialista rendszer fokozatos „transzformálására" (vagy „eróziójára");*

– *ahelyett, hogy hajthatatlan ellenségeskedéssel viseltetne a szocialista országok irányában és minden tekintetben a minimálisra korlátozná a hozzájuk fűződő kapcsolatokat, bizonyos mértékig bővíti és saját céljai érdekében használja fel a gazdasági, a tudományos-műszaki és a kulturális kapcsolatokat.*

Lényegét tekintve az imperialista politika továbbra is a szocialista rendszer ellen irányul. Ez világos minden marxista–leninista számára, akit nem fertőzött meg az opportunizmus. De nem is várhatunk az imperialista hatalmaktól más, valamiféle „barátságos" politikát. Tulajdonképpen a különböző társadalmi rendszerű államok kapcsolatainak a kommunisták által javasolt elvei, a békés egymás mellett élés elvei sem jelentik a két rendszer között folyó harc beszüntetését, hisz ez a harc elkerülhetetlen, hanem a katonai eszkö-

zöket akarják kizárni e harc arzenáljából, a nemzetközi feszültség enyhítését és az államok közötti kölcsönösen előnyös együttműködést célozzák meghatározott területeken.

Az imperialista politika különféle tendenciáit – egyebek között a szocialista államok irányában folytatott politika új mozzanatait – abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy azok milyen befolyással lehetnek a *nemzetközi helyzetre*, a *nemzetközi erőviszonyokra.*

Mivel itt új mozzanatokról van szó – részben olyanokról, amelyeket még nem próbáltak ki a gyakorlatban, csupán egyes politikai teoretikusok elképzeléseiben élnek –, kimerítő analízisre ma még természetesen nincs módunk. Néhány dolgot azonban már most látnunk kell.

Először is: az imperializmus új taktikája nyilvánvalóan annak a ténynek a felismeréséből fakad, hogy az imperialista országok már nem reménykedhetnek a szocialista rendszer életképtelenségében, nem számíthatnak arra, hogy erővel megfojthatják a szocializmust. Ebben az értelemben *az új taktika lényegében védekező jellegű.* Ez kifejezésre jut egyebek közt a konvergencia-elméletben is, amely abban reménykedik, hogy a szocializmus változik, közeledik a kapitalizmushoz, s amely emellett olyan értékeket tulajdonít a szocializmusnak, amelyeket a kapitalizmusnak is át kell vennie.

Sok burzsoá teoretikus az antikommunizmus gyakorlatában meglepően új módon értékeli még az olyasfajta elméleteket is, mint amilyen a szocializmus „transzformálása". Kennan például a szocialista országokban – így a Szovjetunióban – végbemenő változások lehetőségéről szólva arra a következtetésre jut, hogy ezek a változások „csak a jelenlegi politikai rendszer alapján és keretei közt lehetségesek, amely rendszer ma szilárd, s amely egy egész nemzedék politikai nézeteit és fogalmait alakította ki"[96].

A másik dolog, amit az imperialista politika új elemeinek vizsgálata során szem előtt kell tartanunk, abban áll, hogy *miként értékelik e politika teoretikusai a nemzetközi feszültség enyhítésével, a gazdasági és a tudományos-műszaki kapcsolatok fejlesztésével stb.*

[96] *G. Kennan*: On Dealing with the Communist World.

összefüggő kérdéseket. Közismert, hogy e problémákat a hídverési doktrína hívei is fölvetik, ami ellen nem is lehet kifogásunk: azt látjuk ebben, hogy a polgári politikusok és teoretikusok felveszik a Nyugatnak odavetett kesztyűt, és így reagálnak a békés egymás mellett élés politikájára.

De ha ebben jelölnénk meg a hídverési politika valódi tartalmát, ezzel elfednénk a lényeget. Hiszen e politika az elmúlt évek során egészen más irányban fejlődött; az általános imperialista politika keretei között még az említett pozitív elemek is szükségképpen eltorzultak. A tények azt mutatják, hogy a hídverési politika sok ideológusa nagyon is meghatározott kritériumok szerint értékeli a pozitív elemek használhatóságát és hasznosságát a Nyugat számára, s *e kritériumok között egyáltalán nem szerepel a béke és a nemzetközi biztonság megszilárdítása, a két fél gazdasági, tudományos és kulturális életének fejlesztése. Az egyedüli kritérium lényegében az, hogy mennyire hatékonyan használhatók fel az új politikának ezek az elemei a szocializmus kárára.*

Ha például az Egyesült Államok republikánus pártjának koordinációs bizottsága által az 1968. évi választás küszöbén közzétett jelentésre gondolunk, mely szerint „a jelenlegi kommunista rendszerekkel" való kapcsolatok „egyetlen célja e rendszerek evolúciójának ösztönzése"[97], akkor nem szabadulhatunk attól az érzéstől, hogy még a tárgyalásokról, a kereskedelmi és egyéb kapcsolatok fejlesztéséről hangoztatott legszebb szavak mögött is diverziós tevékenység szándéka húzódik meg.

De nehogy azt higgyük, hogy csak a republikánus párt képviselői közelítik meg ilyenformán a kérdést. Egy másik példa. George Ball, az ismert amerikai diplomata és demokratapárti politikus, „A hatalom fegyelme" című könyvében, amelyet ugyancsak az 1968. évi választások előtt adtak ki, határozottan síkraszáll a Nyugat és a Kelet közti kereskedelem fejlesztéséért, az Egyesült Államok által életbe léptetett diszkriminációs korlátozások megszüntetéséért. Ball egyik érve azonban így hangzik: „Ma már teljesen világos, hogy a Szovjetuniónak az autarkia irányában való ösztönzése abszo-

[97] Choice for America . . .

lút értelmetlen a Nyugat számára . . . A Szovjetunió kevésbé készülhetne föl tartós háborúra, ha a vasfüggönyön inneni szállításoktól volna kénytelen függeni."[98]

Általában meg kell állapítanunk, hogy sok nyugati politikai teoretikus meglepő ügyességgel tudja elferdíteni, kiforgatni még a legpozitívabb eszmék értelmét is. A nemzetközi érintkezés olyan általánosan elfogadott és évszázadok óta szokásos formáit, mint amilyen a kereskedelem, a kulturális kapcsolatok stb., addig-addig őrlik, amíg azok a saját ellentétükké, a más országok ellen folytatott aknamunka és bomlasztó tevékenység baljós eszközeivé válnak.

Különleges „érdemeket" szerzett ezen a téren Z. Brzezinski, aki még *a békét és a nemzetközi feszültség enyhülését is a világszocializmus aláaknázására szeretné felhasználni.* Íme, a kinyilatkoztatása: „Csak a feszültségtől mentes nemzetközi helyzetben válhatnak politikailag fontossá azok a leplezett súrlódások és ellentmondások, amelyek a Kelet sajátjai." A nemzetközi feszültség enyhítése szerinte „mindenképpen kihívást jelent" a kommunizmus számára.[99]

Az ilyesfajta nyilatkozatokat, kijelentéseket nagyon józanul kell értékelnünk. Látnivaló, milyen sok bennük a felelőtlen propagandafecsegés. Nincs olyan pozitív eszme, magas rendű eszmény vagy nemes jelszó, amelyet az imperialista ideológusok ne próbálnának meg a saját céljaikra felhasználni.

Azok az állítások, miszerint a szocialista államokban a jólét növekedése és az anyagi javak gyarapodása, a kultúra és a művelődésügy fellendülése, a demokrácia fejlődése stb. lehetővé tenné a burzsoá teoretikusok „bekapcsolódását" a szocialista társadalmi rendszer fejlődésébe, s ily módon az elpolgáriasodás tényezője lehetne, tudományos szempontból teljesen komolytalanok.

A szocialista országok irányában folytatott imperialista politika új elemeit tehát ugyanúgy kell értékelnünk, mint az imperialista burzsoáziának az osztályharcban követettt új taktikai irányvonalát a maga egészében. *Az a törekvés nyilvánul meg bennük, hogy alkalmazkodjanak a világban végbement változásokhoz, az új erőviszo-*

[98] *G. Ball:* The Discipline of Power. London 1968.
[99] *Z. Brzezinski:* Alternative to Partition. New York 1965.

nyokhoz, a kapitalizmus mélyülő általános válságának körülményeihez.

Mivel a reálisabb politika elemei erősen összefonódtak a régi antikommunista hagyományokkal és előítéletekkel, ezek az új elemek meglehetősen ingatag talajon állnak. De elképzelhető az is, hogy az objektív valóság fejlődése, az események alakulása során megszilárdul befolyásuk a gyakorlati politikára. A kapitalizmus és a szocializmus közötti viszony persze ebben az esetben sem válik idillikussá, de kialakulhat egy olyan helyzet, amelyben elhárul a világháború fenyegető réme és lehetőség nyílik a békés versengés, a normális együttműködés előtt azokon a területeken, ahol ez mindkét félnek kölcsönösen előnyös.

Ezt célozza tulajdonképpen a békés egymás mellett élés elve, amelyen a Szovjetunió és más szocialista államok külpolitikája alapszik. Ilyesfajta fordulatot sürgetnek a tőkésországok haladó, demokratikus erői is. Abban a mértékben, ahogyan szilárdul a szocializmus, és fény derül bármilyen másfajta politikai irányvonal tarthatatlanságára, erősödni fog az ilyen változásokra irányuló óhaj a burzsoázia legjózanabb és legmesszebbre tekintő képviselői körében.

Az imperialista hatalmak hivatalos politikjában azonban *ma még leginkább az az irányvonal érvényesül, amelynek keretében az új társadalom ellen a különféle harci eszközök egész arzenálját latba vetik: a régi és az új eszközöket egyaránt.*

Jelentékeny helyet foglalnak el közöttük az ideológiai eszközök. Az ideológiai harc szerepének növekedése – mint már említettük – sok tekintetben összefügg azzal, hogy *a termonukleáris fegyver korszakában mind nehezebb és kockázatosabb dolog a háborúban keresni az ellenfél szétzúzásának eszközét.* Egyre több nyugati politikus kezdi megérteni, hogy a termonukleáris háború az imperializmus pusztulását jelentené, s éppen ezért valóban nincs más kiút, mint hogy új módszerekkel, köztük ideológiai módszerekkel harcoljanak a szocializmus ellen. Ám ebből nem következik, hogy az ideológiai harc hangsúlyozása csak a burzsoázia új, rugalmasabb taktikai vonalát jellemzi, míg a másik taktika, amely magában foglalja a katonai nyomás fokozásának eszközét is, nem mutat hajlandóságot az ideológiai eszközök széles körű felhasználására.

A szocializmus ellen folytatott ideológiai harc nagyarányú kibontakoztatásáért síkraszállnak az imperialista burzsoázia legharciasabb csoportosulásai is. És ebben nincs semmi meglepő, hiszen az imperialista országok a hódító háborúk előkészítése során mindig is előnyben részesítették az ideológiai eszközöket.

Az imperialista propaganda két koncepciója

Abban tehát *mindkét taktikai vonal képviselői egyetértenek, hogy az ideológiai harcra, a propagandára szükség van;* a vita csupán az ideológiai harc tartalma, formái, módszerei, valamint a politikában elfoglalt helye körül folyik.

Lényegében a propaganda két koncepciója ütközik össze, s ez az összecsapás szorosan összefügg az imperialista burzsoázia két politikai taktikája között folyó küzdelemmel.

A *kemény vonal* hívei, akik szeretnék újjáéleszteni a hidegháborút és frontális támadást kívánnak a szocialista közösség, a forradalmi és felszabadító mozgalom ellen, a propaganda legagresszívabb formái mellett törnek lándzsát, a lélektani hadviselés szélsőséges módszereinek apologétái. Külpolitikai propagandakoncepciójuk arra irányul, hogy fokozzák a szocialista országok belügyeibe való beavatkozást. A propagandát mindenekelőtt a szocialista országok, a kommunista és a nemzeti felszabadító mozgalom ellen folytatott aknamunka eszközének tekintik.

Az imperializmus jelenlegi propagandáját a fenti álláspont hívei gyakran bírálják azért, hogy túlságosan szelíd és óvatos, nem elég átfogó, túl nagy helyet foglal el benne a tájékoztatás; szemrehányással illetik azért, hogy gyakran elkerüli a nyilvánvaló és durva hazugságot, s nem mutat kellő határozottságot a lélektani hadviselés piszkos fogásainak alkalmazásában. Az effajta kritikusok rendszerint hisznek a propaganda mindenhatóságában, abban, hogy a propaganda az aknamunka más eszközeivel és a katonai erőfeszítésekkel együtt megoldhatja az imperialista külpolitika problémáit és gyökeres fordulatot hozhat az események fejlődésében.

Ennek megfelelően nagyszámú tervezetet dolgoznak ki a propa-

ganda-erőfeszítések fokozására, az amúgy is terjedelmes apparátus bővítésére, s követeléseket terjesztenek elő a propagandacélokra fordított költségvetési eszközök jelentős növelésére.

Akik ilyen álláspontot foglalnak el, valamennyien az *„aktív" külpolitika hívei.* E politika jellegét fogalmazta meg az egykori amerikai külügyminiszter, Herther által vezetett bizottság az elnökhöz intézett jelentésében: az ilyen politikának „nemcsak figyelnie és jelentenie kell a lezajló eseményeket, de elő is kell segítenie, hogy bizonyos dolgok megtörténjenek..."[100] A propagandának az a feladata, hogy hatékony eszközévé váljék az „események menetébe" való ilyetén beavatkozásnak.

A *másik külpolitikai taktika,* amely reálisabb, rugalmasabb és óvatosabb, természetesen *másfajta propaganda-koncepciót feltételez.*

Ennek a koncepciónak a hívei is gyakran terjesztenek be javaslatokat a propagandára szánt költségvetési tételek növelésére, az ideológiai erőfeszítések fokozására, az apparátus bővítésére, s ők sem mondanak le teljességgel a lélektani hadviselés, a fekete propaganda módszereiről. Csakhogy – először is – nem hisznek a külpolitikai propaganda mindenhatóságában, s az emberek megnyeréséért vívott harcban *magát a politikát tartják döntőnek, amelyet azután megfelelőképpen propagálni is lehet;* másodszor, alárendeltebb szerepet szánnak a nem ortodox módszereknek, amennyiben belátják, hogy mértéktelen alkalmazásuk még jobban kompromittálhatja, szélsőségesen agresszív megvilágításba helyezheti a külpolitikát.

Az ilyen nézetek hívei élesen bírálják magát azt a koncepciót is, amely egyenlőségjelet tesz a külpolitikai propaganda és a lélektani hadviselés közé. Már az ötvenes években számos ismert amerikai teoretikus és politikus hangot adott ilyen jellegű bírálatának, így például Chester Bowles is, aki rámutatott arra, hogy a lélektani hadviselés fogalmát a náciktól kölcsönözték. „Ha ragaszkodunk ahhoz – írta –, hogy tevékenységünket ezzel a fogalommal határozzuk meg, az emberek további millióinak bizalmát veszítjük el világszerte, olyan emberekét, akiket arról szeretnénk meggyőzni, hogy Ame-

[100] *W. Joyce:* Id. mű.

rika valamivel többet tartogat számukra, mint rafinált trükköket és cinikus manővereket."[101]

Ez a nézet már Eisenhower elnökségének éveiben híveket toborzott magának az Egyesült Államok hivatalos köreiben. Az 1953-ban létrehozott Jackson-bizottság megállapította jelentésében, hogy a hidegháború és a lélektani hadviselés „félresikerült meghatározás", és hangsúlyozta, hogy „új meghatározásokra van szükség, amelyek kifejeznék a szabadságszerető férfiak és nők szolidaritását szerte a világon"[102]. Ennek megfelelően a Lélektani Hadviselési Hivatalt (amelyet 1951-ben állítottak fel a Nemzetbiztonsági Tanács mellett a különböző hivatalok tevékenységének összehangolására) Koordinációs Hivatallá keresztelték át. Jellemző, hogy ez akkor történt, amikor az Egyesült Államok hivatalos köreiben még javában hirdették a „felszabadítási politika" eszméjét. Ebben az esetben tehát álcázásról volt szó, nem a propaganda lényegének megváltoztatásáról. Ezt támasztja alá R. Perwuse, az amerikai propagandahivatal felelős munkatársa, aki a Jackson-bizottság jelentését, valamint az ennek megfelelően végrehajtott reformot kommentálva ezt írja: „Egy meghatározás elvetése nyomán semmi esetre sem szabad elvetnünk mindazokat a folyamatokat, amelyeket annak idején lélektani hadviselésnek neveztünk."[103]

Mindazonáltal már azokban az években találkozhattunk a polgári szakirodalomban a lélektani hadviselési koncepció alapos bírálatával is. Például Leonard Cotrell amerikai szociológus már a szociológiai társaság 1955. évi közgyűlésén élesen bírálta az olyasfajta javaslatokat, hogy a külpolitikai propagandát állítsák át a lélektani hadviselés vágányaira, vagy változtassák valamiféle gigantikus reklámhadjárattá. Az efféle javaslatok – mondotta – olyan illúziót keltenek, hogy „van valahol egy ravasz trükkökkel és fekete mágiával telített zsák, amelyből a reklámpszichológusok és egyéb modern ráolvasók elhinthetik a lakosság körében a kívánt eszméket és hiedelmeket". Ezek az illúziók azt sugalmazzák, hogy egyedül pszicholó-

[101] *Ch. Bowles:* The New Dimensions of Peace. New York 1955.
[102] *W. Daugherty, M. Janowitz:* Id. mű.
[103] Ugyanott.

giai eszközökkel meg lehet vívni a harcot a közvéleményért, méghozzá légüres térben, figyelmen kívül hagyva, „mi történik a nemzetközi tevékenység kézzelfoghatóbb területein: gazdasági, politikai vagy katonai téren". Az ilyesfajta tévelygések ráadásul „negatív stratégiát" diktálnak, „a kommunizmus ellen folytatott alternatíva nélküli harc" stratégiáját. Cotrell hangsúlyozza: „az egyetlen lehetséges eszköz, amellyel lelket lehelhetünk a propagandába: a pozitív cselekvés. Ha erre nem kerül sor, semmiféle szappanügynök sem segíthet."[104]

Hasonló következtetésre jut Dizard is. Elveti a lélektani hadviselés szélsőséges receptjeit, s mindazoknak a vélekedését, akik magában a propagandában látják a problémák megoldásának kulcsát. „A propagandistákra jellemző az a tulajdonság – állapítja meg –, hogy eltúlozzák saját meggyőzőképességüket." Ironikusan párhuzamot von a francia népmeséből vett kakassal, amely azt hiszi, hogy a nap reggel kizárólag azért kel fel, mert ő kukorékol.[105]

Dizard idézi G. Allent, az USIA egykori főnökét, aki ez mondta: „Régóta meggyőződésem, hogy az Egyesült Államokról külföldön alkotott vélemény kilencven százalékban politikánktól függ, s legfeljebb ha tíz százalékban attól, hogyan magyarázzuk ezt a politikát, beszéljünk bár halkan, hangosan, gorombán, harciasan vagy békülékenyen. Szeretném félreérthetetlenül hangsúlyozni, hogy nem becsülöm le az USIA jelentőségét, csak a társadalmi vonatkozások jelentőségét kívánom kiemelni, valamint azt a tényt, hogy ezeket a vonatkozásokat feltétlenül figyelembe kell vennünk politikánk kidolgozásakor."[106]

Az effajta nézetek legfőbb meghatározója a politikai taktika; ez jelöli ki a külpolitikai propagandának szánt helyet is. Világos, hogy az a taktika, amely rugalmasabb politikára törekszik – a reális tényeknek és korunk feltételeinek megfelelően –, nem szűkítheti le a közvélemény befolyásolásának módszereit csakis a propagandára: bizonyos korrekciókat tart szükségesnek magában a politikában is,

[104] Ugyanott.
[105] Lásd *W. Dizard*: Id. mű.
[106] Ugyanott.

azt tartja, hogy az utóbbinak is el kell látnia bizonyos propagandafeladatokat és alkalmassá kell válnia a világközvélemény hatékonyabb befolyásolására.

Természetesen nem azt akarják, hogy a közvélemény óhajainak és érdekeinek megfelelően átalakítsák az amerikai politikát; csupán az „imperialista reformizmus" sajátos válfajával állunk szemben, amelynek célja a lehetőség szerint eltávolítani a politikából a legvisszataszítóbb jelenségeket, vagy legalábbis gondosabban elpalástolni őket.

Hosszú évek óta harcol az amerikai külpolitikai propaganda sok vezetője és egyik-másik politikus is a propagandistának azért a jogáért, hogy részt vehessen a külpolitikai irányvonal kialakításában. Merthát ebben az esetben állítólag megóvhatnák az elnököt és a külügyminisztert azoktól a következményektől, amelyekkel propagandaszempontból bizonyos tervezett politikai akciók járhatnak, vagy legalábbis idejekorán felkészíthetnék a propaganda-apparátust az ilyen következményekre.

A propaganda céljairól és módszereiről, a propagandának a politikában elfoglalt helyéről ma is heves viták folynak – csakúgy, mint a különböző taktikai irányvonalak hívei között. Az imperialista hatalmak hivatalos politikájában ez bizonyos ingadozásokban jut kifejezésre.

Kennedy elnöksége idején erősödött az Egyesült Államokban a „reformista" vonal, józanabbul értékelték a propaganda lehetőségeit, bizonyos korrekciókat igyekeztek végrehajtani magában a politikában is, hogy hatékonyabban harcolhassanak a közvéleményért.

A Johnson-érában a vietnami háború és az agresszív külpolitikai tendenciák erősödése szükségképpen megállította ezt a folyamatot.

A *Nixon-kormányzat külpolitikai propagandájának megítélésekor látni kell,* hogy magán a republikánus párton belül is szemlátomást *fokozódik a konzervatív és reakciós körök nyomása,* nem szólva a jelentős bel- és külpolitikai változásokat követelő ellenzék aktivizálódásáról.

A kormánynak a külpolitikai propagandával kapcsolatos álláspontját fejezi ki bizonyos mértékben a republikánus párt Koordi-

nációs Bizottságának *különjelentése,* amelyet Robert Hill volt külügyminiszter-helyettes irányításával dolgoztak ki, s az 1968. évi választási hadjárat során tettek közzé. Ebben a jelentésben érvek egész sora szól a propaganda-erőfeszítések minden áron való fokozása mellett. Szó van benne többek között arról, hogy a XX. században a propaganda „a politika hagyományos eszközeinek, a diplomáciai, katonai és gazdasági eszközöknek a színvonalára emelkedett". Követeli a jelentés, hogy növeljék az USIA számára szánt költségvetési tételeket, tökéletesítsék munkatársainak kiképzését, bővítsék az ügynökség funkcióit, jobban hangolják össze a magáncégek és a kormányszervek erőfeszítéseit a propaganda területén.

A jelentés szerzői külön szólnak a propaganda és a külpolitika kapcsolatáról, és síkraszállnak az egész külpolitikai apparátus propaganda-tevékenységének aktivizálásáért, hangsúlyozva, hogy „a korszerű kommunikációs eszközök erőteljes és okos felhasználása gyakran a legrövidebb és leghatékonyabb útja lehet specifikus külföldi feladataink megvalósításának"[107].

Mindamellett a jelentés emlékeztet arra a régi igazságra, mely szerint „a tettek többet mondanak a szavaknál", s rámutat arra, hogy ez vonatkozik az Egyesült Államok propaganda-erőfeszítéseire is. „A szavak megmagyarázhatják a tetteket, de nem helyettesíthetik a politikai irányvonalat. Belpolitikánkban és határainkon túl is gyakorlati ténykedésünk határozza meg lélektani műveleteink hatékonyságát. Az, hogy az utóbbi években olyannyira csökken a bizalom Amerika iránt, sokkal inkább magyarázható politikai irányvonalunk rosszabbodásával, mint az USIA munkájában föllelhető fogyatékosságokkal."[108]

Összefoglalólag: bár továbbra is jócskán akadnak nézetkülönbségek és összecsapnak a vélemények, az a nézet, mely szerint a lélektani hadviselés „totális fegyver", amely szinte önmagában véve is alkalmas a győzelem kivívására, az Egyesült Államokban már az ötvenes években, a hatvanas évek legelején leáldozott. A külpolitikai propagandát természetesen továbbra is nagyon fontosnak tartják, bő-

[107] Choice for America . . .
[108] Ugyanott.

kezűen finanszírozzák, ám az utóbbi évek tapasztalatai, csalódásai és megvalósulatlan reményei, úgy látszik, arra a belátásra bírták az Egyesült Államok vezető köreit, hogy a propaganda *nem mindenható.*

Ezután is jelentős figyelmet fognak fordítani a külpolitikai propagandára, annak tökéletesítésére. De a vezető körök aligha követik majd azoknak a tanácsait, akik szerint a propagandára kell a *legnagyobb* figyelmet fordítani, akár más harci eszközök rovására is. Ellenkezőleg: valószínű, hogy *fokozott figyelemmel fordulnak majd a harc olyan egyéb eszközei felé, amelyek a két rendszer gazdasági és tudományos-technikai versengésével kapcsolatosak.* S megpróbálnak differenciáltabb politikát folytatni az egyes szocialista és fejlődő országok irányában. E politikának jelentős eszköze lesz a külpolitikai propaganda, csakhogy nem mint önálló irányzata, hanem mint e politika része.

IV. FEJEZET

Békés egymás mellett élés és ideológiai harc

Az ideológiai harc korunkban a nemzetközi kapcsolatok szerves részét alkotja, s ez kiváltképp vonatkozik a különböző társadalmi rendszerű államok kapcsolataira. Ilyenformán az ideológiai harc is tárgya lett a nemzetközi kapcsolatok alapelvei körül folyó vitának.

Ez a vita már régen elkezdődött; gyakorlatilag azóta tart, hogy az Októberi Szocialista Forradalom megbontotta az imperializmus frontját és az ellentétes társadalmi rendszerű államok közötti kapcsolatok problémája a nemzetközi politika döntő kérdése lett. Mind a fiatal szovjetköztársaság, mind pedig a környező tőkés hatalmak számára rendkívül időszerűvé vált ez a kérdés.

A nagy történelmi vitában, mint tudjuk, nyomban az októberi forradalom után *mindkét társadalmi rendszer állást foglalt.* A kapitalizmus a háborút részesítette előnyben, megpróbálta – Churchill szavaival élve – „bölcsőjében megfojtani" a forradalmat. A szocializmus az államok közötti béke fenntartásában jelölte meg politikájának egyik alapelvét. Ezt az elvet hirdette meg a szovjet állam első külpolitikai okmánya, a Lenin kezdeményezésére elfogadott *Békedekrétum.* Azóta a *különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini eszméje lett a szocialista külpolitika egyik legfontosabb alapelve.*

Ámde 1917-ben még csak elkezdődött a vita a mai nemzetközi kapcsolatok leglényegesebb kérdéséről, arról, hogy vajon a szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondás háborúban vagy békés úton oldódik-e majd meg. Erre a kérdésre a történelem volt hivatva válaszolni.

1. A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS LENINI ÉRTELMEZÉSE, HARC AZ OPPORTUNIZMUS ELLEN

Milyen kapcsolatot tartsanak fenn a szocialista államok a tőkésállamokkal? Ennek a problémának a megválaszolása a hatalomra került kommunista pártokban *vízválasztó* a leninisták és az opportunisták között. Kiváltképp bonyolulttá tette e problémát már kezdettől fogva, hogy nemcsak a szocialista államok külpolitikájának elveit érintette, hanem azt a kérdést is, milyen formákban, milyen utakon segítheti a győztes munkásosztály más országok forradalmát. Ez a proletár internacionalizmusnak is egyik legfontosabb kérdése.

Lényegét tekintve a szocialista forradalom folyamata internacionális. A munkásosztály, amikor egyik vagy másik országban kezébe vette a hatalmat, még abban az esetben sem tekintheti teljességgel befejezettnek történelmi küldetését, ha saját országában már felépítette az új társadalmat. Kötelessége, miként arra Lenin rámutatott, hogy megtegye „a maximumát annak, ami *egy* országban *valamennyi ország* forradalmának fejlesztése, támogatása, felébresztése *é r d e k é b e n* megvalósítható".[1] Aki nem ismeri el ezt a kötelességet, nem tekintheti magát proletár forradalmárnak, marxista–leninistának.

Milyen eszközökkel segítheti és köteles segíteni a győztes munkásosztály más országok dolgozóinak forradalmi harcát? E kérdés körül nemegyszer lobbant fel éles eszmei harc. Már röviddel az októberi forradalom után kiderült, hogy a kommunista mozgalomban egyesek a „forradalmi háborúban" látják a segítségnyújtás fő útját, vagyis abban, hogy a munkásosztály, miután valamely országban (vagy néhány országban) győzelmet aratott, harcra kel más államok burzsoáziája ellen. Ezt az elgondolást próbálták annak idején a kommunista mozgalomra erőltetni a „baloldali" kommunisták és a trockisták. S bár az ő eszméiket még Lenin életében szétzúzták, hasonló nézetekkel ma is találkozhatunk. Ilyen nézeteket vall például a Kínai Kommunista Párt vezetősége, amely tagadja a szocializmus győ-

[1] *Lenin* Művei. 28. köt. Budapest 1952. 299. old.

zelmének jelentőségét a kapitalista országokkal folytatott békés versenyben, s többé-kevésbé nyíltan ugyanazt a „forradalmi háborút" propagálja. A „baloldali" opportunisták ilyen nézetei szemben állnak a marxizmus–leninizmus klasszikusainak útmutatásaival, amelyek szerint a szocialista forradalmat nem lehet erővel rákényszeríteni a népekre, a forradalom csak saját legbensőbb ügyük lehet.

Az imperializmus korában fokozódott a tőkésállamok gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége, s ez lehetőséget nyitott arra, hogy a munkásosztály először néhány, vagy akár egy, egyedülálló országban győzedelmeskedjék. Az Októberi Szocialista Forradalom megmutatta, hogy valóban ilyen módon vette kezdetét a szocializmus világméretű térhódítása. Ám akkor a politikai gyakorlat égető kérdésévé vált az a probléma, *milyen viszonyt alakítsanak ki egymással a különböző társadalmi rendszerű országok, s hogyan támogassa a győzelmes munkásosztály más országok proletariátusának forradalmi harcát.* Nemegyszer az e kérdésekre adott választól függött a fiatal szocializmus sorsa.

Lenin elévülhetetlen érdeme, hogy gyorsan megtalálta a helyes választ, s kidolgozta az új körülmények közötti folyamat koncepciójának alapelveit. Lenin, egyebek között, elvetette a „forradalom exportjának" eszméjét, minthogy az ellentmond a szocializmus és a szocialista forradalom természetének. A „baloldali" kommunistákkal vitázva már 1918-ban föltette a kérdést: „Talán úgy vélik . . ., hogy a nemzetközi forradalom érdekei a nemzetközi forradalom *előrelökését* követelik, ilyen előrelökés pedig csakis a háború lehet, semmi esetre sem a béke, mert az a tömegekben az imperializmus »legalizálásának« benyomását keltené?" És válaszolt is rá: „Az efféle »elmélet« teljes szakítás volna a marxizmussal, amely mindig tagadta a forradalmak »előrelökését«, mert a forradalmak olymértékben fejlődnek, amily mértékben a forradalmakat előidéző osztályellentétek élesednek."[2]

A szocialista forradalom törvényszerűségeinek e valóban marxista értelmezésére támaszkodva Lenin a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének elvében jelölte meg a szovjet köztársaság külpolitikájának egyik alapelvét. Fáradhatatlanul

[2] *Lenin* Művei. 27. köt. 57. old.

magyarázta, hogy *az ilyen politika nem áll ellentétben a szocialista világforradalom érdekeivel, sőt éppen ezeket az érdekeket szolgálja.* Metsző gúnnyal állította pellengérre azokat, akik a világforradalom érdekeire hivatkozva ellenezték a kapcsolatok normalizálását és a gazdasági kapcsolatok felvételét a tőkés világgal. Ha kategórikusan elvetné a kapitalizmussal fenntartott bármely kapcsolatot – írta –, a szocialista köztársaság „nem létezhetne, hacsak el nem repülne a holdba".[3]

Ugyanakkor Lenin mindig is hangsúlyozta, hogy a szocialista állam internacionalista kötelessége segítséget nyújtani más országok munkásosztályának, dolgozóinak felszabadító harcához. Csakhogy ennek a segítségnek nem a „forradalom exportja", hanem más módszerek révén kell megvalósulnia. „Most gazdasági politikánkkal gyakoroljuk a legnagyobb befolyást a nemzetközi forradalomra . . . Erre a térre tevődött át a harc világméretekben. Ha megoldjuk ezt a feladatot, akkor nemzetközi méretekben biztosan és véglegesen győztünk."[4]

Lenin igen sokra tartotta a szocializmus példájának más országokra gyakorolt forradalmasító hatását. „. . . Mi mindig mondtuk, és most is azt mondjuk: »A szocializmus ereje a példaadás.« Az erőszaknak azokkal szemben van ereje, akik vissza akarják állítani hatalmukat. De ezzel ki is merül az erőszak jelentősége, ezután már csak a befolyásolásnak és a példának van ereje. Gyakorlatilag, példán kell megmutatnunk a kommunizmus jelentőségét."[5] Ebben látta Lenin a legfőbb formáját annak a segítségnek, amelyet a szocialista országok nyújthatnak a tőkésországokban élő dolgozók forradalmi harcához.

A szocialista államok népeinek a *gazdaság, a kultúra, a demokrácia fejlesztésében elért sikerei korunk forradalmi folyamatának szerves részét alkotják.*

A szocialista országok példája specifikusan *új eleme* az osztályharcnak és korunk forradalmi folyamatának, olyan tényező, ame-

[3] Ugyanott.
[4] *Lenin* Művei. 32. köt. Budapest 1953. 470. old.
[5] *Lenin* Művei. 31. köt. 470–471. old.

lyet nem helyettesíthet sem a „forradalmi háború", sem bármiféle egyéb, a kommunista mozgalom lenini irányvonalának „baloldali" kritikusai által javasolt eszköz.

A szocialista országok példamutatásának tudatformáló ereje ma nélkülözhetetlen eszköze a szocialista eszmék széles körű elterjesztésének. Márpedig a történelmi tapasztalatok tanúsága szerint ez a legfőbb tényezője a szocialista forradalomnak olyan körülmények között, amikor megértek az objektív feltételek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenethez.

Az a befolyás, amelyet a győzelmes szocializmus gyakorolhat a tőkésországok dolgozóinak osztályharcára, a konkrét történelmi feltételektől, a pártok helyes politikájától és más tényezők egész sorától függ.

Az a tény, hogy a szocializmus építése a Szovjetunióban, majd a második világháború után más országokban is *kedvezőtlen körülmények között* indult meg (ezeknek az országoknak a többsége elmaradott gazdaságot örökölt, és súlyos veszteségeket szenvedett a háborúban), *hosszú időn át fékezte* a szocializmus befolyásának teljes érvényesülését. Ráadásul a burzsoá propaganda is minden lehető módon kihasználta a szocializmus építése során jelentkező nehézségeket. Ilyen körülmények között csak a legöntudatosabb dolgozók jutottak el odáig, hogy a szocializmust fejlődésének történelmi távlataiban értékeljék, s a munkások jelentékeny része a tőkésországokban nem a kommunistákat, hanem a jobboldali szociáldemokratákat követte.

A szocialista világ ma olyan határvonalra érkezett, amelyen túl hasonlíthatatlanul *kedvezőbb lehetőségek* nyílnak előtte. A legnagyobb jelentősége a gazdasági építésnek van. A gazdasági sikerek növelik a szocializmus erejét és védelmi képességét, a dolgozók jólétét, a társadalmi átalakulás ütemét. Ezért tulajdonít a kommunista világmozgalom olyan nagy jelentőséget a szocializmus gazdasági sikereinek.

Az imperializmus természetesen mindent elkövet, hogy kellőképpen reagáljon a szocializmusnak a gazdasági versenyben aratott sikereire. Az Egyesült Államokban és más tőkésországokban gyors ütemben fejlesztik a tudományt és a technikát, tökéletesítik az igaz-

gatási rendszert és a termelés szervezetét, felhasználják a tervezés és a programozás módszereit. Ezenkívül bizonyos engedményeket tesznek a munkásmozgalomnak, s megpróbálják valamiképpen „megreformálni" a kapitalizmust.

Mindezzel párhuzamosan az imperializmus a rendelkezésére álló eszközökkel igyekszik megakadályozni a szocialista országok gazdasági sikereit. Ám ezek az eszközök egyre hatástalanabbak, s hovatovább több kárt okoznak a kapitalista országoknak, mint a szocialista közösségnek. Vonatkozik ez egyebek között a gazdasági blokádra, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok korlátozására is.

Lényegesen *nagyobb nehézségeket okoz* a szocialista országoknak a kapitalizmus által rájuk kényszerített *fegyverkezési hajsza*, amely lassítja a fejlődést. A szocializmus gazdasági hatalma azonban ma már oly nagy, hogy a védelemre fordított kiadások nem akadályozhatják a békés építés gyors előrehaladását. Az imperialista országok gazdasága viszont erősen megsínyli az egyre ijesztőbb méreteket öltő fegyverkezési hajszát, nem is szólva a kapitalizmus ezzel összefüggő politikai nehézségeiről.

A gazdasági, valamint a tudományos és technikai eredmények mellett nagy jelentőségűek a két rendszer versenyében a szocialista országoknak a *demokrácia* és a *kultúra fejlesztésében* elért sikerei.

A szocialista világrendszer kialakulásával és fejlődésével a gazdasági és egyéb irányú haladás új lehetőségei nyílnak meg a kölcsönös segítségnyújtás és együttműködés, a nemzetközi munkamegosztás, a kooperáció és szakosodás révén. A szocialista országok emellett az államközi kapcsolatok igen fontos területén is bebizonyítják a rendszerben rejlő előnyöket, amennyiben *példát mutatnak* a merőben *új jellegű: a testvériségen, az internacionalizmuson és az önzetlen segítségnyújtáson alapuló kapcsolatokra.*

A szocializmus példamutatásának szerepe és ereje mellett Lenin tisztán látta az ideológiai harc, a forradalmi propaganda fontosságát is: ez hivatott arra, hogy elősegítse más országok munkásosztályának felvilágosítását, s ellensúlyozza a dolgozó tömegek becsapására, a burzsoázia szellemi uralmának fenntartására törekvő imperialista burzsoázia próbálkozásait.

A szocialista országok és a tőkés világ viszonyára vonatkozó tételek korántsem csupán történelmi szempontból érdekesek, *ma is középpontjában állnak* az opportunisták ellen vívott küzdelemnek.

Közismert például, hogy a kínai vezetés éppen e probléma kapcsán indította meg támadását az SZKP és más kommunista pártok ellen. A vita során Mao Ce-tung hívei megpróbálták eltorzítani a lenini nézeteket, s úgy feltüntetni a dolgot, hogy az SZKP és más testvérpártok külpolitikai irányvonala nem egyéb, mint a leninizmusnak, a forradalom érdekeinek az „elárulása". A kínai politikusok érvelése, jellemző módon, hajszálra megegyezik a burzsoá propagandáéval, amely szintén azt igyekszik bebizonyítani, hogy a béke és a békés egymás mellett élés elvei nem férnek meg a leninizmussal.

A „baloldali" opportunisták és a burzsoá ideológusok egyaránt Lenin tekintélyével élnek vissza a leninizmus elleni harcban, s ugyanazzal az idézet-gyűjteménnyel operálnak: Leninnek a más országok munkásainak nyújtott fegyveres segítség problematikáját érintő néhány kijelentésével.

Lenin az ilyen segítséget *meghatározott viszonyok között* szükségesnek és elkerülhetetlennek tartotta. De vajon joguk van-e a mai „baloldaliaknak" ezekkel az idézetekkel igazolni nézeteiket, vajon beszélhetünk-e a lenini kérdésfelvetés „ellentmondásairól"? Szó sincs róla! Lenin szóban forgó kijelentései arra az időszakra vonatkoznak, amikor Oroszországban javában dult a polgárháború és a katonai intervenció. Természetes, hogy abban a helyzetben nem kerülhetett előtérbe a szocializmus és a kapitalizmus békés egymás mellett élésének a kérdése.

A fegyveres intervencióval a nemzetközi burzsoázia maga idézte elő, hogy az oroszországi proletariátus felszabadító harca *a nemzetközi katonai összeütközés* jellegét öltötte. Ráadásul, amikor az imperializmus hátországában forradalmi megmozdulások kezdődtek, s ezek eredményeként egyes országokban kikiáltották a tanácshatalmat, a nemzetközi burzsoázia ezekkel az országokkal (Finnország, Magyarország stb.) szemben is az intervenció útjára lépett.

Mindezek alapján joggal vélték akkoriban, hogy a szocialista forradalom nem egy, hanem legalábbis néhány országban bontakozik ki, s hogy a proletariátus és a burzsoázia összeütközése máris nemzetközi jelleget öltött.

Lenin nemegyszer érintette ezt a kérdést. 1921-ben, a IX. összoroszországi szovjetkongresszuson például így beszélt: „Egyszerűbbnek, egyenletesebbnek képzeltük a várható fejlődést, mint ahogy azután bekövetkezett (és ezt ma talán nem árt megemlíteni, mert mind a mi szempontunkból, mind a főbb gazdasági kérdésekkel kapcsolatos gyakorlati következtetéseink szempontjából hasznos lesz). Azt mondottuk magunknak, azt mondottuk a munkásosztálynak, azt mondottuk Oroszország és a többi ország minden dolgozójának: nincs más kivezető út az átkozott és bűnös imperialista vérfürdőből, mint a forradalmi út, és a forradalommal véget vetve az imperialista háborúnak, megnyitjuk minden nép számára az egyedül lehetséges kivezető utat ebből a förtelmesen bűnös vérfürdőből. Akkor úgy véltük – és nem is vélhettük másképp –, hogy ez az út világos, egyenes és a legkönnyebb. Kiderült, hogy más népeknek nem sikerült – legalábbis olyan gyorsan nem sikerült, ahogy mi számítottuk – rálépniük erre . . . az útra."[6]

Természetes, hogy az orosz bolsevikoknak is a való helyzetből kellett kiindulniuk, amikor meghatározták, *milyen formában* nyújtsanak segítséget más államok proletariátusának. *A segítség fegyveres formáinak ilyen körülmények között semmiféle közük sincs „a forradalom exportjához"!*

Lenin szüntelenül óvott attól, hogy a forradalmat szuronyok hegyén próbálják átvinni más országokba. 1918-ban írott cikkében, amelyet korábban már idéztünk, s amelyben kifejti, hogy a forradalom ilyen „előrelökés" megengedhetetlen, azt is megállapítja, hogy meghatározott körülmények között nemcsak lehetővé, hanem kötelezővé is válik Szovjet-Oroszország számára, hogy fegyveres támogatásban részesítse más országok felkelő proletariátusát. De ilyen körülmények között sem tartotta megengedhetőnek, hogy külső beavatkozással helyettesítsék a forradalmi mozgalmat, a forradalmi robbanást, amelynek a belső törvényszerűségek folytán meg kell érnie. Lenin kimutatta, hogy lehetséges a szocializmus győzelme kezdetben egy országban. Sohasem állította azonban, hogy az egy államban győztes forradalom nem bontakozhat ki azonnal más országok-

[6] Lenin Művei. 33. köt. 129–130. old.

ban is. A polgárháborús időkből származó kijelentései nem a „forradalom exportjának" törvényesítésére kötelezneknek bennünket, hanem a szocialista forradalom zászlaja alatt küzdő népek ama jogára és kötelességére figyelmeztetnek, hogy *minden erejükkel szegüljenek szembe a nemzetközi burzsoáziának az „ellenforradalom exportját" célzó kísérleteivel.* Ez az elv valóban a *szocialista közösség külpolitikájának egyik alapelve.*

Lenin szóban forgó megállapításai tehát olyan körülményekre vonatkoznak, amikor néhány kapitalista országban egyidejűleg robbant ki a forradalom, s a nemzetközi burzsoázia fegyveres ellenforradalmi háborút kezdeményezett a nemzetközi proletariátus ellen. Erre a helyzetre vonatkoztatva feltétlenül helytállóak Lenin megállapításai. Ilyen körülmények között a munkásosztálynak nem maradt más fegyvere, mint az egyesült nemzetközi proletariátus forradalmi háborúja, az egyesült nemzetközi ellenforradalom ellen.

Az az út, amelyen a forradalmi folyamat reálisan tovább fejlődött – a szocializmus győzelme előbb egy országban, majd újabb országok elszakadása a kapitalista rendszertől – olyan út, amely föltételezi a szocialista és az imperialista államok *hosszú távra szóló* békés egymás mellett élését. Ez az út a győzelmes munkásosztály segítségnyújtásának *más formáit* diktálja. Amikor világossá vált, hogy a forradalom éppen ezen az úton fejlődik majd, Lenin állhatatosan tanulmányozni kezdte ezeket a formákat, ő alapozta meg a két rendszer békés „együttélésének" eszméjét, ő fogalmazta meg azt a tételt, hogy a szocializmus elsősorban példamutatásának erejével befolyásolhatja ideológiailag és politikailag a kapitalista világban folyó osztályharcot.

A különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini koncepciója fél évszázad során *az objektív valóság változásainak megfelelően fejlődött.*

A fiatal szovjet államnak a reális helyzet figyelembevételével kellett kialakítania politikáját. Olyan körülmények között, amikor az ellenséggel körülvett szovjetköztársaság kénytelen volt visszaverni a szüntelen imperialista támadásokat, a bolsevikoknak, bármennyire törekedtek is a népek közötti békére, azzal kellett kezdeniük, hogy

nehéz háborúban védelmezzék meg a forradalom vívmányait, majd legalábbis ideiglenes békét, lélegzetvételi szünetet kellett kicsikarniuk. Amíg a háború elkerülhetetlen volt és a világon nem volt olyan reális erő, amely azt megakadályozhatta volna, számolni kellett azzal is, hogy bárhol keletkezzék is háborús konfliktus, az imperialista hatalmak arra igyekeznek azt felhasználni, hogy háborút kényszerítsenek a szovjet államra. Ezért a békés egymás mellett élés politikája hosszú éveken át gyakorlatilag abban a harcban fejeződött ki, amely a minél tartósabb lélegzetvételi szünetért folyt.

Csak miután a nemzetközi küzdőtéren új erőviszonyok alakultak ki és reális lehetőség nyílt az imperialista agresszorok megfékezésére, vonhatott le pártunk és a kommunista világmozgalom olyan következtetést, hogy *a világháború már nem elkerülhetetlen.* Ekkor *új módon* vetődött fel a békés egymás mellett élés kérdése. Tartalma kibővült: *lényegében olyan politikai platformmá változott, amely nemcsak a békés lélegzetvételi szünet meghosszabbítását feltételezte, hanem általában a háború kizárását a különböző társadalmi rendszerű államok kapcsolataiból.*

A kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai nemzetközi tanácskozásán Leonyid Brezsnyev a szocialista országok *egyik legfontosabb külpolitikai feladataként* határozta meg a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének megvalósítását.

Mint már említettük, a kommunista pártoknak a békés egymás mellett élés elvét nemcsak a „baloldali", hanem a jobboldali opportunistákkal szemben is védelmezniük kellett. Ez utóbbiak álláspontjának az a lényege, hogy a szóban forgó elvet megpróbálják kiterjeszteni az államközi kapcsolatokról az osztályharc szférájára, a munkásosztály és a burzsoázia közötti, valamint az elnyomott népek és az imperialista gyarmatosítók közötti kapcsolatok területére.

Új frazeológiával jelentkeznek az „osztálybékét" hirdető eszmék, amelyeket a II. Internacionálétól kölcsönöznek. Hevesen támadják azt a tételt, miszerint *a békés egymás mellett élés nem zárja ki a szocialista és a polgári ideológia kibékíthetetlen harcát.* E tekintetben lényegében egy követ fújnak azokkal a burzsoá teoretikusokkal és politikusokkal, akikről az alábbiakban szó lesz.

2. A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS KONCEPCIÓJÁNAK BURZSOÁ KRITIKÁJA

A tőkés hatalmak eleinte a szocializmus gyöngeségeként értelmezték a békés egymás mellett élésre vonatkozó javaslatot. Úgy tüntették fel a dolgot, hogy a szocializmus csak azért száll síkra a békéért, mert nem számíthat háborús győzelemre. Néhány évtizedre volt szükség ahhoz, hogy meggyőződjenek a szocializmus szilárdságáról.

Az imperialisták egyaránt kísérleteztek háborúval, gazdasági blokáddal és aknamunkával, s valamennyi eszközük csődöt mondott. Ma már a nyugati hatalmak vezető köreiben terjed az a felismerés, hogy a szocializmus katonai megsemmisítésére tett bármifajta kísérlet öngyilkosság volna az imperializmusra nézve.

A békés egymás mellett élés elveiért vívott harcot azonban ma sem tekinthetjük befejezettnek. Az imperializmus legagresszívabb csoportosulásai továbbra is terveket szőnek a szocializmus katonai megsemmisítésére. Folytatódik a harc elméleti és ideológiai vonatkozásban is.

A nyugati teoretikusok alapjában véve *két irányból támadják a békés egymás mellett élés koncepcióját.*

Az egyik irányzat az imént említett szélsőségesen agresszív csoportosulások politikájának szolgálatából ered. E „bírálóknak" nincs ínyükre, hogy a békés egymás mellett élés megköveteli a háború kizárását az államközi kapcsolatokból.

Az effajta aggályokat természetesen ma már nehezen lehet nyíltan hangoztatni. Mégis akadnak szép számmal olyan nyugati politikusok, akik vállalkoznak erre: a szélsőséges reakció képviselői, a Goldwater típusú emberek, s egyes, velük szellemi rokonságban levő teoretikusok, akik még a termonukleáris háborút is elfogadható eszköznek tartják a kommunizmus ellen vívott harcban.

Ennek az irányzatnak sokkal inkább elterjedt módszere annak bizonygatása, hogy a Szovjetunió és más szocialista országok maguk sem hisznek a békés egymás mellett élés eszméjében, s csak azért beszélnek róla, hogy elaltassák a Nyugat éberségét, s ezalatt fölké-

szüljenek a háborúra. Ezt a verziót annyian és oly buzgalommal terjesztik, hogy már-már szinte a Nyugat hivatalos véleményének, a katonai előkészületek leplezését szolgáló fontos ideológiai eszköznek tekinthetjük.

Lényegesebb azonban a békés egymás mellett élés kritikájának *másik* irányzata, amelynek igen sok híve van. Ezek nem azért bírálják ezt a politikát, mert békés, hanem azért, mert nem elég békés! Arra hivatkoznak, hogy a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése, e fogalom lenini értelmében, nem zárja ki az ideológiai harcot. Ha pedig ez így van – mondják –, akkor tárgytalanná válik a békés egymás mellett élés puszta követelése is, hiszen amúgy sem folyik háború a szocialista és a tőkéshatalmak között. A kiélezett ideológiai harc ilyen körülmények között se nem új, se nem vonzó – állítják a békés egymás mellett élés eme ellenzői –, egyenlő ez a hidegháborúval, amiben eddig is része volt az emberiségnek.

A békés egymás mellett élés eszméje ellen fölsorakoztatott effajta érvek jellemző módon abban az időben – az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején – jöttek divatba, amikor vesztett erejéből a hidegháború, amikor már láthatókká váltak az első jelei annak, hogy *a feszültséget fölválthatja a kapcsolatok normalizálása.*

Ez a változás a Szovjetunió és a többi szocialista ország békeszerető politikájának volt az eredménye. És éppen ebben az időszakban próbálták meg egyrészt a Nyugat javára írni a nemzetközi helyzet enyhülését, másrészt kompromittálni a békés egymás mellett élés szocialista koncepcióját. A burzsoá ideológusok és politikusok egymással versengve bizonygatták, hogy csakis a „nyugati demokrácia" biztosíthatja a valódi békét, míg a szocialista országok által vallott külpolitikai elvek, amelyek elvetik az ideológiai toleranciát, „agresszív egymás mellett élést" feltételeznek, s ez – úgymond – semmiben sem különbözik a hidegháborútól.

Írtak erről azokban az években az Egyesült Államokban is, Nyugat-Európában is.

„Az egymás mellett élés – állította például W. Grewe nyugat-

német politikus és teoretikus – nem a megbékélés, hanem a konfliktus formája."[7] P. Quaroni olasz diplomata, Olaszország egykori moszkvai és párizsi nagykövete pedig egyenesen kijelentette, hogy *„a hidegháború, az egymás mellett élés* és a *békés versengés* fogalmai közt nincs nagy különbség . . .": mindegyik „politikai háborút" jelent.[8]

Igen behatóan foglalkozott e témával az amerikai szakirodalom. Elkeseredett kirohanásokat intéztek a békés egymás mellett élés koncepciója ellen a politikai tudomány szélsőséges jobbszárnyának képviselői. Példaként idézhetünk Strausz-Hupé, Kintner és Possony „Az előretolt vonalak amerikai stratégiája" című könyvéből: „Ha elvetjük a harmadik világháború kirobbanásának lehetőségét, a közvetlen perspektíva továbbra is az, hogy folytatódik és fokozódik a hidegháború, ez a hosszan tartó nagy pszichológiai-politikai konfliktus. Moszkva szemében a nukleáris háború reális alternatívája nem a béke vagy a békés egymás mellett élés – ahogyan mi értelmezzük ezeket a szavakat –, hanem a lélektani-politikai háború, amely olyannyira legyengíti, demoralizálja és megosztja a szabad világot, hogy a nukleáris világháborúra már nincs is szükség, vagy pedig e háborút büntetlenül rá lehet kényszeríteni a demoralizált védtelen népekre."[9]

A „Problems of Communism" című antikommunista amerikai folyóirat, összegezve az utóbbi években Nyugaton megjelent, a békés egymás mellett élés kérdéseit boncolgató jó néhány könyv megállapításait, fölteszi a kérdést: „Mi tehát a békés egymás mellett élés értelme?" Válasza így hangzik: „Az általunk felsorolt könyvek tanúsága szerint . . . a békés egymás mellett élés valójában hidegháború – más név alatt."

Végül e folyóirat az alábbi konklúziót vonja le: „A békés egymás mellett élés nem jelenti azt, mintha a kommunisták valóban baráti kapcsolatokat kívánnának a különböző társadalmi rendszerű országok között . . . De hát egyáltalán: lehetségesek-e ilyen kapcsolatok,

[7] Der Tagesspiegel, 1963. július 6.

[8] *P. Quaroni:* Koexistenz zwischen Freiheit und Diktatur. Frankfurt am Main 1961.

[9] *R. Strausz-Hupé, W. Kintner, S. Possony:* Id. mű.

ha az egyik rendszernek meggyőződése, hogy történelmi missziója a másik rendszer forradalmi megdöntése?"[10]

A békés egymás mellett élés elvének kompromittálása végett a polgári teoretikusok és politikusok rendületlenül úgy tüntetik föl ezt az elvet, mint valamiféle körmönfont *manővert*, amely arra hivatott, hogy eltompítsa a Nyugat éberségét és belülről ássa alá egységét. Schmitt nyugatnémet publicista kijelenti: „A békés egymás mellett élés elve a háborúról való lemondás mellett nem más, mint merész kísérlet arra, hogy megfossza értékétől a nem kommunista világ védelmének összes korábbi módszereit, s így az egész világon kedvező feltételeket teremtsen a további kommunista terjeszkedéshez . . ."[11]

Hasonló szellemben tárgyalja a témát az amerikai Frank Johnson. Könyvében azt javasolja az Egyesült Államok kormányának, intézzen ultimátumot a Szovjetunióhoz, s ebben szögezze le, hogy az olyasfajta kijelentésekben, miszerint a világban végső soron a kommunizmus diadalmaskodik, az Egyesült Államok annak beismerését látja, hogy a valódi békés egymás mellett élés lehetetlen. Az a békés egymás mellett élés, amelyet a szocialista országok javasolnak, nem más, mint a kommunistákra nézve előnyös játékszabály, amelynek segítségével „kommunizálni" igyekeznek a világot. Az Egyesült Államok kötelessége elvetni ezeket a szabályokat – folytatja Johnson –, és megmondani a kommunistáknak: nem fogadja el békés egymás mellett élési koncepciójukat. Az Egyesült Államoknak – írja Johnson – nyíltan ki kell jelentenie: „Céljaink közé tartozik, hogy felszabadítsunk minden nemzetet, amely jelenleg kommunista ellenőrzés alatt áll, és megsemmisítsük a nemzetközi kommunista összeesküvést. Mindent megteszünk, ami erőnktől telik . . ., hogy megsemmisítsük a kommunizmust az egész világon, s aláássuk a Szovjetunió befolyását, hatalmát és presztízsét."[12]

A polgári teoretikusok sehogy sem akarják megérteni, hogy azokat a játékszabályokat, amelyek a kapitalizmusnak és a szocializmusnak

[10] Problems of Communism, 1961. július–augusztus.

[11] *W. Schmitt:* Krieg in Deutschland; Strategie und Taktik der sowietischen Deutschlandspolitik seit 1945. Düsseldorf 1961.

[12] *F. Johnson:* No Substitute for Victory. Chicago 1962.

a nemzetközi porondon kialakult „egyenlőtlen" helyzetét meghatározzák, maga a *történelem írta elő.* Nem valamiféle kommunista mesterkedések idézik elő, hanem a történelem törvényei diktálják a társadalom szüntelen előrehaladását a szocializmus felé. Ez az, amivel a békés egymás mellett élés marxista–leninista koncepciójának kritikusai nem tudnak megbékélni.

Lássuk, mit ír a már említett folyóirat, a „Problems of Communism": „Az egymás *mellett* élés kifejezés valamiféle egyenlőséget és kölcsönösséget feltételez a kapcsolatokban, de a kommunisták másként értelmezik ezt, olyasfajta játékként, amelyben nyerhetnek, de sohasem veszíthetnek, amennyiben az egyik állapotból a másikba való átmenet törvényszerű, a visszaút azonban tilos."[13]

A békés egymás mellett élés politikájának fontos momentumát – azt, hogy sem a forradalmat, sem az ellenforradalmat nem szabad „exportálni" – semmi szín alatt sem lehet így értelmezni. A szocialista országok ellenzik a forradalom mesterséges „előrelökését", de *megkövetelik az imperializmustól, hogy mondjon le az intervencióról a forradalmat végrehajtó népek ellen.* E tekintetben lehet és kell is, hogy teljes egyenlőség legyen a két fél között. Egészen más kérdés azonban, hogy a kommunisták meggyőződése szerint *a történelmi törvényszerűségek előbb vagy utóbb forradalomhoz vezetik a kapitalista társadalmat, s ellentétes irányú fejlődés egyszerűen lehetetlen.*

Ebben az értelemben már nem lehet szó a két fél semmiféle „egyenlőségéről"! Az imperialista ideológusok lényegében arra szeretnék rábírni a kommunistákat, a szocialista országokat, hogy adjanak valamiféle garanciát a forradalmak ellen, a kommunista eszmék növekedő befolyása ellen. Az effajta követelések enyhén szólva nevetségesek.

R. Allen „szovjetológus" (aki 1969-ben néhány hónapig az Egyesült Államok elnökének egyik nemzetbiztonsági tanácsadója volt) az amerikai jogásztársaság megbízásából írott könyvében[14] a békés egymás mellett élés eszméjét úgy tünteti föl, mint afféle körmönfont eszközt a világuralomért vívott harcban. A szerző „elméle-

[13] Problems of Communism, 1961. július–augusztus.

[14] *R. Allen:* Peace or Peaceful coexistence? Chicago 1966.

tileg tanulmányozza a kérdést", és eközben megpróbálja kompromittálni a békés egymás mellett élés koncepcióját, megingatni a szovjet külpolitika iránti bizalmat. Íme, néhány mondat a „Béke, vagy békés egymás mellett élés" címet viselő könyvből: „A békés egymás mellett élés elvét tíz éven át a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető stratégiai irányvonalaként alkalmazták, s ma sincs birtokunkban semmiféle bizonyíték arra nézve, hogy a kommunisták valódi békét kívánnak a világ többi részével. Mi több: világos, hogy a kommunisták nem mondtak le távolabbi céljukról, a világuralomról, és mozgató rugóik felől végső soron ennek tudatában kell ítélnünk."

Ez az idézett állítás fényt derít a békés egymás mellett élés ellenfeleinek fő taktikájára: *a „valódi" béke álláspontjáról bírálnak, s a békés egymás mellett élést azonosítják a hidegháborúval.* A kritikában tapasztalható ilyen fordulat arra késztet bennünket, hogy kissé hosszabban elidőzzünk ennél a kérdésnél. Két egymással *ellentétes* politikáról, két *gyökeresen eltérő* politikai elvről van itt szó.

Mi a hidegháború? Nem a két ellentétes rendszer közötti ideológiai konfliktus! Hanem: *a kiélezett nemzetközi feszültség állapota, állandó fegyverkezési hajsza, politikai, gazdasági és nemritkán katonai összeütközések sorozata.*

Ezt az irányvonalat az a politika hívta életre, amelynek célja az expanzió, piacok és befolyási övezetek szerzése, a behatolás más országokba, s azok alárendelése a nagy imperialista ragadozóknak. Ez az irányvonal magában foglalja a szocialista országok ellen folytatott széles körű aknamunkát a kapitalizmus restaurálása végett. Azokban az államokban pedig, amelyek lerázták magukról az idegen uralmat, a kolonializmus visszaállítását ilyen vagy amolyan formában.

A termonukleáris világkonfliktussal összehasonlítva persze még a legélesebb hidegháború is békének tűnik. De azért a „békéért" a népek óriási árat fizetnek! Ők viselik a fegyverkezési hajsza terheit, a féktelen militarizmus, a belügyekbe való imperialista beavatkozás, a fokozódó reakció politikai következményeit. Az ilyesfajta béke kedvezőtlen és ingatag.

A termonukleáris világháború fenyegetése, ahogyan ezt a nemzetközi válságok egész sora tanúsítja, ma nemcsak a „héják" klikkjétől indul ki. Hiszen *a hivatalos imperialista politika – mai formájában – önmagában is állandóan újratermeli a hidegháborút, és felidézi a termonukleáris robbanás lehetőségét.* Ott rejlik ez a veszély az imperialista politika által teremtett nemzetközi feszültségben, a világ különböző térségeiben egyre-másra kirobbanó konfliktusokban, ama gyúlékony anyagok felhalmozódásában, amelyek egy szikrától is lángra kaphatnak.

A hatvanas évek során talán a karib-tengeri válság idején, 1962-ben került az emberiség a legközelebb a termonukleáris háborúhoz.[15] Ám ezt a válságot korántsem az idézte elő, hogy Kennedy elnök és tanácsadói tudatosan törekedtek volna a világháborúra, hanem az imperialista politika egész *logikája* vezetett el ide: az erőpolitika, a szocialista Kuba ellen intézett állandó támadások, az ellenőrzés alól kisiklott nukleáris fegyverkezési hajsza. Potenciálisan magukban rejtik a világháború veszélyét a Délkelet-Ázsiában és a Közel-Keleten kialakult konfliktusgócok is.

Az imperialista külpolitika *ma is* szervesen magában rejti a termonukleáris világháború veszélyét. Ennek mintegy hivatalos elismerése volt, amikor az Egyesült Államok meghirdette a „tömeges megtorlás" doktrínáját, nyíltan kijelentvén, hogy a nukleáris háború lesz a válasz az események nemkívánatos fejlődésére. *Az atomzsarolás ténylegesen azokban a doktrínákban is bennfoglaltatik, amelyek a „tömeges megtorlás" helyébe léptek.* E doktrínák keretében a zsarolás hivatott arra, hogy korlátlan lehetőséget biztosítson az Egyesült Államoknak *helyi háborúk* viselésére a világ különféle térségeiben. Ám a szüntelenül a háborús szakadék szélén egyensúlyozó hatalom egyszer csak megbotlik, és *belerántja az emberiséget az atomkatasztrófába.*

A feszültség és a hidegháború politikája ilyenformán a nyugati hatalmak egyes vezetőinek szubjektív akaratától függetlenül is nagy és reális veszély a béke ügyére nézve. Kiváltképp napjainkban, ami-

[15] Bővebben lásd *R. Kennedy:* Thirteen Days. A Memoir of the Cuban Missile Crisis. New York 1969.; *T. Sorensen:* Kennedy. New York 1965.; *A. Schlesinger:* A Thousand Days. John Kennedy in the White House. Boston 1966.

kor a tömegpusztító fegyver amúgy is növeli az úgynevezett *véletlen háború* veszélyét. A háború kirobbanhat valamilyen egyszerű műszaki hiba folytán, egyes személyek bűnös felelőtlensége, sőt pillanatnyi elmezavara miatt is. A véletlen háború kockázatát rejtik magukban azok az esetek, amikor egy-egy atombombát szállító „ügyeletes" repülőgép lezuhan az Egyesült Államok, vagy valamely más ország területe fölött. Hasonló következményekkel járhat a radarkészülékek hibája, vagy a parancsnoki posztokon szolgálatot teljesítők tévedése stb. A félelem és a hisztéria légkörében az „akaratlan" háború kockázata reális veszéllyé válik.

Lényegét tekintve: *a hidegháború inkább a háború szinonimája mint a békéé.* Hiszen a hidegháború politikája a katonai erőre támaszkodik, s elválaszthatatlan eleme a háborús zsarolás.

Az imperialista erőpolitika, a hidegháború gyakorlata leleplezi azt a széltében-hosszában terjesztett koncepciót is, amely szerint a békét a jelenlegi körülmények között csak a „félelem egyensúlyának" eredményeként lehet fenntartani, s amellyel a fegyverkezési hajszát próbálják igazolni.

Az amerikai szenátus külügyi bizottsága 1960-ban készített jelentésében („A haditechnika fejlődése és hatása az Egyesült Államok stratégiájára és külpolitikájára") arra a következtetésre jutott, hogy a béke perspektíváit illetően csak akkor lehetünk optimisták, ha „viszonylag szilárd atomzsákutca jön létre". Így hát fokozni kell a fegyverkezési hajszát, mert ez „csökkenti a totális háború kockázatát".

Ismeretes, hogy az Egyesült Államok a hatvanas évek elején olyan mértékű fegyverkezési hajszába kezdett, amire nem volt példa a háború befejezése óta. Ámde ez nemhogy megszilárdította volna, hanem – sok amerikai polgári kutató véleménye szerint is – éppen ellenkezőleg: *még bizonytalanabbá tette a békét.*

Az 1968. évi választási hadjáratban a republikánus párt mégis programja egyik követeléseként a fegyverkezési hajsza *fokozását* jelölte meg. Az ilyen irányvonal veszélyessége nyilvánvaló. A tömegpusztító fegyverek korlátlan felhalmozása magában véve is az egyik fő tényező, amely labilissá teszi a nemzetközi helyzetet.

Az ilyen politika csak a fegyvergyártó monopóliumoknak, a militarista köröknek, a szélsőséges reakciónak biztosíthat előnyöket. Hiszen a fegyverkezési hajsza fokozása, a nemzetközi feszültség éleződése óriási hasznot hoz, s belpolitikailag kedvez a demokráciát korlátozó törekvéseknek, külpolitikai síkon pedig megkönnyíti a kalandorpolitikát. Lényegében tehát ez az irányvonal továbbra is érintetlenül szeretné megőrizni az agresszív imperialista külpolitikát és a militarizmust mint a reakció kipróbált fegyverét.

A különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése az egyetlen lehetséges alternatíva nemcsak a világháborúval, hanem a hidegháborúval szemben is. E politika célja, hogy tartósan garantálja a békét, egészségesebbé tegye és valóban demokratikus alapokra helyezze a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerét, mert ez felel meg a népek érdekeinek és az atomkorszak követelményeinek. A békés egymás mellett élés politikája nem elégszik meg azzal, hogy jelenleg nincs háború. Határozott harcot feltételez az imperialista agresszió ellen, a világháborús veszély valamennyi tűzfészkének felszámolásáért, a vitás kérdések és a konfliktusok tárgyalásos rendezéséért. Ez a politika síkraszáll a fegyverkezési hajsza megszüntetéséért, hatékony nemzetközi mechanizmus létrehozását sürgeti az agresszió megakadályozására, fellép az államok közötti tudományos-műszaki és kulturális kapcsolatok fejlesztéséért.

Fölöttébb ingatag talajra épül tehát és reménytelen az a kísérlet, hogy a hidegháborúval azonosítsák, s ezzel kompromittálják a világközvélemény szemében a békés egymás mellett élés eszméjét.

3. MIÉRT NEM TERJEDHET KI A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS AZ IDEOLÓGIA TERÜLETÉRE?

A kommunista pártok céljuknak tekintik a nemzetközi kapcsolatok normalizálását, ám ugyanakkor *elkerülhetetlennek és szükségesnek tartják az imperializmus, valamint a burzsoá eszmék ellen folytatandó ideológiai harcot.*

A békés egymás mellett élés lenini koncepciójának lényege éppen az, hogy nem egyszerűen különböző államok párhuzamos létezéséről beszél, hanem *ellentétes társadalmi rendszerű államok egymás mellett éléséről!* Ez már magában hordja azt a következtetést, hogy az ilyen rendszerek közötti kapcsolatok nem merülhetnek ki a szokásos államközi diplomáciai kapcsolatokban, bármilyen fontosak is azok.

A két rendszer létezésének van egy másik oldala is. Mindegyik rendszer bizonyos osztály uralmát testesíti meg: az egyik a tőkésosztályét, a másik pedig a munkásosztályét, s e két osztály között *kibékíthetetlen harc* folyik. Ez az osztályharc már jóval az első kommunista párt megjelenése előtt megkezdődött. S a marxista–leninista álláspont szerint ez a harc csak a *kommunizmus teljes győzelmével érhet véget.*

A szocializmus győzelme azokban az országokban, amelyekből jelenleg a szocialista világrendszer áll, *fontos szakasz* ezen az úton. De ezzel nem fejeződik be az osztályharc! A munkások és a burzsoázia közötti harc a jövőben is folytatódni fog mind az egyes országokon belül, mind pedig a nemzetközi küzdőtéren. Itt amellett, hogy politikai és gazdasági érdekek ütköznek össze, nagy *történelmi vita is folyik a két társadalmi rendszer között.* Ez a gazdasági, politikai és ideológiai kérdéseket érintő vita több mint fél évszázaddal ezelőtt kezdődött meg, és tartani fog mindaddig, míg a haladó társadalmi rendszer teljes győzelmet nem arat. Ez a társadalmi fejlődés vitathatatlan ténye, s rajta nem változtathat, az osztályharcot nem „törölheti el" egyetlen kormány, egyetlen politikai párt sem.

De sok tekintetben a kormányoktól, a hatalmon levő osztályoktól és politikai pártoktól függ: *milyen formákban zajlik le e történelmileg elkerülhetetlen harc?*

A kommunisták a békés egymás mellett élést javasolva abból indulnak ki, hogy *meg lehet és meg is kell akadályozni, hogy ez a harc a különböző társadalmi rendszerű államok között fegyveres konfliktussá fajuljon.*

A békés egymás mellett élés elve az államok közötti harc fegyveres formáját olyan harci formával helyettesíti, mint *a két társadalmi rendszer versengése.* Ennek az a célja, hogy a gyakorlatban mu-

tassa meg a haladóbb rendszer történelmi fölényét és így szerezze meg a népek támogatását. A harcnak *ez a formája felel meg leginkább az emberiség érdekeinek.* Kizárja annak a lehetőségét, hogy valamely társadalmi rendszert erőszakkal kényszerítsenek egy másik népre. S tiszteletben tartja a népeknek azt a jogát, hogy maguk döntsék el, melyik rendszerben kívánnak élni.

De a két társadalmi rendszer harcának ez a formája *elkerülhetetlenül föltételezi az eszmei harcot.* Amennyiben a kapitalizmus és a szocializmus verseng egymással a népek támogatásáért, elkerülhetetlen az eszmék harca!

Kedvező perspektíva ez vajon az emberiségnek? *Föltétlenül!* Mi több: joggal tekinthetjük a *legkedvezőbb* perspektívának a jelenlegi körülmények között.

Csak megrögzött történelemhamisítók állíthatják, hogy a szocializmus megjelenése előtt a barátság és a testvériség, az általános szeretet idillje uralkodott a világon, s most, íme, egyszer csak itt vannak a kommunisták, és valamiféle versengést, ideológiai harcot követelnek. A nemzetközi kapcsolatok története mindennek mondható, csak idillikusnak nem. Tele volt véres háborúkkal, gyarmatosító hadjáratokkal, a gyöngék elnyomásával. A kérdés ma sem úgy áll, hogy általános testvériség és boldogulás, avagy ideológiai harc és a két rendszer versengése. Az utóbbi nem az általános testvériség és boldogulás alternatívája – ilyesmi nem is lehetséges, amíg imperializmus van a világon –, hanem a világháborúé, a fegyveres konfliktusoké és a hidegháborúé. Ennek a kihívásnak az elfogadása nem tekinthető visszafelé tett lépésnek vagy egy helyben topogásnak, hanem nagy *előrehaladás* a nemzetközi kapcsolatok megjavítása útján.

Ném véletlen, hogy még a békés egymás mellett élés legkonokabb bírálói sem tudnak kirukkolni semmiféle érdemlegesebb ellenjavaslattal. Mert nézzük például azt a koncepciót, amely szerint eszmei harc helyett az „eszmei egység" alapján kell folytatni a békés egymás mellett élés politikáját.

Ez az elgondolás képtelenség, hiszen a gyakorlatban azt jelentené, hogy a világ a két szemben álló ideológia egyikét fogadná el: vagy a burzsoá, vagy a szocialista ideológiát. S amennyiben egyik

félnek sincs szándékában az eszmei kapituláció: *az ilyen terv nem békeprogram lenne, hanem a harc és a nemzetközi feszültség élezésének programja.*

Egyes polgári szerzők is látják, milyen veszélyt rejt magában egy ilyesfajta koncepció. „Ha a keresztesek agresszív szellemében közelítjük meg a kommunistákkal fennálló nézeteltéréseinket – írja például Dizard –, úgy a Kelet és a Nyugat közötti legkisebb vita is a győzelmes befejezésig vívott ütközetté fajulhat. A történelem egyik tanulsága abban rejlik, hogy az ideológiai keresztes hadjáratban nehéz megállni. Eltérően a múlt keresztes hadjáraitól, a hitetlenek megbüntetésére tett minden kísérletünk pusztító atomháborúval érhet véget."[16]

Igaz, van az „eszmei egységnek" egy másik variánsa is, amely már korántsem olyan harcias, sőt inkább pacifista jellegű. A korábban már említett *konvergencia-elméletről* van szó.

Eszerint mind a kapitalizmus, mind a szocializmus meghatározott evolúción megy át, amelynek során egyre inkább elmosódnak a két rendszer közti különbségek, s végül is azonos típusú társadalmi rendszer alakul majd ki.

A marxista kritika, mint tudjuk, kimutatta ennek a koncepciónak a tarthatatlanságát.

A konvergencia-elmélet hívei azzal a követeléssel lépnek föl, hogy változtassák meg a különböző társadalmi rendszerű államok közötti kapcsolatok elveit, többek között mondjanak le az ideológiai harcról. Ezzel azonban *nem járulnak hozzá a szocialista és a kapitalista országok közötti kapcsolatok javításához.* Eltorzítják a társadalmi fejlődési folyamatok jellegét, s egyúttal objektíve meg akarják kerülni a legidőszerűbb és legbonyolultabb problémákat, hiszen megoldásukat a bizonytalan jövőre halasztják, amikor – szerintük – a két társadalmi rendszer „közeledni" fog egymáshoz, majd végül „egybeolvad".

Nem reálisabb elképzelés az sem, hogy a békés egymás mellett élést az *„ideológiai fegyverszünet"* alapján kell megvalósítani. Vagyis: tartson ki mindenki a saját ideológiája mellett, de mondjanak le

[16] *W. Dizard:* Id. mű.

az eszmei harcról. Ilyesmi csak olyan emberek agyában foganhat meg, akik nem értik meg a társadalmi folyamatok lényegét, és abban az illúzióban ringtatják magukat, hogy a történelmet meg lehet állítani, csupán megállapodás dolga az egész.

Korunkban, amikor sokmilliós néptömegek lendültek mozgásba, s a népek maguk akarják eldönteni, melyik társadalmi rendszer teremt nekik jobb, emberhez méltóbb életet, az emberek éber figyelemmel kísérik mindazt, ami a szocialista és a kapitalista világban történik. Ilyen körülmények között nem annyira a szavaknak, mint inkább a tetteknek, a tényeknek van döntő ideológiai jelentőségük: annak, hogy milyen fokot ért el a dolgozók életszínvonala az egyes országokban, milyen gazdasági és társadalmi vívmányokat mondhatnak magukénak, milyen sikerrel fejlesztik a demokráciát, a tudományt és a kultúrát, mennyire gyors a fejlődés üteme stb.

Nem kivétel e tekintetben a külpolitika sem, kivált ma, amikor igen nagy mértékben éppen a külpolitikától függ a szabadság, a jólét, sőt egész népek puszta fennmaradása is. *A néptömegek már régen nagyrészt az államok külpolitikájáról ítélik meg az ott uralkodó társadalmi rendszert.*

Így a szocialista országok külpolitikája, az általuk folytatott békés egymás mellett élési politika ma *sok-sok millió dolgozót nyer meg a szocializmusnak.* Az imperializmus agresszív politikája viszont újabb és újabb rétegeket taszít el az imperializmustól.

Az emberekben eleven az érdeklődés a világban végbemenő események iránt. A mindennapi életben újabb meg újabb kérdések tornyosulnak eléjük, bárhol éljenek is. És a választ az ideológiában keresik. A válaszadás elől nem lehet kitérni, hiszen a dolgozó tömegek hatalmas erőt képviselnek a társadalmi életben, s ezt a tőkés rendszernek is figyelembe kell vennie.

A tömegekkel folytatott párbeszéd nélkül ma semmiféle politika sem lehetséges. A kapitalizmus egy napig sem létezhetne, ha nem tenne állandó erőfeszítéseket a dolgozó tömegek feletti szellemi uralmának megőrzése végett. A kapitalista országokon belül is harc folyik a burzsoá és a szocialista eszmék között, s ez már jóval az első szocialista állam létrejötte előtt megkezdődött.

Folyik ez a harc a szocialista országokban is, ahol a kezdeti sza-

kaszban a burzsoá ideológiának még erős támaszai vannak, s a burzsoá csökevények később is ott élnek a szokásokban, az erkölcsökben, a hagyományokban.

Miféle „ideológiai fegyverszünetről", a két ideológia miféle békés szomszédságáról lehetne szó ilyen körülmények között?

S ha egyesek Nyugaton még ma is görcsösen ragaszkodnak ehhez a téveszméhez, sőt ultimátumszerűen azt követelik a szocialista országoktól, hogy a békés egymás mellett élés föltételeként szüntessék be az ideológiai harcot, akkor emögött nem a dolog lényegének félreértése húzódik meg, sokkal inkább az a célzatos politikai törekvés, hogy *megkönnyítsék a burzsoá ideológia behatolását.* A kommunista pártokhoz és a szocialista országokhoz intézett olyasfajta felhívások, hogy mondjanak le az ideológiai harcról, maguk is meghatározott ideológia, pontosabban szólva ideológiai diverzió kifejezői.

Sok polgári szerző abbeli véleményének ad hangot, hogy a valódi békéhez vezető úton kölcsönös *eszmei megértésre* kell törekedni, és le kell küzdeni az ideológiai konfliktust.

Alapjában véve hasonló nézeteket vallanak néha olyan emberek is, akikhez pedig igazán nem férkőzhet az imperializmus iránt érzett rokonszenv gyanúja. Kwame Nkrumah például Barbara Ward „Öt eszme, amely megváltoztatja a világot" című könyvéhez írt előszavában azt állítja, hogy „sohasem osztotta meg azelőtt így a világot az ideológiák konfliktusa, sohasem függött olyan sok minden attól, megtaláljuk-e az eszközöket ha nem is az ideológiák összebékítésére, de legalább egymás mellett élésére. Az emberi faj puszta fennmaradása is, úgy tűnik, e probléma megoldásától függ."[17]

A polgári szakirodalomban úgyszólván általános az a felfogás, hogy a hidegháború az ideológiai nézeteltérések, az eszmei konfliktus következménye.[18]

[17] *B. Ward:* Five Ideas That Change the World. London 1959.

[18] A háború utáni nemzetközi kapcsolatok történetével foglalkozó egyik legalaposabb munka, Fleming professzor könyve megcáfolja ezt az állítást és bebizonyítja, hogy a hidegháború valódi forrásait a nyugati hatalmak politikájában kell keresni. (*D. Fleming:* The Cold War and Its Origins. 1917–1960. London 1961.) – A hatvanas években figyelemre méltó irányzat bontakozott ki az amerikai történetírásban: az „új baloldaliaké". Az ehhez az irányzathoz tartozó történészek tények-

Az igazság az, hogy *az ideológiai harc a legkisebb mértékben sem akadályozza a béke megszilárdítását, a hidegháború likvidálását, a nemzetközi kapcsolatok normalizálását, a különböző társadalmi rendszerű országok kölcsönösen előnyös együttműködését.*

Vajon az eszmei nézeteltérések okozzák azokat a problémákat, amelyek növelik a nemzetközi feszültséget és háborúval fenyegetnek? Szó sincs róla! Nem az eszmei megfontolások állítanak akadályt a leszerelés útján, hanem legfőként az, hogy a befolyásos monopóliumok nem hajlandók lemondani a fegyverkezési hajsza révén szerzett busás profitjukról. Nem az eszmék harca, hanem a kolonializmus és a neokolonializmus politikája szüli a nem szűnő feszültséget Ázsiában és Afrikában.

A történelmi tapasztalat arról tanúskodik, hogy az utóbbi évtizedek legnagyobb háborúi egyáltalán nem az ideológiai harc következményeként törtek ki, nem az egyes társadalmi rendszerek előnyeiről vagy fogyatékosságairól folytatott vita robbantotta ki őket, hanem egészen más tényezők: az imperialista profithajsza, a gyarmatokért, befolyási övezetekért, nyersanyagforrásokért és felvevő piacokért folyó imperialista marakodás. Aligha vitathatná bárki is, hogy a világot szüntelen konfliktusok és háborúk gyötörték már jóval az első szocialista állam megjelenése előtt is, akkor, amikor osztatlan és érintetlen volt a burzsoá világ „eszmei egysége".

Másrészt: *a szocialista világrendszer megjelenése és megszilárdulása* – bár a világméretű eszmei harc fokozódásához vezetett – *a háborús gyújtogatókat féken tartó tényezővé változott.*

Sok történelmi példát említhetnénk annak igazolására, hogy a különböző társadalmi rendszerű és ideológiájú államok normális, sőt baráti kapcsolatokat tarthatnak fenn. Oroszország és az Egyesült Államok például több mint száz éven át éltek békében, sőt valóban

kel ostromolták az antikommunista kliséket, s kimutatták, hogy az 1945 után keletkezett nemzetközi feszültség elsődleges oka a Nyugat, és mindenekelőtt az Egyesült Államok agresszív politikája. (*W. Williams:* The Tragedy of American Diplomacy. New York 1966.; *W. Williams:* The Contours of American History. Chicago 1966.; *G. Alperovitz:* Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam. New York 1965.; *G. Kolko:* The Politics of War. The World and the United States Foreign Policy, 1943–1945. New York 1968.)

lojális viszonyban, annak ellenére, hogy az Egyesült Államok polgári demokratikus köztársaság volt, Oroszország pedig abszolutista hatalom. Az ideológiai különbségek nem akadályozták meg a Szovjetunió és a két kapitalista hatalom: az Egyesült Államok és Anglia szövetségét a második világháború éveiben. Ma is sok olyan ország között vannak normális, valóban baráti kapcsolatok, amelyek bizonyos kérdésekben lényegesen eltérő nézeteket vallanak, így például a Szovjetunió és India, Afganisztán, Finnország között.

Jellemző, hogy a jelenlegi amerikai–szovjet kapcsolatok értékelése során a reálisan gondolkodó amerikai kutatók nem vélik akadálynak a kapcsolatok normalizálása és megszilárdítása útjában az ideológiai nézeteltéréseket. Például Trask, a New York-i egyetem tanára az alábbi következtetésre jut az Egyesült Államok külpolitikájáról szóló legújabb könyvében: „Sokat írtak az Amerikát és Oroszországot elválasztó történelmi és ideológiai szakadékokról, de lényegesen kevesebbet azokról a szálakról, amelyek egyre erősebben kötik össze a két népet." A szerző többek között említést tesz a leszerelés, a tudományos-műszaki együttműködés szükségességéről, majd megállapítja: „Nehéz választás idejét éljük, a kör egyre szűkül. Eljött a döntés ideje. Nem hoz számunkra hasznot, ha a jelenlegi politikát folytatva elhalasztjuk az új világháborút tíz, húsz vagy harminc évvel. Sürgető feladatunk, hogy végleg útját álljuk a háborúnak."[19]

Tehát a múlt tapasztalatai és a jelenlegi realitások egyként erről tanúskodnak: *ha az ideológiai nézeteltérések ürügyén nem törekszünk tudatosan a helyzet élezésére, akkor ezek a nézeteltérések nem zavarhatják a különböző társadalmi rendszerű államok közötti kapcsolatok eredményes kiépítését.* A két rendszer versengése és az eszmei harc mellett minden lehetőség megvan arra, hogy véget vessünk a hidegháborúnak, s valóban normális jószomszédi kapcsolatokat alakítsunk ki, beleértve a kölcsönösen előnyös együttműködést is. *Nem az ideológia, hanem az imperialista reakció érdekei állnak e cél útjában.* S e reakció megfékezése nélkül lehetetlen megőrizni és megszilárdítani a békét!

[19] *D. Trask:* Victory without Peace. American Foreign Relations in the Twentieth Century. New York 1968.

Amikor azt valljuk, hogy *az ideológiai harc szükséges* és *elkerülhetetlen,* ez egyáltalán nem jelenti azt, mintha a békés egymás mellett élés elveivel összeegyeztethetőnek tartanánk mindenféle propagandát, mindenféle olyan tevékenységet, amellyel az emberek tudatát akarják befolyásolni. Egy dolog az eszmék harca, a vita arról, miként értelmezzünk és értékeljünk bizonyos jelenségeket stb., és egészen más dolog a háború és a népek közötti gyűlölködés propagálása, a rágalom, a diverzió, a rémhírterjesztés.

Az eszmei harc, ha megfelelő formában folytatják, bármilyen éles legyen is, nem állhat útjában a békének, a szocialista és a tőkéshatalmak közötti kapcsolatok javításának. Az ideológiai aknamunka azonban nem eszmei harc, hanem beavatkozás más államok belügyeibe, és összeegyeztethetetlen a békés egymás mellett élés elveivel.

Éppen az ilyesfajta propaganda a lényege annak a *lélektani hadviselésnek,* amelyet a nemzetközi reakció kezdeményezett a szocialista országok ellen. H. Speier, e terület amerikai szakértője (a háború éveiben a Katonai Tájékoztatási Hivatal német részlegének vezetője) „A lélektani hadviselés felülvizsgálata" című terjedelmes cikkében nyíltan megírta, hogy céltalan kísérlet „kapitalista hitre téríteni" a szocialista országok népeit, ehelyett a propagandának „azokra a kiválasztott csoportokra kell összpontosítania, amelyek személyes érdekeltségük és egyéni hajlamaik révén készek az együttműködésre". Speier véleménye szerint csak ezek a csoportok szolgáltathatnak kedvező talajt az olyan propagandának, amelynek célja „a munka lelassítása, diverziós cselekmények elkövetése, rémhírek terjesztése és azoknak az irányítása, akik elégedetlenek és titkos szervezkedésben vesznek részt"[20].

Az „Aussenpolitik" című nyugatnémet folyóirat „Szellemi harc az egymás mellett élésben" című cikkének szerzője szerint „a korszerű

[20] *H. Speier:* Psychological Warfare Reconsidered. The Political Sciences, D. Lerner és H. Lasswell kiadása. Stanford 1951.

propaganda minden eszközének tervszerű alkalmazásával" arra kell törekedni, hogy a szocialista országokban élő emberek „közömbösek legyenek a kommunista vezetés céljai iránt. Fel kell használni a nemzeti különbségeket, a vallási előítéleteket, valamint az olyan emberi gyöngeségeket, mint amilyen a kíváncsiság, a női hiúság stb." Az egyik fő cél: „passzív ellenállásra, a munka lassítására és szabotázsra" buzdítani a lakosságot.[21]

Érjük itt be a fenti két idézettel, hiszen korábban már részletesen szóltunk az imperialista propaganda doktrínájáról és módszereiről, többek között e propaganda egyik legagresszívabb válfajáról, a lélektani hadviselésről. Nem árt azonban még egyszer hangsúlyozni: *az ilyesfajta propaganda nem egyes teoretikusok elmeszüleménye, hanem már régen az imperialista államok politikai gyakorlatának elválaszthatatlan alkotórésze.*

Ebből a politikából kifolyólag azonosítják oly sokan az utóbbi két évtizedben az ideológiai harcot a lélektani hadviseléssel, mely utóbbi valóban lényeges kárt okoz az államközi kapcsolatoknak, elhinti a bizalmatlanság és a gyűlölködés magvait. Éppen erre spekulálnak ma a békés egymás mellett élés ellenségei.

Az ideológiai harc azonban a szó kommunista értelmezésében egyáltalán nem azonos a lélektani hadviseléssel. Ugyanolyan *elvi különbség* van közöttük, mint a kétfajta politika: a békés egymás mellet élés politikája, valamint a hidegháborús politika között.

A békés egymás mellett élés koncepciója ellen hadakozva az imperialista politikusok engedményeket követelnek a kommunistáktól: a „jóakarat" demonstrálására szólítják fel őket, ideológiai engedményeket szeretnének kicsikarni tőlük. A kommunista pártok határozottan visszautasítják az ilyesfajta próbálkozásokat. Azon az állásponton vannak, hogy *az ideológia területén nem lehet szó békés egymás mellett élésről.*

Ez az álláspont teljességgel megalapozott, annál inkább, hiszen az imperialista politikusok maguk sem készülnek semmiféle eszmei leszerelésre. Nyíltan írt erről annak idején a német származású amerikai R. Nathan, aki a Szabad Európa Rádió tervezési osztályának

[21] Aussenpolitik, 1962. 11. sz.

élén állt. „A Nyugat külpolitikája és a nyugati propaganda" című cikkében, amely ugyancsak az „Aussenpolitik"-ban jelent meg, hangsúlyozta, hogy még abban az esetben is, ha a nyugati diplomácia beleegyezne a nemzetközi feszültség enyhítésébe, „ezt a diplomáciát az ellenfél lélektani és ideológiai gyöngeségeinek egyre harciasabb kihasználásával kell alátámasztani, következésképpen a propaganda-tevékenység korlátozása árthat neki". „Az ideológiai konfliktus – jelentette ki a cikkíró – legalább annyira élethalálharc, mint az elmúlt évek legforróbb háborúi . . ."[22]

Az ideológiai harc tehát a békés egymás mellett élés politikájának keretei között is elválaszthatatlan része marad a két társadalmi rendszer kapcsolatainak.

A hidegháborús politika a maga részéről szintén „ideológiai harcot" feltételez. Ám ez nem egyéb, mint *agresszív propaganda,* amelynek célja megbénítani a tömegek ellenállását az imperialista politikával szemben, lehetővé tenni az imperialista expanziót, a más államok belügyeibe való beavatkozást, a nemzetközi feszültség és a konfliktusok fenntartását.

Egyes polgári teoretikusok nem csinálnak titkot abból, hogy a hidegháború és a reá jellemző propaganda lényegét tekintve katonai célokat követ. Fuller angol tábornok például azt írja, hogy mivel a nukleáris fegyver megjelenése értelmetlenné teszi a háborút korábbi formájában, a háború fogalmát ki kell bővíteni a hidegháború lényegét alkotó eszközökkel, módszerekkel és elvekkel; a hidegháború lélektani, gazdasági és ideológiai harc ugyanazoknak a céloknak az eléréséért, amelyeket a jelenlegi körülmények között forró háborúval nem lehet elérni.[23]

Világos, hogy az imperialisták által szervezett ilyen lélektani és ideológiai harc *súlyos kárt okoz a béke ügyének, megnehezíti a nemzetközi helyzet normalizálását, árt a népek érdekeinek.*

Ez jogos aggodalmat kelt a béke minden hívében, többek között azokban is, akik távol állnak a marxizmus–leninizmus eszméitől.

[22] Ugyanott, 1962. 8. sz.

[23] Lásd *J. Fuller:* The Conduct of War, 1789–1961. London 1961.

Egyre sűrűbben emelik fel szavukat a pszichológiai hadviselés elmélete és különösen gyakorlata ellen azok is, akik egyébként a kapitalizmus hívei, a burzsoá eszméket és intézményeket védelmezik.

Hadd hivatkozzunk itt példaként az ismert amerikai filozófusnak és pszichológusnak, Erich Frommnak a könyvére.[24] Fromm természetesen sok olyan tételt is fejteget, amelyekkel egyáltalán nem érthetünk egyet, hiszen ő az idealista, a politikai jelenségekhez fűzött magyarázataiban gyakran lebecsüli a társadalmi-gazdasági tényezőket, s megelégszik a pszichológiai nézőponttal. Teljesen helytelenek a marxizmus–leninizmusról vallott nézetei is. Mindez azonban nem érinti a könyvnek az imperialista politikára és propagandára vonatkozó megállapításait.

Fromm úgy véli, hogy a Szovjetunió síkraszáll a békéért, s az agresszivitásáról terjesztett koholmányok csak „kényelmes formulák a további fegyverkezésnek és a hidegháború folytatásának az igazolására. Hermann Kahn koncepcióival vitázva a szerző csatlakozik a leszerelés követeléséhez. Úgy véli azonban, hogy „lélektani leszerelésre" is szükség van. Magyarázatként hozzáfűzi: nem arra gondol, hogy le kellene mondani az ideológiai harcról, hanem arra, hogy ezt a harcot „ne használják fel a háború szellemének élesztgetésére".

Fromm jól tudja, hogy a lélektani hadviselésről való lemondás ellenállásba ütközik a Nyugat befolyásos körei részéről, ezek félnek a valódi ideológiai párharctól. Mindazonáltal azt vallja, hogy a lélektani leszerelés végett vissza kell térni a tényeken alapuló gondolkodás útjára, és le kell küzdeni „a hatalmon levő és kiváltságos csoportok anyagi érdekei által diktált ellenállást", mert ezt kívánják a béke biztosításának, a termonukleáris háború megakadályozásának az érdekei.

Nem kevésbé határozottan száll szembe az amerikai uralkodó körök propagandájával Melman amerikai közgazdászprofesszor, a Columbia Egyetem katonai és polgári kutatóintézetének volt vezetője. Leginkább azokat a módszereket tartja felháborítónak, amelyek magának az amerikai lakosságnak lélektani megdolgozását szolgál-

[24] *E. Fromm:* May Man Prevail? An Inquiry into the Facts and Fictions of Foreign Policy. New York 1961.

ják; e módszerek segítségével „olyan emberanyag készül, amely képes termonukleáris háborút viselni anélkül, hogy bűntudatot vagy lelkiismeretfurdalást érezne"[25].

Említésre méltó Etzioni amerikai szociológus „Nehéz út a békéhez. Új stratégia" című könyve. A szerző szerint kívánatos lenne, ha a különböző ideológiák – a kommunista és a kapitalista ideológia – megőrzése mellett széles körű és sokoldalú együttműködés jönne létre az államok között. Ez a megközelítési mód kétségtelenül reális, hiszen elveti az ideológiai „békés egymás mellett élés" abszurd követelését. A szerző azt javasolja az Egyesült Államoknak, szüntesse be a hidegháborús hisztériát, kezdje meg a nemzetközi kapcsolatok normalizálásának „pszichológiai szakaszát", szűntesse meg a szovjetellenes propagandát, és általában vessen véget az olyasfajta propagandának, amely saját kormányaik megdöntésére szólítja fel a szocialista országok polgárait.[26] Az amerikai szociológus véleménye szerint ez megjavítaná a helyzetet, s hozzájárulna a leszerelési egyezmény, valamint más fontos megállapodások létrejöttéhez.

Az ilyen vélekedések növekvő száma arról tanúskodik, hogy *a közvélemény mind inkább megérti azt a veszélyt, amelyet a háborús gyújtogatók rágalmazó propagandája, az imperialista lélektani hadviselés jelent a békére nézve.* Valóban, az ilyen propaganda korlátozása és megszüntetése ma fontos részét képezi a nemzetközi helyzet normalizálására, a béke megőrzésére és megszilárdítására irányuló általános programnak.

Sok nyugati kutató – köztük A. Larson, J. Whitton, J. Martin – a nemzetközi kapcsolatok „pszichológiai normalizálásának" legfőbb problémáját a propaganda meghatározott válfajainak *nemzetközi-jogi korlátozásában* látja.

Igaz, e szerzők a formális jog szempontjából közelítik meg e fontos problémát. Márpedig a harcot a béke ügyére nézve veszélyes propaganda ellen nem korlátozhatjuk bizonyos nemzetközi egyezmények

[25] *S. Melman:* The Peace Race. London 1962.

[26] Lásd *A. Etzioni:* The Hard Way to Peace. A New Strategy. New York 1962.

megkötésére; ezt a problémát mindenekelőtt társadalmi-politikai, nem pedig jogi eszközök segítségével kell megoldani. Ugyanakkor azonban helytelen volna semmibe venni a jogi, a nemzetközi-jogi mechanizmus jelentőségét, hiszen az *jelentékeny szerepet játszhat* az államközi kapcsolatok szabályozásában, az államok külpolitikai tevékenységének különféle területein, beleértve az ideológiai tevékenységet is.

A külpolitikai propaganda nemzetközi-jogi szabályozásának és korlátozásának problémája csak a XX. században vetődött fel a maga teljes jelentőségében, két, egymástól eltérő jellegű jelenséggel összefüggésben. Az első ilyen jelenség a világban kibontakozó szocialista forradalom folyamata volt, amely arra késztette a hatalmon levő burzsoáziát, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel korlátozza a forradalmi eszmék terjesztését. A másik ilyen jelenség: a világháborúk, amelyeknek előkészítéséhez az imperialisták felhasználták a propaganda fegyverét, s válaszként a haladó, békeszerető erők követelni kezdték a faji és nemzeti ellentéteket szító háborús propaganda korlátozását.

Nagyon bonyolult ez a probléma. Nyilvánvaló, hogy nem elég a dolgok formális megközelítése. A korlátozó intézkedések tartalmukat tekintve különbözők lehetnek, attól függően, milyen célokat szolgálnak.

A nemzetközi kapcsolatok újkori és legújabbkori történetében a propaganda *jogi korlátozására* tett első kísérletek mindenekelőtt a *reakciós erők* ellenforradalmi törekvéseit fejezték ki. Ezért van az, hogy egészen a legutóbbi időkig csak a probléma egyik vonatkozásával találkozhattunk: a forradalmi propaganda korlátozásának kérdésével. A polgári szakirodalom minden áron igyekezett kimutatni e propaganda jogellenességét.

Kategorikusan fejezte ki ezt a nézetet például Manning, kijelentvén, hogy az államnak joga van hadat üzenni, „bármilyen borzalmas is a háború, de nincs joga belenyugodni a társadalmi rendszer teljes szétzúzásába, amely az erőszakos anarchia provokációjának elkerülhetetlen következménye"[27]. Ugyanilyen szellemben, ha nem is

[27] *W. Manning:* Commentaries on the Law of Nations. London 1875.

ilyen kategorikusan nyilvánítottak véleményt más tekintélyes nemzetközi jogi szakértők is.

Az októberi forradalom után ez a doktrína az elmélet területéről a nemzetközi gyakorlatba ment át. Mint tudjuk, a szovjet kormány diplomáciai elismerése sokáig késlekedett, s ezt elsősorban a „diverziós propaganda" vádjával indokolták.

Az imperialista hatalmak kezdetben kitágították a más hatalmak kormányaival szemben kifejtett ellenséges propaganda fogalomkörét; kiterjesztették ezt a fogalmat a nemhivatalos szervezetek és a magánszemélyek tevékenységére, valamint olyan társadalmi eszmék propagandájára is, amelyek nem tartalmaztak közvetlen felhívást a fennálló rendszer megdöntésére. (Amiként Martin ismert szaktekintélyekre hivatkozva megjegyzi: ez az értelmezés a polgári nemzetközi-jogi doktrína szempontjából sem helytálló.) Ám hamarosan le kellett mondaniuk a propaganda ilyen értelmezéséről. Annál is inkább, mert a Szovjet-Oroszország irányában folytatott imperialista politika a diverziós tevékenység, a gazdasági blokád és a fegyveres provokációk mellett a szocialista rendszerrel szemben ellenséges propagandát is magában foglalta.

Ami a más hatalmak kormányai ellen irányuló közvetlen kormánypropagandát illeti, Szovjet-Oroszország készséggel vállalta, hogy *tartózkodik az ilyen propagandától.* Természetesen az egyenjogúság és a kölcsönösség alapján, tehát ha a tőkésországok kormányai is hasonló kötelezettséget vállalnak. Ezt már a szovjethatalom első nemzetközi szerződéseiben is rögzítették: a breszti szerződésben (1918), az orosz föderációnak Angliával (1921), Lengyelországgal (1921), Norvégiával (1921), Olaszországgal (1921) és Csehszlovákiával (1922) kötött szerződéseiben stb. S ez az álláspont nyert megfogalmazást Roosevelt és Litvinov 1933. évi levélváltásában is, amelynek nyomán diplomáciai kapcsolat létesült a Szovjetunió és az Egyesült Államok között.

Amikor azonban *a nyugati hatalmak arra próbálták rávenni a Szovjetuniót, vállaljon kötelezettséget arra nézve, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom lemond a forradalmi propagandáról, ezt a szovjet kormány kategorikusan visszautasította.*

A két világháború között történtek az első kísérletek a békét ve-

szélyeztető propaganda korlátozására is. A kezdeményezés mindenekelőtt nemhivatalos vagy félhivatalos (rendszerint nemzetközi) szervezetek részéről indult ki, amelyek különböző okokból polgári pacifista álláspontot foglaltak el. Ezek a próbálkozások azonban sikertelenek maradtak, a javaslatokat nem fogadták el, nem emelték törvényerőre. Ez érthető is, hiszen utópista, pacifista programokról lévén szó, nem támasztotta alá őket a békéért vívott tömegharc.

A külpolitikai propaganda szerepének növekedésével párhuzamosan mind gyakoribbakká váltak a propaganda-tervékenység *diplomáciai* szabályozására tett kísérletek is. Ezek rendszerint egynemű társadalmi rendszerű államok kapcsolataira vonatkoztak. Ezen a területen már valamivel nagyobb eredményeket sikerült elérni. A két világháború közötti időszak diplomáciai története sok példát szolgáltat az ilyesfajta szabályozásra két-vagy többoldalú szerződések révén. Ilyen például a spanyol–francia–brit szerződés, amelyet 1923-ban írtak alá Tangerban. Ez megtiltotta a Tangerból kiinduló, Franciа és Spanyol Marokkó ellen irányuló ellenséges propagandát. Hasonló szerződést kötött 1928-ban Spanyolország, Franciaország, Anglia, és Olaszország.[28] Ezek a megállapodások lényegében segédeszközül szolgáltak a világ bizonyos térségeinek gyarmati felosztásához.

Eléggé jellemzők erre az időszakra a burzsoá hatalmak egymás közti szerződései, amelyekben kölcsönös kötelezettséget vállaltak, hogy nem folytatnak egymással szemben ellenséges propagandát. Ilyen volt az 1938-as angol–olasz „gentleman's agreement", az 1935. január 7-én megkötött francia–olasz szerződés, vagy a Lengyelország és Litvánia között 1938-ban létrejött szerződés, amelyik a két ország egymás ellen intézett sajtótámadásait tiltotta meg.[29]

Látjuk tehát: a két világháború között az imperialista hatalmak felfigyeltek a külpolitikai propaganda veszélyességére és új lehetőségeire. Az államoknak a propaganda szabályozásával kapcsolatos erőfeszítéseit kommentálva Martin ezt írja: „. . . Amellett, hogy nagy összegeket fektettek a nemzetközi propagandába, kivált az első

[28] Lásd *J. Martin:* Id. mű.
[29] Lásd ugyanott.

világháború után olyan szerződéseket kötöttek, amelyekben jelentős engedményeket tettek egymásnak ... A törvényhozó szervek száz meg száz rendeletet hoztak a propaganda ellenőrzése céljából. A diplomaták hízelegtek, könyörögtek, fenyegetőztek és alkudoztak, hogy megakadályozzák más államok propaganda-erőfeszítéseit. A jogászok dühödten vitatták, megengedi-e a nemzetközi jog – a köz- és a magánjog – a külpolitikai propagandát."[30]

A második világháború *új elemet* hozott a külpolitikai propaganda jogi korlátozásának problémakörébe: ráébresztette a közvéleményt arra a veszélyre, amelyet a propaganda jelenthet az agresszorok kezében.

A nürnbergi perben a propaganda bizonyos válfajait háborús bűntettnek bélyegezték. A nemzetközi törvényszék többek között J. Streichernek, a „Stürmer" című pogromlap szerkesztőjének tevékenységét gyilkosságra, a zsidók megsemmisítésére irányuló felbújtásként értékelte. A náci doktrína propagandája fontos pontja volt a Rudolf Hess és Rosenberg ellen emelt vádaknak. Bár az is igaz, hogy Fritzschét, a hitleri Németország propaganda-apparátusának egyik vezetőjét a nyugati hatalmakat képviselő bírák nem találták bűnösnek, s ez jogos tiltakozásra késztette Nyikitcsenkót, a Szovjetunió képviselőjét. A nürnbergi per azonban Fritzsche elítélése nélkül is fontos *precedenst teremtett arra nézve, hogy a propaganda egyes meghatározott válfajait a béke és az emberiesség ellen elkövetett bűntényként lehet és kell értelmezni, mint a népirtás elemét, s ilyen minőségében a törvény teljes szigorával kell büntetni.*

Az imperialisták által kirobbantott hidegháború olyan tényezővé változtatta a háborús propagandát, amely súlyosan fenyegeti a békét; a szocialista országok ellen folytatott diverziós propaganda növeli a nemzetközi feszültséget. Ilyen körülmények között két egymással ellentétes álláspont rajzolódott ki a probléma megközelítésében.

A szocialista országok szerint *korlátozni kell a háborús propagandát, s meg kell akadályozni, hogy a propaganda segítségével beavatkozzanak más országok belügyeibe.*

[30] Ugyanott.

Mint ismeretes, a világközvélemény nyomására 1947-ben ebben a szellemben hozott határozatot az ENSZ Közgyűlés politikai bizottsága, majd 1950-ben a Közgyűlés plenáris ülése. Az imperialista hatalmak azonban, eltérően a Szovjetuniótól és más szocialista országoktól, nem léptettek életbe ilyen értelmű büntető törvényeket, s így az említett határozatoknak rájuk nézve csupán erkölcsi jelentőségük volt.

Az imperialista országok semmiképpen sem akarnak beleegyezni a háborús propaganda korlátozásába, szítják a nemzetiségi és a faji gyűlölködést, s egyre fokozzák diverziós propagandájukat a szocialista országok ellen. Azon felül, hogy ilyen irányú tevékenységüket legalizálni próbálják, más országokat is meg akarnak fosztani attól a joguktól, hogy védekezzenek az ilyen propaganda ellen.

Ez húzódik meg az ún. *hírszolgálati szabadság* követelése mögött, amelynek igazi céljait néhány burzsoá szerző is leleplezte. Az angol „Economist" például Coopernak, az AP hírügynökség vezetőjének annak idején nagy port felvert könyvéhez fűzött néhány megjegyzést. „Mr. Cooper – hangsúlyozta a cikk szerzője – a szabadságról szóló lelkes hangú fejtegetéseiben nem tesz említést arról, hogy ha minden akadályt felszámolnak, az amerikai hírügynökségek hatalmas pénzügyi lehetőségeik révén az egész világon uralkodó szerephez juthatnak."[31]

Brucker ezzel kapcsolatban rámutat arra is, milyen politikai célokat követnek a monopóliumok a „hírszolgálat szabadságáért" vívott harcukban. „Ezek a hírszolgálati szervek arra hivatkoznak – írja –, hogy a közösséget szolgálják, noha valójában csak a hasznot keresik. S ami a legrosszabb, gazdáik magánjellegű politikai és gazdasági nézeteit terjesztik . . . A profitot hajszoló iparnak régi trükkje, hogy korlátlan szabadságot követel."[32]

Hadd fűzzük ehhez hozzá, hogy ma már nemcsak egyes monopolista szervezetek politikájáról van szó, hanem az imperialista nagyhatalmak állami politikájáról, s ez a politika azt követeli, hogy távolítsanak el minden akadályt az ideológiai expanzió és a lélektani

[31] Idézve *H. Brucker*: Freedom of Information. New York 1949.
[32] Ugyanott.

hadviselés útjából. Azonkívül a korlátlan hírszolgálati szabadságért vívott harcnak az is célja, hogy megkönnyítse a kémtevékenységet. Nem véletlen, hogy az Emberi Jogok Deklarációjának vitája során az amerikai képviselők nem voltak hajlandók elfogadni a 20. cikkelyhez javasolt kiegészítést. A szöveget, amely szerint lehetővé kell tenni az információk és eszmék felkutatását és szabad terjesztését „bármilyen eszközzel és függetlenül az államhatároktól", a következő szavakkal akarták kiegészíteni: „oly módon, hogy az ne fenyegesse az államok biztonságát".

A békét veszélyeztető propaganda korlátozása körül kibontakozó vitában figyelmet érdemel Arthur Larson és John Whitton „Propaganda: leszerelés a szavak háborújában" című könyve,[33] valamint az amerikai Duke Egyetem Larson vezette kutatóközpontjának több kiadványa. Larson, aki az ilyen jellegű propaganda korlátozásának lelkes szószólója, annak idején a CIA vezetője volt, s így igazán otthonosan mozog ezen a területen.

Hangsúlyozva, hogy „a korlátozatlan propaganda olykor sorsdöntő lehet a háború vagy a béke kérdésében", Larson a propaganda három különlegesen veszélyes válfajára mutat rá: a háborús propagandára, a diverziós, valamint a rágalmazó (diffamáló) propagandára. Emlékeztet arra, hogy a nemzetközi jog ma már mindháromra vonatkozóan „világosan megfogalmazott elveket és szabályokat tartalmaz, amelyek törvénytelenné teszik az ilyesfajta propagandát"[34].

[33] *A. Larson* és *J. Whitton:* Propaganda: Towards Disarmament in the War of Words. New York 1964.

[34] World Rule of Law Booklet Series, 1966. 42. sz. – Hadd utaljunk itt a hamburgi egyetem Rádió és Televízió Intézetének ismert zsebkönyvére, amelynek 1963-as kiadása jogi kérdésekkel foglalkozó fejezetében megállapítja: „Csak a nem ellenséges propaganda megengedhető. Az ellenséges propaganda megengedhetetlen, ha államok vagy nemzetközi jogi személyek folytatják ... Éppen ezért mind az állami rádióállomásoknak, mind pedig a formájukat tekintve független, de valójában az állam által irányított rádióállomásoknak tartózkodniuk kell az ellenséges propaganda bármilyen válfajától." E meghatározás értelmében jogtalannak lehet tekinteni az imperialista hatalmak külpolitikai propagandájának jelentékeny részét, beleértve az olyan szervezetek propagandáját, mint amilyen a Szabad Európa Rádió. a Szabadság Adó stb.

Állításainak igazolása végett hivatkozik a nemzetközi egyezmények egész sorára (beleértve az ENSZ Alapokmányát is), a nürnbergi perben meghatározott normákra, az amerikai szokásjog tételeire és közismert jogászok véleményére.

Ebben az összefüggésben Larson törvénytelennek ítéli az Egyesült Államok kormányának olyasfajta akcióit, mint amilyen például az „Elnyomott Népek Hete" alkalmából évente elhangzó elnöki üzenet, amely lényegét tekintve ellenforradalmi uszítás a szocialista országok kormányai ellen.

Whitton, a princetoni egyetem tanára, Larsonhoz hasonlóan síkraszáll a békére veszélyes propaganda korlátozásáért, s így érvel e feladat időszerűsége mellett: „A propaganda fokozhatja a feszültséget, ha elősegíti a diverziós tevékenységet és felkorbácsolhatja az elfojtott indulatokat. A konfliktusok eszkalációjával is fenyeget, és mivel elsősorban irracionális érzelmekre apellál, kitágítja a népek közti gyűlölködés és az eszmei konfrontáció bázisát, érzelmi töltést adva a problémáknak . . . Nemzetközi erőfeszítéseket kell tenni annak megakadályozására, hogy a propaganda olyan eszközzé váljék, amely nemzetközi konfliktusokat idézhet elő."[35]

A béke érdekeit veszélyeztető külpolitikai propaganda korlátozása és betiltása körül tehát, mint látjuk, éles harc bontakozott ki. S nem a szocialista országok, nem a kommunisták, hanem az imperialista hatalmak azok, amelyek ellenzik e propaganda korlátozását.

Hiába próbálják a reakciós teoretikusok igazolni az imperialista hatalmaknak ezt az álláspontját, s bebizonyítani a diverziós propagandamódszerek és -eszközök törvényességét, ezek a mentegetési kísérletek még a nemzetközi jog szempontjából sem állják meg a helyüket, pedig ez a joggyakorlat a kizsákmányoló társadalom körülményei közt alakult ki. Sok tény bizonyítja, hogy a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi joggyakorlatában és hagyományaiban fellelhetők bizonyos alapjai annak a mechanizmusnak, amelyet teljes mértékben föl lehetne használni a külpolitikai propaganda szabályozására azzal a céllal, hogy korlátozzák a béke érdekeit, a békés egymás mellett élést, a nemzetközi helyzet normalizálását veszélyeztető propaganda

[35] World Rule of Law Booklet Series.

lehetőségeit. Így vélekednek a szocialista országok, amelyek ideológiájuk erejének tudatában vállalják a nyílt eszmei harcot. Az imperialista körök ezzel szemben az agresszív beavatkozási politikát szolgáló lélektani hadviselés módszereinek széles körű felhasználásával próbálják kompenzálni eszmei gyöngeségüket.

A szocialista országok, a kommunisták állapontja szerint a békés egymás mellett élés szervesen magában foglalja a burzsoá ideológia ellen vívott engesztelhetetlen harcot. S bármiként fejlődjenek is a nemzetközi kapcsolatok, a kommunistáknak mindig kötelességük lesz, hogy megvédelmezzék eszméik tisztaságát.

Az, hogy a kommunisták nem hajlandók eszmei kompromisszumra, nem lehet akadály a békéért és a népek közötti barátságért vívott harcban. Ellenkezőleg: a következetes, elvhű és határozott ideológiai harc a béke hatékony védelmezésének egyik föltétele. Hiszen az ideológiai harchoz szorosan hozzátartozik a béke ellenségeinek leleplezése, a béke és a népek közötti barátság eszményeinek védelmezése, s az, hogy sokmilliós tömegeket állítsunk csatasorba az új háború veszélye ellen.

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Z. Vidor Emma
A borító Nagy Béla munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Erdélyi Judit
A szedést 1972. január 18-án kezdték meg
Megjelent 1972. június 20-án, 3000 példányban
Terjedelme 16,25 (A5) ív
PL–105–K–7274
72.0085/1-2211 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre

Miért növekedett meg az ideológiai harc szerepe a külpolitikában? — Miben nyilvánul meg a burzsoá ideológia válsága? — Hogyan fest az imperializmus mai külpolitikai propagandája, mik a céljai, melyek a módszerei, milyen a szervezete? — Jelenti-e a békés egymás mellett élés az ideológiai harc feladását? Ezekre és még sok más időszerű és fontos kérdésre ad választ Georgij Arkagyevics Arbatov, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Egyesült Államok Intézetének igazgatója. A szerző a nemzetközi kapcsolatok kiváló szakértője, tollából számos ideológiai, elméleti kérdésekkel foglalkozó mű került már ki.

24,— Ft